

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

EBÜ'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ'NİN TEFSİRİNDE
İSRÂİLİYAT
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Habibe ÇELİK YILMAZ

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Taha BOYALIK

İSTANBUL

2019

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

EBÜ'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ'NİN TEFSİRİNDE
İSRÂİLİYAT

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Habibe ÇELİK YILMAZ

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Taha BOYALIK

İSTANBUL

2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 020113YL17 numaralı Habibe Çelik Yılmaz'ın hazırladığı “*Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsirinde İsrâiliyat*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 16/09/2019 günü 14:00-15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Taha BOYALIK

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin DEMİRCİ

Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Habibe ÇELİK YILMAZ

16/09/2019

ÖZ

Hicrî IV. asırda Semerkant'taki önemli İslâm âlimlerden birisi olan Ebü'l-Leys, başta tefsir olmak üzere muhtelif ilim dallarında çok sayıda eseri miras bırakan ve ilmî noktada İslâm dünyasına önemli katkılar sunan bir kişidir. Onun en önemli eserlerinden biri de “*Bahrü'l-'ulûm*” adlı tefsirdir. Rivayet tefsirleri içerisinde önemli bir yere sahip olan bu tefsirin, İsrâiliyât kaynaklı olduğu noktasında tartışmalar gündeme gelmiştir. Çeşitli nedenlerle İsrâiliyât'ın tefsirlere girdiği ve İslâm dininin tahrif edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin önemli eserlerinden olan *Bahrü'l-'ulûm*'daki İsrâiliyat kaynaklı rivayetlerin tespit edilerek tasnif edilmeleri amaçlanmaktadır.

Çalışma giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde konu ve yöntem hakkında bilgilerin verilmesinin yanı sıra kaynak ve literatür değerlendirmesi de yapılmıştır.

Araştırmanın ilk bölümünde müfessirin ve eserinin tanıtımına yer verilmiştir. Bu bağlamda müfessirin yaşadığı siyasi, ilmi, sosyal ortamlar kısaca tanıtılarak hayatı ve eserlerine değinilmiş önemli eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca tefsir-te'vil yöntemi ile eserindeki rivayet, hadis, lügat, nahiv, kıraat, tefsir ve fıkıh kaynakları tespit edilmiştir.

İkinci bölümde; İsrâiliyat kavramsal olarak ele alınmıştır. İsrâiliyat'ın kısımları, İslâm toplumuna giriş süreci ve kaynaklarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Ardından Semerkandî tefsirinde yer alan İsrâilî rivayetler, konularına göre tespit ve tasnif edilmiştir. Ayrıca müfessirin eserinde İsrâiliyat'ı kullanma, tefsir-tevil yöntemi de tespit edilmiştir. Bununla beraber tefsirde yer alan İsrâiliyat kaynaklı rivayetler; peygamberler ve kavimleriyle ilgili İsrâilî haberler, yaratılışla ilgili İsrâilî haberler ve muhtelif konulara dair İsrâilî haberler olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Birinci başlıkta; Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Yûnus, Hz. Yûsuf, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb, Hz. İsa ve Zü'l-Karneyn gibi peygamberler ile Ashâb'ı Kehf, Tâlut, Câlut, Tabut ve Sekîne gibi şahıs ve kavimlere dair İsrâilî haberler yer almaktadır. İkinci başlıkta; insanlığın, gecenin, yerin ve göğün

yaratılışına yer verilirken arzın tabakaları, altında ve üstünde bulunanlar ile şimşek ve gök gürlemesi gibi konulara da temas edilmektedir. Hurûf-ı mukattaa, kıyamete yakın bir zamanda çıkacak olan Dâbbe, İsrâiloğullarından bir rahibin kıssası, Ruh, Kâbe ve Mescidi Aksa'nın inşaa zamanları gibi muhtelif konulara dair *Bahrü'l-'ulûm* tefsirindeki İsrâilî rivayetlere örnekler verilerek konu başlıkları halinde incelenmiştir. Ayrıca bu örnekler rivayet tefsirleriyle karşılaştırılmıştır.

Sonuç bölümünde ise Semerkandî tefsirindeki İsrâilî rivayetlerin Kur'an-ı Kerîm'e uygunluğu tartışılmış ve çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilerek müfessirin İsrâiliyat'a bakış açısı gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Tefsir, İsrâiliyat, Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, Kur'an-ı Kerîm, Peygamberler

ABSTRACT

One of the most important Islamic scholars in Samarkand in the fourth century Hijri, Ebü'l-Leys is a person who has inherited many works in various branches of science, especially tafsir, and made important contributions to the Islamic world at the scientific point. One of his most important works is the commentary titled “*Bahrü’l-‘ulûm*”. There have been arguments about the fact that this interpretation, which has an important place in the narrative commentaries, originated from Israiliyat. It is seen that for various reasons, Israiliyat entered into interpretation and tried to falsify the Islamic religion. In this study, it is aimed to classify by identifying the narrations originating from Israel in *Bahrü’l-ulum* which is one of the important works of Ebü'l-Leys es-Semerkandî.

The study consists of an introduction, two main sections and a conclusion.

In the introduction part, besides the information about the subject and method, the source and literature have also been evaluated.

In the first part of the research, the introduction of the Quran interpreter and his work is given. In this context, the political, scientific and social environments in which the Quran interpreter lived were briefly introduced and information about his life and works were mentioned. In addition, the sources of narration, hadith, vocabulary, nahiv, qiraah, tafsir and fiqh in his work were determined with the method of tafsir-tevil.

In the second part; Israiliyat is conceptually discussed. Information about the parts of Israiliyat, the process of entry into Islamic society and its sources are given. Afterwards, the Israili narratives in the Samarkandi commentary were determined and classified according to their subjects. In addition, in the work of the Quran interpreter, using the method of Isrâiliyat, tafsir-tevil method was determined. However, the narratives in the interpretations originated in Israiliyat are covered under three headings; the Israeli news about the prophets and their tribes, the Israeli news about the creation and the the Israeli news about various topics.

In the first title; there are news about The prophets such as Hz. Adam, Hz. Noah, Hz. Abraham, Hz. Yûnus, Hz. Yusuf, Hz. Moses, Hz. Aaron, Hz. David, Hz. Solomon, Hz. Ayyub, Hz. Jesus and Zü'l-Karneyne, as well as the news about the people and tribes such as Ashab al-Kahf, Talal, Jalal, Coffin and Sekinne.

In the second title; While the creation of humanity, night, earth and sky is included, the layers of supply, those under and above it, as well as lightning and thunder are also touched upon. It is studied under the subject headings by giving examples to the Isrili narratives About the vaious subjects in the commentary of *Bahrü'l-'ulûm* such as Hurûf-ı mukattaa, Dabb, which will be released in a near time to the apocalypse, the story of a priest from the Isrâiloğullari, the times of the construction of the Aqsa, the Kaaba and the Masjid Aksa. In addition, these examples are compared with narrative commentaries. In the conclusion section, the relevance of the Israeli narratives in the Samarkandi tafsir to the Qur'an was discussed and the findings obtained from the study were evaluated and the viewpoint of the critic to Israiliyat was shown.

Key Words: Tafsir, İsrâiliyat, Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, the Qur'ân, prophets

ÖNSÖZ

İsrâiliyat, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslüman müfessirlerin tefsir, hadis ve tarih gibi eserlerindeki temel bilgi kaynaklarından biri olmuştur. Özellikle de Kur'ân kıssalarındaki boşlukları kapatmaya müphem kalan şahıs, yer, mekân isim ve sayıları ile olayları detaylandırmaya gayret göstermiş diğer din ve kültürlerden elde ettikleri bilgileri eserlerine alarak İsrâilî kaynakların tefsire girmesine sebebiyet vermişlerdir. Bu müfessirler, hicrî 8. asra kadar İsrâilî kaynaklara eğilimi bir sorun olarak görmemişlerdir. İbn Teymiyye ve İbn Kesir gibi âlimlerin İsrâilî rivayetlere mesafeli yaklaşmasıyla, İsrâilî kaynaklara olan yönelim daha sonraki dönemde yerini ciddi tenkit ve redde bırakmıştır. Modern çağda ise bu tenkitlere rağmen İsrâiliyat'a farklı açılardan sıcak bakan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu kimseler seleften günümüze nakledile gelen rivayetlerin İsrâiliyat denilerek tümüyle atılmasını reddetmekte ayrıca kıssalar içerisinde azımsanmayacak bir konuma sahip olduklarını düşünmektedirler. Bu sebeple İslam'ın; tefsir, hadis ve tarih gibi çeşitli alanlarında var olan İsrâilî rivayetlerin etkisinin hala devam ettiği ve günümüzde de bazı araştırmacılar tarafından olumlu bir şekilde konumunu koruduğu önemini ve güncelliğini yitirmediği belirtilmelidir. İsrâiliyat oryantalistlerin de ilgi alanlarından biridir. Dolayısıyla modern çağda araştırmacıların bu rivayetler üzerine yoğunlaşarak yeni araştırmalar yapmaları önem arz etmektedir.

Rivayet tefsirleri içerisinde yer alan *Bahrü'l-'ulûm* adlı tefsirin kaynaklarını ve içerisindeki İsrâilî rivayetleri çeşitli yönleriyle detaylı bir biçimde tanıtan müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmanın hareket noktasıdır. Rivayet tefsirlerinin fazla olmadığı bir dönemde eserini kaleme almış olan Ebü'l-Leys es-Semerkandî kendisine ulaşan rivayetlere, âyetlerin izahında yer vererek bu alana önemli katkılar sağlamıştır. Kendi dönemine olduğu kadar kendi döneminden sonra da yapılan çalışmalara da yön vermiştir. Nitekim *Ebü'l-Leys es-Semerkandî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* adlı tez çalışmasıyla İshak Yazıcı başta olmak üzere birçok araştırmacı tarafından eserleri çalışmalara konu olmuştur. Suyûtî, Abdullah Aydemir vb. gibi araştırmacılar da bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Semerkandî tefsiri Ahmed-i Dâ'i

(820/1417) ve “Arapşah” ismi ile tanınan Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Hanefî (854/1450) gibi âlimler tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiştir.

İki ana bölümden oluşan araştırmada ilk olarak müfessirin yaşadığı dönem ve çevre, ilim kariyeri, eserleri, tefsir anlayışı ve tefsir alanındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine bu bölümde Semerkandî tefsirinin yazılış gayesi, kaynakları ve tefsir-tevil yöntemi ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise söz konusu tefsirdeki İsrâîlî rivayetlere geniş ölçüde yer verilmektedir. Bu tefsirdeki rivayetler konu başlıkları halinde ele alınmış ve diğer rivayet tefsirleri ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Elde edilen veriler değerlendirme kısmında kapsamlı bir şekilde ifade edilmiş olup bu alandaki boşluğun doldurulmasına bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Bu vesile ile tezin hazırlanmasında şekillenmesinde ve tamamlanmasında desteğini, değerli fikirlerini ve tavsiyelerini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Taha Boyalık’a, kapısını her çalışmada geri çevirmeyen sebat göstermemde büyük emeği olan kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa Altundağ’a, çalışmamı okuyarak önemli katkılarda bulunan sohbetiyle eğiten mütevazı hocam Prof. Dr. Muhsin Demirci’ye ve tez savunmasındaki tüm katkılarından dolayı Prof. Dr. İlyas Çelebi’ye, desteğini her zaman hissettiren eşim Yunus Yılmaz’a, güzel sözleriyle her daim motive eden merhum babama, her türlü desteğiyle enerjime enerji katan sevgili anneme, tezimi okuyarak değerli fikirleriyle desteklerini esirgemeyen sevgili kardeşlerime ve kıymetli arkadaşım Büşra Şahin Çelik’e en içten duygularıyla teşekkür ediyorum.

Azim bizden, muvaffakiyet Allah’tandır.

Habibe ÇELİK YILMAZ

Ümraniye 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	II
BEYAN	İİİ
ÖZ	İV
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ	Vİİİ
İÇİNDEKİLER	X
KISALTMALAR.....	Xİİ

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ.....	1
2. KAYNAK VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

SEMERKANDÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRİ

1. HAYATI VE ESERLERİ	9
1.1. YAŞADIĞI DÖNEM VE ÇEVRE	9
1.2. İLMÎ KARIYERİ VE ESERLERİ	11
1.2.1 Matbu Olanlar	13
1.2.2 Mahtut Olanlar	15
1.2.3 İsimleri Kaynaklarda Yer Alanlar.....	17
2. TEFSİRİ.....	19
2.1. MUHTEVA VE YÖNTEMİ	20
2.2. KAYNAKLARI	27
2.2.1. Hadis kaynakları	27
2.2.2. Lügat ve nahiv kaynakları	29
2.2.3. Kıraat kaynakları	29
2.2.4. Tefsir kaynakları.....	30
2.2.5. Fıkıh kaynakları.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

SEMERKANDÎ TEFSİRİNDE İSRÂİLİYAT OLGUSU

1. İSRÂİLİYAT KAVRAMI	34
1.1. TANIMI VE KAPSAMI	34
1.2. KISIMLARI	36
1.3. İSRÂİLİYAT’IN İSLÂM TOPLUMUNA GİRİŞ SÜRECİ VE KAYNAKLARI.....	40
2. SEMERKANDÎ TEFSİRİNDEKİ İSRÂİLİYAT	47
2.1. SEMERKANDÎ’NİN İSRÂİLİYAT’I KULLANMA YÖNTEMİ	47
2.2. SEMERKANDÎ TEFSİRİNDEKİ İSRÂİLÎ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	51
2.2.1. Peygamber ve Kavimleri ile İlgili İsrâilî Haberler	52
2.2.1.1. Hz. Âdem	52
2.2.1.2. Hz. Nûh	62
2.2.1.3. Hz. İbrahim	66
2.2.1.4. Hz. Yûnus	69
2.2.1.5. Hz. Yûsuf	71
2.2.1.6. Hz. Musa ve Hz. Harun	79
2.2.1.7. Hz. Dâvûd	84
2.2.1.8. Hz. Eyyûb	86
2.2.1.9. Hz. İsa	88
2.2.1.10. Zü’l-Karneyn	89
2.2.1.11. Hz. Süleyman	90
2.2.1.12. Ashâb-ı Kehf	98
2.2.1.13. Tâlut ve Câlut	99
2.2.1.14. Tabut ve Sekîne	100
2.2.2. Yaratılışla ilgili haberler	101
2.2.2.1. İnsanlığın Yaratılışına Dair Rivayetler	101
2.2.2.2. Şimşek ve Gök Gürlemesi	102
2.2.2.3. Aya ve Gecenin Yaratılışına Dair Rivayetler	102
2.2.2.4. Yer’in ve Göklerin Yaratılışı	103
2.2.2.5. Arzın Tabakaları, Altında ve Üstünde Bulunanlar	104
2.2.3. Farklı Konulara Dair İsrâilî Haberler	105
2.2.3.1. Hurûf-ı Mukattaa	105
2.2.3.2. Kıyamete Yakın Çıkacak Dâbbe	107
2.2.3.3. İsrâiloğulları’ndan Bir Rahibin Kıssası	108
2.2.3.4. Ruh (Bir Melek)	109
2.2.3.5. Kâbe ve Mescidi Aksa’nın İnşaa Zamanları	110
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	115
ÖZGEÇMİŞ	120

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
vb.	Ve Benzeri
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
ö.	Ölümü
d.	Doğumu
b.	Bin / İbn
a. mlf.	Aynı Müellif
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
b.s.	Baskı
Bkz./bk.	Bakınız
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
KTÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
ör.	Örneğin
h.	Hicrî
sav.	Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
krş.	Karşılaştırmız
m.	Miladî
md.	Madde
GAS	Geschichte Des Arabischen Schrifttums
thk.	Tahkîk
c.	Cilt
s.	Sayfa
t.y.	Basım Tarihi Yok
a.s.	Aleyhi's-Selam
vb./vs.	Ve Benzeri / Vesaire
vd.	Ve Devamı
r.a.	Radiyallahu 'Anh
y.y.	Basım Yeri Yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ

Kur'an'da geçmiş peygamberler, olaylar ve şahıslarla ilgili kıssalar anlatıldığı gibi bazı peygamber, olay ve şahıslara dair kısa referanslar da yer almaktadır. Kur'an'dan daha ayrıntılı bir şekilde Kitâb-ı Mukaddes'te¹ de bulunan bu kıssalar ve referanslara pek çok tefsirde rastlamak mümkündür. Bunlardan biri de Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye ait olan *Bahrü'l-'ulûm* adlı tefsirdir. Çalışmamız İsrâiliyat ile ilgili kaynaklardan hareketle Semerkandî tefsirinde yer alan bilgi ve rivayetlerin analizi yöntemiyle hazırlanacaktır.

Müslümanlar, ilk dönemlerden itibaren semavî dinlerin mensuplarıyla görüşmüşler, zaman zaman da aynı sosyal hayatın içerisinde yer almışlardır. Bu süreçteki karşılıklı bilgi akışı Müslümanların da çeşitli sebeplerle onlardan bazı bilgileri almalarına zemin hazırlamıştır. Kur'an tefsirlerindeki bu bilgilerin büyük çoğunluğu, İslâmî literatüre çeşitli yollarla girmiştir. "İsrâiliyat" adıyla kavramsallaştırılan bilgi ve rivayetler, neredeyse her tefsirde bulunmaktadır. Bazı müfessirler, İsrâilî bu bilgi ve rivayetleri klasik dönemde, tenkit süzgecinden geçirse de İsrâiliyat unsurlarını tefsirlerine almaktan geri kalmamışlardır.

Bu çalışmada hicrî IV. asır müfessirlerinden Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Bahrü'l-'ulûm* adlı tefsirinde yer alan İsrâilî kaynaklı rivayetler ele alınacaktır. Bir giriş ve iki bölümün yer aldığı bu çalışma umûmiyetle tanımlama, sınıflandırma, metin tahlili ve mukayese gibi sosyal bilimlerin çeşitli metotlarından istifade edilmiştir.

Birinci bölümde müfessirin hayatı ve eserleri tasvirî olarak ele alınmıştır. Ayrıca yaşadığı siyasi, sosyal ve ilmî ortamlar hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle yaşadığı dönemin ilmî ortamında temel İslâmî ilimler olarak bilinen tefsir, fıkıh, hadis ve kelâm ilimlerinin durumlarına değinilmiştir. Müellifin eserleri tanıtılırken tefsir mukaddimesine de kısaca yer verilerek onun, Kur'an'a ve tefsire bakış açısı, kullandığı tevil metodu ve tefsirde önemli gördüğü birtakım başlıklar hakkında bilgiler verilmiştir.

¹

Kitab-ı Mukaddes, Ahd-i Atik ile Ahd-i Cedid'den oluşan Hristiyan kutsal kitabının adıdır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Harman, "Kitab-ı Mukaddes", *DİA*, XXVI, 75.

Semerkindî ve *Bahrü'l-'ulûm* adlı eserinin tanıtımında çoğunlukla, müfessirin kullandığı yöntem ve istifade ettiği kaynakların üzerinde durulmuştur. Bu şekilde müellif ve eseri hakkında genel bir değerlendirmede bulunma imkânı da olmuştur. Bir rivayet tefsiri olmasına rağmen fıkıh, kelam, felsefe, kıraat, lügat ve nahiv gibi ilimlere ilgili ayetlerde sıklıkla temas edilen bu tefsirde müellifin bu ilim dallarındaki kaynakları da hayatı ve tefsir yönteminden sonra ele alınacak önemli hususlardandır. Ancak Semerkandî'nin herhangi bir hususta görüşlerini belirtirken eserleri zikretmeden müelliflere atıfta bulunması, tefsirin kaynaklarının belirlenmesini oldukça güçleştirmiştir. Semerkandî'nin eserindeki rivayetlerde senet ve kaynak belirtmemesi her ne kadar kuşku uyandırsa da bu rivayetlerin büyük çoğunluğunun temel hadis ve tefsir kitaplarında yer aldığı daha sonra tespit edilecektir. Nitekim onun sadece rivayetleri esas alan açıklamalarının tefsirin daha iyi anlaşılması amacıyla yapıldığı görülmektedir. Şöyle ki Semerkandî, konunun izahı için âyetleri tefsir ederken bazı sorular soracak ve bu sorulara da yine kendisi cevap verecektir. Ayrıca bu çalışmada incelenmiş olan eserin çeşitli ilimlere bakan yönlerinin bulunması, her ne kadar tefsir dalında yapılmış bir çalışma olsa da Semerkandî'nin çeşitli alanlarda kullanmış olduğu kaynakları tespit edebilme adına tefsirin yanında fıkıh kaynaklarından kelama, felsefeden lügat ve nahiv gibi kaynaklara kadar müfessirin istifade ettiği eserlere müracaat edilecektir. Netice olarak ise Semerkandî tefsirinin diğer ilimlerden bağımsız olmadığı araştırma boyunca karşımıza çıkmıştır.

Semerkindî tefsirinde yer alan İsrâîlî rivayetleri tespit ve tahlil etmeye başlamadan önce ikinci bölümün giriş kısmında, İsrâîliyat olgusu kavramsal ve terimsel olarak ele alınmıştır. Ayrıca İsrâîliyat'ın tarihsel süreci, kapsamı, kaynakları, İslâm toplumuna giriş yolları ve İsrâîlî rivayetlerin nakli yahut reddiyle ilgili görüşler hakkında genel bir inceleme ortaya konulmuştur. Ardından da geçmişten günümüze kadar aktarılmış olan İsrâîlî haberlerin geliş şekli ve kısımları izah edilmiştir. Akabinde *Bahrü'l-'ulûm* tefsiri baştan sona ele alınarak eserde, âyetlerin te'vil ve tefsiri sırasında İsrâîliyat'a veya İsrâîlî rivayetlere yer verilip verilmediği, bu rivayetlere dair değerlendirme yapılıp yapılmadığı incelenmiştir. Bu bölümde İsrâîliyat hakkında sunulan bilgiler çalışmanın asıl kısmına ışık tutacak, Semerkandî'nin tefsirindeki İsrâîlî rivayetleri daha kolay ve daha doğru tespite zemin hazırlayarak sağlıklı bir değerlendirme olanağı verecektir.

Çalışmanın asıl konusunu teşkil eden ikinci bölümde ise öncelikle sınıflandırma, metin tahlili, açıklama ve mukayese yöntemleri kullanılarak Semerkandî'nin tefsirinde yer alan İsrâîlî rivayetler ele alınmış ve Semerkandî'nin, eserindeki İsrâîlî rivayetlere yaklaşımı tespit edilmiştir. Bu bağlamda İsrâîliyatı kullanma yöntemine dair açıklamalar da verilmiştir. Çalışmada müfessirin âyetleri tefsir ederken İsrâîliyata yaklaşımı şu iki hususa dikkat edilerek ele alınmıştır: İlk hususta, İsrâîlî rivayetleri verirken hangi kaynaklardan istifade ettiği belirtilmiş ve bu kaynaklar, kısaca tanıtılmıştır. Haklarında zayıf olduklarına dair görüş olanlar belirtilmiştir. İkinci hususta ise onun istifade ettiği kaynaklardan rivayetleri nakletme yöntemi, isnad zincirine verdiği önem, tefsirinde yer edinen İsrâîlî rivayetlerin kaynağını zikretme durumu örneklerle gösterilmiştir. Daha sonra da alt başlıklarda farklı konulardan oluşan İsrâîliyat rivayetleriyle, Hz. Âdem'den itibaren son peygambere kadar gelip geçen peygamberler, kavimler, yaratılış ve diğer konularla ilgili söz konusu rivayetler ve bunların değerlendirmeleri yer almaktadır. Bu rivayetlerin tespitinde Semerkandî'ye ait olan *Bahrü'l-'ulûm* adlı tefsirin baştan sona okunmasının yanı sıra elektronik tarama yöntemlerinden de istifade edilmiştir.

Âyetlerin konularına, tefsirde ele alınış biçimine ve delillendirilmesine göre ana başlıklar altında tasnif edilen rivayetler, sistemli bir biçimde sunulmuştur. Tezin asıl kısmını oluşturan bu bölümde, Semerkandî'nin tefsirinde tespit edilen İsrâîlî rivayetler işlenirken, aynı veya benzer konudan oluşan nakiller de müstakil alt başlıklarda verilmektedir. Ancak tezin ve konunun genişleyerek amacının dışına çıkmasını önlemek adına tespit edilen tüm rivayetler tek tek ele alınmamış, ilgili nakillere sadece dipnotta atıfta bulunulmuştur. Ana metinde işlenen ve örnek olarak verilen haberler de konu bütünlüğünü zedelemeyecek sistematik bir düzende verilmeye çalışılmıştır.

Zehebî, Ebû Şühbe, Remzi Na'nâ ve Abdullah Aydemir gibi İsrâîliyat ile ilgili iddiaları, araştırma yöntemleri ve vardıkları sonuçlar itibariyle benzer olan müstakil çalışmalar kaleme alan müelliflerin eserleri bu çalışmada yararlanılan en önemli kaynaklardan olmuştur. Söz konusu bu çalışmalarda ele alınan İsrâîlî rivayetler, ravilerini ve İslâm kaynaklarına giriş yollarını inceleyerek değerlendirme yapmışlardır. Yine bu çalışmalarda Semerkandî tefsirindeki rivayetler müstakil olarak ele alınmamış olsa da diğer tefsirlerdeki İsrâîlî nakillere örnekler verilmiş, bu nakillerin yer aldığı tefsirlerde İsrâîliyat'a yaklaşım ve metot tespit edilmiştir. Yalnız bu çalışmalarda,

İsrâiliyat olgusunun tarihte geçirdiği sürece ve bu süreçte oluşan anlam genişlemelerine değinilmediği için konu derinlemesine incelenirken farklı akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır. Kaynak değerlendirmesi yapılırken bunlar ele alındığı için isimleri ayrıca zikredilmeyecektir.

Çalışmamızda Semerkandî tefsirinde, İsrâiliyat'la ilişkili olabileceği düşünülerek tespit edilen rivayetler ilk olarak Kitâb-ı Mukaddes ile mukayese edilmiştir. Kitâb-ı Mukaddes'te yer almayan haberlerle ilgili olarak İbn Kesîr'in tefsirinde tespit yoluna gidilmiştir. Zira bu tefsirdeki değerlendirmeler önemli derecede yol gösterici olmuştur. Nitekim İbn Kesîr, İsrâiliyat olan rivayetleri açıkça belirtmekte, onların Ehl-i kitap'dan alındığı veya Yahudilik ve Hristiyanlığın apokrif kaynaklarında yer aldığı şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. İbn Kesîr dışında Taberî ve Mukâtil gibi müfessirlerin tefsirlerindeki İsrâilî rivayetler, Semerkandî'ye kaynaklık etmesi bakımından arz ettiği önem ve bu tefsirlerde bulunmadığı halde Semerkandî'nin tefsirinde yer alan rivayetlerin tespiti için yapılan mukayese çalışmamızın da asıl konusudur. Bu bağlamda söz konusu rivayetlerin tespiti ve Semerkandî'nin kendinden sonrakilere kaynak oluşturacak bir başlangıç olması yönünden önem arz etmektedir. Bu sebeple müfessirin İsrâilî rivayetleri verirken hangi kaynaklardan istifade ettiğini bulup bu kaynaklardan naklettiği rivayetler üzerinden karşılaştırmalı örnekler vererek kaynak haritası edilmeye çalışıldı. Yine Semerkandî'nin rivayetleri aktarma şekli, aktarırken kaynak belirtip belirtmediği, isnad zincirine önem verip vermediği hususundaki tutumları örnekler verilmek sûretiyle gösterildi. Bu örneklerin ardından bu rivayetlerin ne amaçla paylaşıldığı, kaynağı gibi konularda değerlendirmeler yapıldı.

Son olarak Semerkandî'nin tefsirinde İsrâiliyat açısından ilmî değeri haiz olan hususların olup olmadığının tespiti yapılarak bunlar olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirildi. Çalışma hazırlanırken başta tefsir eserleri olmak üzere, hadis usulü ve külliyyatına dair eserler, tarih ve tabakat kitaplarıyla müstakil İsrâiliyat kitapları ve çalışma kapsamına giren birçok kaynaktan yararlanıldı. Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi ve ulaşılan sonuçlar bütüncül ve genel bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışıldı.

2. KAYNAK VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın temel kaynağı konusu itibari ile *Bahrü'l-ulûm* tefsiridir. Bu tefsirin Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmecid tahkiki kullanıldı.

Bugüne kadar Semerkandî tefsirine dair lisansüstü düzeyde üç akademik çalışma hazırlanmıştır. Ancak farklı zaman aralıklarında yapılmış olan bu çalışmaların konusu bu tezin konusundan farklıdır. Öte yandan tespit edilen bu üç çalışmadan ikisinin yüksek lisans ve sadece birinin doktora düzeyinde olması, yine bu doktora tezinin ise 1982 gibi erken bir tarihte çalışılmış olması bu konuda hala nicelik olarak yeterli seviyede akademik çalışmanın olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Semerkandî tefsirindeki İsrâiliyat konusuyla ilgili doğrudan herhangi bir akademik çalışma tespit edilememiştir. Öte yandan Semerkandî'nin hicrî IV. yüzyıl müfessirlerinden olması, üzerinde inceleme yapacağımız kaynak listesini büyük ölçüde daraltmıştır. Semerkandî'nin tefsir metodu üzerine yapılan en kapsamlı çalışma, İshak Yazıcı tarafından *Ebü'l-Leys es-Semerkandi: Hayatı, eserleri ve tefsirindeki metodu* ismiyle hazırlanmış olan doktora tezidir. Bu tezin giriş kısmında Semerkandî'nin yaşadığı dönemin ve bulunduğu çevrenin özelliklerine siyasî, ilmî ve içtimaî yönlerden temas edilmiş olup Hz. Peygamber'den Semerkandî'ye kadarki süreçte tefsir ilminin merhalelerine değinilmiştir. Birinci bölümde ise Semerkandî'nin hayatı, tedrisatlarından geçtiği önemli şahsiyetler, yetiştirmiş olduğu talebeler, ilmî şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserin üç başlıktan oluşan ikinci bölümünde öncelikle tefsirinin kaynaklarına değinilmiş ardından izlediği metoda dair bilgi verilmiştir. İkinci başlıkta Semerkandî tefsiri ulûmü'l-Kur'an açısından ele alınırken, son başlıkta ise çeşitli ilimler açısından ele alınmıştır. İshak Yazıcı'nın hazırlamış olduğu çalışma Semerkandî'nin en eski yazma eserine ulaşmış ancak bu nüshada 7 eksik sûre bulunduğunu fark edince tespit edebildiği diğer yazma eserlerine başvurmuştur. Bu yazmaların her birinin muhtevaları ve kütüphane kayıtlarını vererek onları kısaca tanıtmıştır. Ayrıca o, Semerkandî'ye ait olup da yurtdışında bulunan yazmalara ulaşamamasının mahrumiyetini bildirmiştir. Bazı eserlerin geç tespit edilmesi ve yurtdışındakilerin tespit edememesi gibi durumlar bu doktora tezinin temel eksikliklerindendir. Bu çalışma müstakil olarak Semerkandî'nin hayatı, eserleri ve

tefsirdeki metodunu ele aldığından, bu konudaki boşluğu doldursa da çalışmada İsrâiliyat üzerine geniş çaplı inceleme ve bir tahlilin yapılmamış olması Semerkandî'nin tefsirindeki İsrâiliyat konulu bu çalışmamıza zemin oluşturmuştur.

Semerkandî tefsirindeki Kur'an ilimlerini ele alan yüksek lisans çalışmalarından birisi 2005 yılında, yine bu tefsirdeki esbâb-ı nüzûlü inceleyen bir diğer çalışma da 2011 yılında yapılmıştır. Semerkandî'yi konu alan diğer tezler ise onun tefsiri dışındaki eserleriyle ilgilidir. Semerkandî'nin *Bahrü'l-ulûm* haricindeki eserleri üzerine yapılmış olan ve kısmen yararlandığımız diğer çalışmalar şunlardır:

Bu araştırmalar dışında çalışmada istifade edilen birincil ve ikincil kaynaklar şu şekilde ifade edilebilir: Birinci bölümde Semerkandî hocaları, talebeleri, eserleri, İslâm dünyasındaki ve tefsir tarihindeki yerine işaret edilirken *Kesfü'z-Zünûn* ve *Vefeyâtü'l-a'yân* gibi temel kaynaklardan ve Semerkandî'nin hayatına dair bilgiler içeren bazı eser ve makalelerden istifade edilecektir. Müfessirin tefsir-te'vil yöntemi ve tefsirinin kaynaklarıyla ilgili malumat verilecek olan birinci bölümün ikinci kısmında Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 103/721) tefsiri, Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı, Zeccac'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, İbn Ebu Hatim'in (ö. 327 /938) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*'i gibi eserlere başvurulacaktır. İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Buhari'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'i, Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'i, Ebû Dâvud, Tirmizi ve Nesâî'nin sünenleri de çalışmamızda rivayetler konusunda müracaat edilecek başlıca kaynaklar arasında yer alacaktır. Bu eserlerden bazıları tezin asıl kısmında mukayese için istifade edilecek kaynaklar arasında yer almaktadır. Tezin ikinci bölümünün ilk kısmında İsrâiliyat'a dair çok sayıda tez ve makaleden, tezin asıl kısmında ise ikincil olarak çeşitli makele, tezler ile Diyanet İslam Ansiklopedisi'nden istifade edilecektir.

İkinci bölümün başında İsrâiliyat kavramının tanımı, kapsamı ve kısımlarına ilişkin bilgiler verilerek İsrâiliyat'ın İslâm toplumuna giriş sürecine değinilmiş ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. İsrâiliyat'ı kavram olarak işleyen en önemli çalışmalardan birisi Roberto Tottoli'nin "Origin and Use of the Term Israiliyyat in Muslim Literature" adlı makalesidir.² İsrâiliyat, konusu itibariyle çoğunlukla tefsir alanını kapsayıp İsrâilî haberlere de genellikle tefsire dair eserlerde rastlanıldığı için

²

Bkz. Hatiboğlu, "İsrâiliyat", *DİA*, XXIII, 198.

konuyla ilgi araştırmaların çoğunun bu alanda yapıldığı görölmektedir. Remzî Muhammed Kemâl Na'nâ'nın *el-İsrâ'îliyyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, Abdullah Aydemir'in *Tefsirde İsrâîliyyât*, Muhammed Ebû Şühbe'nin *el-İsrâ'îliyyât ve'l-mevzû'ât fî kütübi't-tefsîr*, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin *el-İsrâ'îliyyât fî't-tefsîr ve'l-hadîs* gibi eserler bu bölümde başvurmuş olduğumuz çalışmalardır. Bu eserler İsrâiliyat'ın İslâm toplumuna giriş süreci ve kaynakları açısından mühim bilgiler vermektedirler. Bunlara ilaveten İsmail Albayrak'ın "Metinsel Diyalog: İslâmiyyât" başlıklı makalesi konuya dair özgün yaklaşımları muhtevasında barındırması açısından önem arz etmektedir. İsrâiliyat kavramı Semerkandî tefsirinde kullanılmazken hicrî 3. ve 4. asır öncesinde İsrâiliyat kavramı yerine kullanılan lafızların tespit edildiği, Ali Kuzudişli'ye ait "el-Kütüb'ten 'İsrâiliyyât'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu" adlı makalesi de bu başlıkta ve süreci anlamada yardımcı olan önemli çalışmalardandır.

İkinci bölümün "Semerkandî Tefsirindeki İsrâilî Rivayetlerin Değerlendirilmesi" isimli asıl kısmı "peygamber ve kavimleriyle ilgili İsrâilî haberler", "yaratılışla ilgili İsrâilî haberler" ve "diğer konularla ilgili İsrâilî haberler" şeklinde üç başlık altında ele alınmış ve Semerkandî'nin tefsirinde yer verdiği İsrâilî haberler tespit edilerek kendinden önceki başlıca tefsirlerle ve Kitâb-ı Mukaddes gibi kaynaklarla mukayese edilmiştir. Bu konuda göze çarpan önemli bir eksiklik, müellif ve eseri üzerine daha önce yapılan tefsir çalışmalarının hiçbirinde mukayeseli olarak herhangi bir rivayet tahlili yoluna gidilmemesidir. Çalışmamız bu noktadaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Tezin asıl kısmında tefsirdeki İsrâilî rivayet örneklerine yoğunlaşıldığından, eserde senetsiz ele alınan bu rivayetlerin senetlerine dair derinlemesine inceleme yapılmamış ve Semerkandî'nin tefsir anlayışını yansıtan ipucu mahiyetindeki bilgiler de gözden kaçırılmıştır. Sonuç itibariyle çalışmada bu anlamda eksiklikler mevcuttur.

Literatür taraması sonucunda gerek müfessirin gerekse yaşadığı dönemin tanıtımında sayılan bu kaynaklar dışında birçok tarih ve tabakât eserine müracaat edilmiştir. Hamevî'nin (ö. 626/1230) *Mu'cemu'l Buldan*'ı, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n nubelâ, Tarihu'l İslam* ve *et-Tefsir ve'l müfessirûn* adlı eseri de bu alanda başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almaktadır. Çalışmamızda başvurduğumuz elektronik kaynak ise Mektebetü's şâmile programı olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEMERKANDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve TEFSİRİ

1. HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Yaşadığı Dönem ve Çevre

Tam adı Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim el-Hattab es-Semerkindî et-Tuzi el-Belhî olan³ bu zatın, hicrî 301-310 yılları arasında doğduğuna dair rivayetler⁴ olsa da doğum tarihi ve doğum yeriyle ilgili olarak kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak “Semerkandî”⁵ nisbesinden ötürü Semerkant’ta dünyaya geldiği muhtemeldir. Hicrî dördüncü asırda yaşayan müellif, Hanefî mezhebi imamlarından⁶ olup “İmâmü'l-hüdâ”⁷ lakabı ile anılmaktadır. Kaynaklarda fakih⁸ olarak zikredilen Ebü'l-Leys es-Semerkindî, aynı zamanda müfessir,⁹ muhaddis,¹⁰ zâhid¹¹ ve

³ es-Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsiru's-Semerkindi*, (thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmecid), Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413 / 1993, I, 6; el-Hamevî, Şihabuddin Yakut, *Mu'cemu'l-Buldan*, Dar'u Sadr, Beyrut, 1977, II, 57; Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez- Zehebî, *et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000, I, 161; a.mlf., *Târîhu'l-islâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ARabî, 1989/1409, XXVI, 583; Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife; s. 220; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1387 / 1955, II, 490; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993, II, 436; Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib, *Keşfü'z-zünûn*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2014, I, 487; a.mlf., *Süllemü'l-vusûl*, (thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnaut), İstanbul: Ma'hedü'l-Buhus ve'd-Diraseti'l-ARabiyye, 2010, III, 368; Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l ARabi'l mübta'ribin ve'l-müsteşrikin*, Kahire: Matbaatu Kustasus, 1956, VIII, 349; Kureşî, Ebü Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakati'l-Hanefiyye*, (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv.), 2. bs., Cizre: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1872, III, 544; es-Suyûtî, İmam Celaeddin, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an (Kur'an İlimleri Ansiklopedisi)*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987, II, 533.

⁴ Semerkandî, *Tefsir*, I, 7.

⁵ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220.

⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 368; a.mlf., *Keşfü'z-zünûn*, I, 487; İshak Yazıcı, “Ebü'l-Leys es-Semerkindî”, *DİA*, XXXVI, 473; Zehebî, *et-Tefsir*, I, 161; a.mlf., *Târîhu'l-islâm*, XXVI, 583; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 490; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 436.

⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 544; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 368; Semerkandî, *Tefsir*, I, 6; Zehebî, *et-Tefsir*, I, 161; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220.

⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 544; Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez- Zehebî, *Siyeru â'lâmin-nübelâ*, (thk. Şuayb Arnavud), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1996, XVI, 322; a.mlf., *et-Tefsir*, I, 161; a.mlf., *Târîhu'l-islâm*, XXVI, 583. Ayrıca müellif, bazı eserlerinde de bu lakap ile başlamaktadır. Bkz. es-Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tenbihu'l-ğâfilîn*, (thk. Seyyid el-ARabî), Kahire: Mektebetü'l-imân bi'l-mansûra, 1410 / 1993, s.4; a.mlf., *Tefsir*, I, 6; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 436; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 490; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 487.

⁹ Zehebî, *et-Tefsir*, I, 161; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 436.

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, XVI, 322.

¹¹ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Zehebî, *Siyer*, XVI, 322.

sûfî¹² olarak da anılmaktadır. Bazı kaynaklarda Sermerkandî'nin "hâfız"¹³ olarak anıldığından bahsedilse de "el-hâfız Ebü'l-Leys" unvanıyla bilinen zat, müelliften 80 sene evvel (ö. 294/906) vefat eden Ebü'l-Leys Nasr b. Seyyar b. el-Feth es-Semerkandî ed-Daverî el-Mu'tezilî'dir. Zira Sermerkandî, "hâfız" unvanıyla değil "fakîh" unvanıyla meşhurdur.¹⁴ Ancak yine de bu iki müellif, benzer künyelerinden dolayı zaman zaman karıştırılabilmektedir.

Semerkandî'nin yaşadığı dönem, Orta Asya'da filizlenen ilk bağımsız Müslüman devleti olan Samanoğulları'nın, barış ve refah içinde yaklaşık bir buçuk asır hüküm sürdüğü 874-999 yılları arasındaki tarihe rastlamaktadır. Yine bu döneme bakıldığında Belh, Buhara ve Semerkant başta olmak üzere İsfahan, Şiraz, Azerbeycan, Cürcan, Zencan, Tus, Bistam, İstirabad, Merginan, Fergana, Damğan, Havarizm, Gazne, Kirman, Hind ve Sind olmak üzere birçok bölgede Hanefî mezhebinin yayıldığı görülmektedir.¹⁵

Sâmânî devletinin hüküm sürdüğü dönemde ilmi anlamda özgür bir ortamın olması ilim adamları başta olmak üzere diğer Müslüman memleketlerden gelen ilim adamları, şairler ve sanatçıların Buhara'da buluşarak ilim ve kültürün gelişmesine katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Bu sebeple Buhara, Semerkant, Belh, Merv, Nisabur, Hocend, Bunciket, Hulbuk ve Tirmiz'in gelişimi bu dönemde artış göstererek buralar başlıca kültür merkezleri haline gelmişlerdi.¹⁶

İlmi yönden neredeyse Bağdat'ı geçen bu bölgelerde şu müfessirlerin adı öne çıkmaktadır: Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (ö. 354/965), Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. en-Nîsâbûrî (318/930 [?]), Ebû Bekr Muhammed b. Alî el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976), Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, el-İsfahânî en-Nîsâbûrî (ö. 406/1015), Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, el-Beyhakî (ö. 458/1066), Ebü'l Kâsım es-Saffar el-Belhî (ö. 326/937), Muhammed b. Ahmed, el-İskâf (ö. 333/944),

¹² Yazıcı, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî", s. 473.

¹³ Yılmazgöz, Ayşe, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî ve Muhtelifü'r-Rivaye adlı eserinin analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2008, s. 3.

¹⁴ Sermerkandî, *Tefsir*, I, 6. Yazıcı, İshak, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî: hayatı, eserleri ve tefsirindeki metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1982, s. 43.

¹⁵ Alqudah, Zaher, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin en-Nevâzil adlı eserindeki 'Kitâbü'l-Hiyel' Bölümünün Edisyon Kritiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s. 14; Yurt, Mehmet Emin, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefîru'l-Kur'an'ında Esbâb-ı Nüzûl*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2011, s. 5.

¹⁶ Alqudah, *Semerkandî'nin en-Nevâzil adlı eseri*, s. 15.

Muhammed b. Abdillâh, el-Hinduvânî (ö. 362/972),¹⁷ Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), müctehid âlimin İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 267/880)¹⁸ ve Ebû Mansur el-Maturidî (ö. 333/934).¹⁹

Pozitif ilimler alanında ise el-Birûnî, İbn Sîna, Ebû Bekr Muhammed b. Zekerîyyâ er-Râzî (ö. 313/925), Ebû Hanîfe Ahmed ed-Dîneverî (ö. 282/895), Ebü'l-Kâsım Abdullâh el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931), Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (ö. 322/934)²⁰ gibi tıp ve felsefe alanında yaptığı çalışmalar ve kaleme aldığı çeşitli eserlerle büyük katkıda bulunan birçok ilim adamı yetişmiştir. İbn Sînâ (ö. 428/1037) felsefe; el-Kâlî (ö. 256/840), Ebû İshâk İbrâhîm ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923), Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî (ö. 379/989), Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî (ö. 382/992), Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö. 395/1004) gibi şahsiyetler dil alanında öne çıkan isimlerdendir. Semerkandî de ilmin oldukça canlı olduğu bu dönemde yaşamıştır.²¹

Semerkindî'nin vefatının ilim tahsil ettiği Belh'de²² gerçekleştiği söylene de kaynaklarda, ölüm tarihi hakkında (372/982) ile (393/1004) yılları arasında farklılık gösteren yedi muhtelif tarih verilmektedir.²³ Fakat yaygın olarak kabul gören tarih 11 Cemâziyyeelâhir 373²⁴ (20 Kasım 983) Salı gecesidir.²⁵

1.2. İlmî Kariyeri ve Eserleri

Semerkindî Hanefî fıkıhı başta olmak üzere hadis, tefsir ve kelam ilimlerinde eğitimi almıştır. Semerkant, Bağdat ve Buhara şehrinin Belh ilçesine ilmi seyahatlerde bulunmuştur. Müfessirin özellikle vaaz, nasihat ve ilmihal türündeki eserleri onu İslâm

¹⁷ Zehebî, *et-Tefsir*, I, 161; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 544.

¹⁸ Semerkandî, *Tefsir*, I, 9.

¹⁹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 9; Alqudah, *Semerkindî'nin en-Nevâzil adlı eseri*, s. 15.

²⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 9.

²¹ Yurt, *Ebü'l-Leys*, s. 6.

²² Zehebî, *Târîh*, XXVI, 583.

²³ Zehebî, *Tefsir*, I, 161; a.mlf., *Siyer*, XVI, 323; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 436.

²⁴ Semerkandî, *Tenbihu'l-ğâfilîn*, I, 9; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 544; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 368; a.mlf., *Kesfî'z-zunûn*, I, 568; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 438; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 490.

²⁵ Semerkandî, *Tefsir*, I, 7; Semerkandî, *Tenbih*, I, 9; Zehebî, *Tefsir*, I, 161.; Yazıcı, "Ebü'l-Leys es-Semerkindî", s. 473-475.

dünyasında en meşhur âlimlerden biri haline gelmesine vesile olmuştur. Nitekim kendisine inad edilen çok sayıda eser onun adını Endülüs'ten Endonezya'ya kadar taşımış ve İslâm dünyasındaki birçok insanı tesiri altında bırakmıştır.²⁶

Semerkandî'nin ilk hocasının babası²⁷ olduğunu, ondan yaptığı rivayetler göstermektedir.²⁸ “Küçük Ebû Hanife”²⁹ lakabıyla meşhur olmuş Ebû Cafer el-Hinduvânî³⁰ (Ebû Cafer el-Belhî), babasından sonra kendisinden en çok istifade ettiği, fıkıh alanındaki asıl hocasıdır.³¹ Onun Hanefî mezhebini benimsemesinde, Ebû Hanîfe'nin bütün görüşleri unutulup tamamen yanmış olsa da hepsini hafızasından yazacak kadar Hanefî fıkıhına vakıf olan hocası Hinduvânî'nin³² etkisinin büyük olduğu muhtemeldir. Hanefî fakihi ve muhaddis Halil b. Ahmed el-Kâdî de onun hocalarındandır.³³

Kaynaklarda Ebû'l-Leys'in Muhammed b. Fazl el-Buhârî'den³⁴ ve Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed en-Nisâburî'den³⁵ istifade edip hadis rivayetinde bulunduğu nakledilmektedir. Semerkandî'nin ders aldığı başka kimseler de vardır.³⁶

Ebû'l-Leys'in kendisinden rivayette bulunmuş meşhur talebeleri arasında Ebû Bekir Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmîzî³⁷ ve Lokman b. Hâkim el-Fergânî³⁸ yer almaktadır. Abdurrahman et-Zübeyrî,³⁹ Ebû'l-Leys'in *Tenbîhü'l-gâfilîn* adlı eserini

²⁶ Yazıcı, “Ebû'l-Leys es-Semerkandî”, s.473-475.

²⁷ Semerkandî, *Tefsir*, I, 9.

²⁸ Yazıcı, “Ebû'l-Leys es-Semerkandî”, s.473. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, II, 57.

²⁹ Mehmet Erdoğan, “Hinduvânî”, *DİA*, XVIII, 118. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 179.

³⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 9. Hinduvânî'nin Ebû Bekir el-Â'meş, Ebû Bekir el-İskâf, Muhammed b. Seleme, Ebû Süleyman el-Cûzcânî ve Muhammed b. Hasan es-Seybânî vasıtasıyla fıkıh ilmindeki silsilesi Ebû Hanîfe'ye ulaşır. Kaynaklarda, Ebu'l-Kasım es-Saffâr'ın *Kitâbu'l-muhtelef*'ini rivayet eden Hinduvânî'nin diğer hocaları arasında Muhammed b. Akil el-Belhî, Ali b. Ahmed el-Farîsî ve İshak b. Abdurrahman el-Kindî de zikredilmektedir. Bk. Erdoğan, “Hinduvânî”, *DİA*, XVIII, 118.

³¹ Yazıcı, “Ebû'l-Leys es-Semerkandî”, s. 473. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 179.

³² Erdoğan, “Hinduvânî”, s.118; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220.

³³ Semerkandî, *Tefsir*, I, 9.

³⁴ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; Semerkandî, *Tefsir*, I, 9; Zehebî, *Siyer*, XVI, 323; a.mfl. *Târîhu'l-islâm*, XXVI, 583.

³⁵ el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb, *Târîhu Bagdâd*, Tunus: Darü'l-Garbi'l-İslami, XV, 411.

³⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, II, 57.

³⁷ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 487. *Tenbîhü'l-gâfilîn* isimli eseri rivayet etmiştir. Zehebî, *Siyer*, XVI, 323; a.mfl. *Târîhu'l-islâm*, XXVI, 583.

³⁸ Semerkandî, *Tefsir*, I, 10. *Tefsîr*, *Tenbîhü'l-gâfilîn* ve *Bustânü'l-ârifîn*'i rivayet etmiştir. Bk. Kureşî, *el-cevâhiru'l-mudîyye*, II, 718

³⁹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 10.

rivayet ederek nakletmesinin yanı sıra⁴⁰ ondan hadis rivayetinde de bulunmuştur.⁴¹ Onun *Bustânu'l-ârifîn* adlı eserini rivayet eden talebesi de Ebu Hafs Muhammed el-Beledî'dir. Lokman b. Hakîm el-Fergânî ise Ebü'l-Leys'in zikredilen iki eseri dâhil olmak üzere tefsirini de rivayet ettiği zikredilmektedir.⁴² Bağdad'da, kendisinden hadis rivayetinde bulunan bir diğer talebesi de Ali b. Ahmed er-Rezzâz'tır (ö.417/1026).⁴³ Lokman b. Hakîm el-Fergânî, Naîm el-Hatip el-Mâlik, Muhammed b. Abdurrahman ez-Zübeyrî, Ahmed b. Muhammed Ebu Sehl,⁴⁴ Ebu Abdullah Tahir b. Muhammed b. Ahmed b. Nasr el-Haddâdî,⁴⁵ Naîm el-Hatîb Ebû Mâlik⁴⁶ de kaynaklarda onun talebesi olup ondan rivayette bulunan kişiler olarak bildirilmektedir.⁴⁷ Altmışı aşkın eseri vardır.

1.2.1 Matbu Olanlar

Semerkandî'nin neşredilen eserleri şunlardır:

1. *Tefsîru'l-Kur'an*⁴⁸ (*Tefsîru's-Semerkandî* veya *Bahrü'l-'ulûm*):⁴⁹ Bu tezin ana konusunu teşkil eden *Tefsîru's-Semerkandî*, bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.
2. *Hizânetü'l-fikh*:⁵⁰ Çeşitli fıkıh meselelerini ihtiva eden bu eserde konular umûmî olarak kitap ve bab başlıkları altında ele alınmasına rağmen fakihlerin görüşlerine ayrıca yer verilmemiştir. Ebü'l-Leys'in de mukaddimesinde zikrettiği gibi eser, akıl sahibi her insanın fıkıhtan istifade edip onunla alakadar olması amacıyla fıkıh ilminin herkesin istifadesine sunulması hedeflenmiştir.⁵¹

⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 487.

⁴¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 323.

⁴² Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 718.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, XV, 411.

⁴⁴ Semerkandî, *Tefsir*, I, 10.

⁴⁵ Semerkandî, *Tefsir*, I, 10.

⁴⁶ Semerkandî, *Tefsir*, I, 10.

⁴⁷ Semerkandî, *Tefsir*, I, 10.

⁴⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 544; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-arabî*, II, 436; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 490. Semerkandî, *Tenbîh*, I, 9; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 533.

⁴⁹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 11.

⁵⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 544; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; Semerkandî, *Tefsir*, I, 11; Zehebî, *et-Tefsir*, I, 161; Yazıcı, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî", s. 474(473-475); Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 490; Semerkandî, *Tenbîh*, I, 9; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 533..

⁵¹ Yılmazgöz, *Ebü'l-Leys*, s. 13.

Hanefî fıkıh literatürünün klasik dönemini başlatıp kadim dönemini sona erdiren eser olduğu belirtilmiştir.⁵²

3. *Muhtelifü'r-rivâye (Muhtelefü'r-rivâye)*⁵³:

Bu eser Bağdatlı İsmail Paşa⁵⁴ ve Kâtip Çelebi⁵⁵ tarafından Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye nispet edildiği gibi, aynı isimle Hanefî fakihî Alaaddin es-Semerkandî'ye (ö. 539/1144) de nispet edilmektedir.

4. *Mukaddimetü's-salât*⁵⁶ adlı eserde namaza dair ilmihal bilgilerinin ele alınmasının yanı sıra akâid ile ilgili hususlara da değinilmiştir. Sade bir dil ile kaleme alınan eser, yüksek lisans tezi kapsamında tahkik edilmiştir.⁵⁷ Bu eser üzerine birçok şerh de yapılmıştır.⁵⁸

5. *Uyûnü'l-mesâ'il*.⁵⁹ Bu eserde mezhep kurucularının zâhiru'r-rivâye kitaplarında yer almayan görüşleri bir arada toplanmıştır. Genel olarak rivayetler derlense de müellif, yer yer bazı meseleleri tartışıp delil öne sürmüştür. Eserin neşirleri mevcuttur.⁶⁰

6. *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*.⁶¹ İmam Ebû Hanîfe tarafından kaleme alınan *el-Fıkhu'l-ekber* isimli eserinin şerhidir.

7. *Bustânü'l-'arifîn*.⁶² Kıssalar, ahlaka dair şeyler ve bazı hükümleri ele alan eser 150 babdan oluşmaktadır. Eserdeki merfu hadislerin tahrirci tez çalışmasına konu olmuştur.⁶³

⁵² Yılmazgöz, *Ebü'l-Leys*, s. 13.

⁵³ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Katip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; Yazıcı, *Ebü'l-Leys*, 473-475; Yılmazgöz, *Ebü'l-Leys*, 12; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 490.

⁵⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 490

⁵⁵ Kâtip Çelebi, *Kesfû'z-zunûn*, II, 1636.

⁵⁶ Semerkandî, *Tefsir*, I, 11; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 438.

⁵⁷ Bkz. Dinler, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî ve Mukaddimetü's-salât İsimli Eserin Tahkîkî*, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2006.

⁵⁸ Sezgin, *GAS*, I, 448.

⁵⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Katip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; Semerkandî, *Tefsir*, I, 11; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 441; Yazıcı, *Ebü'l-Leys*, 473-475; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 490.

⁶⁰ Yılmazgöz, *Ebü'l-Leys*, s. 16.

⁶¹ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 441; Yazıcı, *Ebü'l-Leys*, 473-475.

⁶² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, III, 544; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Katip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; Semerkandî, *Tefsir*, I, 12; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 440; Zehebî, *Tefsir*, I, 161; Yazıcı, *Ebü'l-Leys*, 473-475; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 490. Semerkandî, *Tenbîh*, I, 9; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 533.

⁶³ Aktan, İbrahim, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Hayatı ve Bustânü'l-Arifîn Adlı Eserindeki Merfu Hadislerin Tahrirci* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), KTÜ, SBE, Trabzon, 1999; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 533.

8. *Tenbîhü'l-gâfilîn*:⁶⁴ Eser tasavvuf ve ahlak konularını içermektedir ve 94 babdır. Eserin Ebû Bekir Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmîzî⁶⁵ ve Lokman b. Hâkim el- Fergani tarafından rivayet edildiği de kaynaklarda geçmektedir.⁶⁶
9. *Beyânü 'akîdeti'l-usûl*:⁶⁷ Eserde temel inanç esasları konu alınmıştır. Tenkitli neşri yapılan⁶⁸ eser *Risâle fî Usûli'd-dîn* ismiyle de zikredilmektedir. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin kelami görüşleri, bir tez çalışmasına konu olmuştur.⁶⁹ Semerkandî'ye nispet edilen diğer eserler şunlardır:
10. *Te'sîsü'n-nazâir*⁷⁰
11. *el-Fetâvâ min ekâvîli'l-mesâyih*⁷¹
12. *Kurretü'l-uyûn ve muferrihu'l-kalbi'l-mahzûn*⁷²
13. *Hikayeti pîrler ve menakıb-ı evliya(Terceme-i Tezkirâti'l-Evliyâ)*⁷³
14. *Şerhu Risâleti'l-Adûdiyye*⁷⁴
15. *Dekâiku'l-ahbâr fî zikri'l-cenneti ve'n-nâr*⁷⁵
16. *Ukûbetü ehli'l-kebâir*⁷⁶

1.2.2 Mahtut Olanlar

Semerkandî'nin yazma nüsha halinde olan eserleri şunlardır:

⁶⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 544; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; es-Semerkandî, *Tefsîr*, I, 12; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 440; Zehebî, *Tefsîr*, I, 161; Zehebî, *Siyer*, XVI, 322; a.mfl. *Târîhu'l-İslâm*, XXVI, 583; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 490. Semerkandî, *Tenbîh*, I, 10.

⁶⁵ Zehebî, *Târîhu'l-islâm*, XXVI, 583; Kâtip Çelebi, *Kesfû'z-zunûn*, I, 487.

⁶⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 718.

⁶⁷ Semerkandî, *Tefsîr*, I, 12.

⁶⁸ Eser, 1881 yılında müsteşrik A. W. Juynboll'un (ö.1305/1887) tarafından neşredilmiştir.

⁶⁹ Kahveci, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî ve Kelamî Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), KTÜ, SBE, TRabzon, 2000.

⁷⁰ Semerkandî, *Tefsîr*, I, 11.

⁷¹ Sezgin, *GAS*, I, 447.

⁷² es-Semerkandî, *Tefsîr*, I, 12; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 441.

⁷³ Ebü'l-Leys tarafından telif edildiği ve Osmanlıcaya tercüme edildiği belirtilmiştir. Bkz. Yazıcı, *Ebü'l-Leys*, s. 112.

⁷⁴ Dinler, *Mukaddimetü's-salât İsimli Eserin Tahkîkî*, s. 26.

⁷⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 490; Sezgin, *GAS*, I, 450; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 441.

⁷⁶ Semerkandî, *Ukûbetü ehli'l-kebâir* (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut, 1985. Kaynaklarda adına rastlanmayan eserin tahkikli neşri mevcuttur. Bilgi için bk. İSAM 297.4, SEM.U 1985.

1. *Kitâbü'n-nevâzil*:⁷⁷ Nevazil türü eserlerin telif edilmesine öncelik sağlayan bu eser kaynaklarda “*en-Nevâzil fî'l-Fürû*”,⁷⁸ “*en-Nevâzil fî'l-fıkh*”,⁷⁹ “*Fetâvâ*”,⁸⁰ “*en-Nevâzi'lmine'l-fetâvâ*”⁸¹ isimleri ile de zikredilmektedir. Tez çalışmalarına⁸² konu olan bu eserde zahir ve nadir rivayet kapsamına girmeyen bir takım meseleler ve Belhli Hanefî fakihlerinin toplu veya münferid görüşleri yer almaktadır.⁸³ Eser hali hazırda yazma nüsha halindedir.
2. *Hizânetü'l-ekmel*⁸⁴
3. *Hizânetü'l-fıkh*⁸⁵
4. *Kûtu'n-nefs fî mâ'rifeti erkânî'l-hams*⁸⁶
5. *Te'sîsü'l-fıkh*⁸⁷
6. *Te'sîsü'n-nazâir*⁸⁸
7. *Te'vîlât*⁸⁹
8. *Fedâilu Ramadân*⁹⁰
9. *el-İhtiyârât ve'l-intihâbât*⁹¹
10. *Esrâru'l-Vech (Esraru'l-Vahy)*⁹²
11. *el-Letâifu'l-müstahraca min Sahîhi'l-Buhârî*⁹³
12. *Tuhfetü'l-enâm fî menâkıbî'l-Eimmeti'l-erba'ati'l a'lâm*⁹⁴
13. *Durratü'l-fâhira fî ulûmi'l-âhira*⁹⁵

⁷⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 544; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Katip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; Semerkandî, *Tefsir*, I, 11; Zehebî, *et-Tefsir*, I, 161; Alqudah, *Semerkandî'nin en-Nevâzil adlı eseri*, 10; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220. Semerkandi, *Tenbîh*, I, 9; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 533..

⁷⁸ Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schriftums: Qur'anwissenschaften, hadith, geschichte, fiqh, dogmatik, mystik*, Leiden: E.J. Brill, 1967, I, 447; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 490.

⁷⁹ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, vr. 251b.

⁸⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 322; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220.

⁸¹ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349. Semerkandi, *Tenbîh*, I, 9.

⁸² E. Sait Kaya, Hanefî Mezhebinde Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l Leys Semerkandi'nin Kitabı'n Nevazil'i; İsmail Güllük, Ebü'l-Leys Semerkandinin Nevazil'i Işığında Sosyal Olgu Fetva İlişkisi. Yılmazgöz, *Ebü'l-Leys*, s. 13.

⁸³ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 231. Bkz. Ahmet Özel, “Hizanetü'l-Ekmele”, *DİA*, XVIII, 179 -181.

⁸⁴ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 349; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye* s. 220; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 490.

⁸⁵ Sezgin, *GAS*, I, 450.

⁸⁶ Sezgin, *GAS*, I, 450.

⁸⁷ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, III, 369; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 334

⁸⁸ Yazıcı, *Ebü'l-Leys*, s. 96-97.

⁸⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 348.

⁹⁰ Dinler, *Mukaddimetü's-salât isimli Eserin Tahkîkî*, s. 26.

⁹¹ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, II, 441.

⁹² Sezgin, *GAS*, I, 450.

⁹³ Sezgin, *GAS*, I, 450.

⁹⁴ Sezgin, *GAS*, I, 450.

14. *Duâ 'ü 'l-feth*⁹⁶
15. *Risale fi 'l-hikem*⁹⁷
16. *Muhtârâtu 'n-nevâzil*⁹⁸
17. *Beyânü 'l-îmân ve menâkibü 'l-hulefâi 'l-erba 'a*⁹⁹
18. *el-Meârif fi Şerhi 's-Sahâif*¹⁰⁰
19. *Risâletü 'l-es 'ile ve 'l-evcibe (Risâletü 'l-Ma 'rife ve 'l-Îman*¹⁰¹)
20. *Şer 'u 'l-İslam (Şiratü 'l-İslam*¹⁰²)
21. *Şerhu 'l-Fıkhi 'l-ekber*¹⁰³
22. *Umdetü 'l-akâid*¹⁰⁴

1.2.3 İsimleri Kaynaklarda Yer Alanlar

Semerkandî'nin biyografik kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır:

1. *Tefsiru cüz 'i Âmmeh*: Bu esere biyografik kaynaklarda değinilmiştir.¹⁰⁵ Ebül Leys Semerkandî adıyla neşredilen Nebe tefsiri adlı risalenin Semerkandî'ye nispeti şüpheli bulunmuştur.¹⁰⁶
2. *Mukaddime fi 'l-fıkh*¹⁰⁷
3. *Hasru 'l-mesâil*¹⁰⁸
4. *el-Mebsût*¹⁰⁹
5. *en-Nevâdir*¹¹⁰ (*Nevâdiru 'l-fıkh*)
6. *Risâle fi 'l-fıkh*¹¹¹

⁹⁵ Dinler, *Mukaddimetü 's-salât İsimli Eserin Tahkikî*, s. 26.

⁹⁶ Dinler, *Mukaddimetü 's-salât İsimli Eserin Tahkikî*, s. 26.

⁹⁷ Semerkandi, *Tefsîr*, I, 12.

⁹⁸ Kaya, *Haneî Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu Ve Ebü 'l-Leys es-Semerkandi'nin Kitabı'n-Nevâzil*'i, s. 60

⁹⁹ Yazıcı, *Ebü 'l-Leys*, s. 74.

¹⁰⁰ Sezgin, *GAS*, I, 450.

¹⁰¹ Sezgin, *GAS*, I, 450.

¹⁰² Zirikli, *el-A 'lâm*, VIII, 349. Semerkandi, *Tenbîh*, I, 9.

¹⁰³ Sezgin, *GAS*, I, 450.

¹⁰⁴ Zirikli, *el-A 'lâm*, VIII, 349.

¹⁰⁵ Zirikli, *el-A 'lâm*, VIII, 349.

¹⁰⁶ Bekir, Topaloğlu, "Nebe' Sûresi", *DİA*, XXXII, 470.

¹⁰⁷ Zirikli, *el-A 'lâm*, VIII, 349; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-ârifîn*, II, 490.

¹⁰⁸ Yazıcı, *Ebü 'l-Leys*, s. 99.

¹⁰⁹ Kâtip Çelebi, *Süllemü 'l-vusûl*, III, 369; a. mlf., *Keşfü 'z-zunûn*, II, 1580; Semerkandî, *Tefsir*, I, 12; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-ârifîn*, II, 490.

¹¹⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 12; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-ârifîn*, II, 490.

7. *Şerhu müşkilâti 'l-Kudurî*¹¹²
8. *Şerhu Câmi 'u 'l-kebîr*¹¹³ ve *Şerhu el-Câmi 'u 'l-sağîr*¹¹⁴
9. *Mukaddimetü fî beyânîl Kebâir*¹¹⁵
10. *el-Fetâvâ*¹¹⁶
11. *Dekâiku 'l-ahbâr fî zikri 'l-cenneti ve 'n-nâr*¹¹⁷
12. *Kitâbü 'l-mev'iza / Kitâbü 'l-mevâiz*¹¹⁸
13. *Risâle fî 'l-hikem (Câmiu 'l-hikem)*¹¹⁹
14. *Beyânu akîdeti 'l-usûl*¹²⁰
15. *Risâle fî usûli 'd-dîn*¹²¹
16. *Esrâru 'l-vahy/ Esrâru 'l-vech*¹²²
17. *Risâletü 'l-mârifet ve 'l-îman*¹²³
18. *Kurratü 'n-nefs*¹²⁴
19. *Rûsumü 'l-kudât*¹²⁵
20. *el-Muhtelef fî 'l-fıkhi beyne Ebî Hanîfe ve ashabihî*¹²⁶
21. *el-Letâifu 'l-müstahraca min Sahîhi 'l-Buhârî*¹²⁷
22. *Tuhfetü 'l-enâm fî menâkibi 'l-eimmeti 'l-erbeati 'l-â 'lâm*¹²⁸
23. *Şerhu 'l-İslâm*¹²⁹

¹¹¹ Sezgin, *Târîhu 't-türâsi 'l-aRabî*, II, 107

¹¹² Yazıcı, *Ebü 'l-Leys*, s. 93.

¹¹³ Kâtip Çelebi, *Kesfû 'z-zunûn*, I, 568; Semerkandî, *Tefsir*, I, 12; Brockelmann, *Târîhu 'l-edebi 'l-arabî*, II, 441.

¹¹⁴ Zirikli, *el-A 'lâm*, VIII, 349; Kâtip Çelebi, *Süllemü 'l-vusûl*, III, 369; Kâtip Çelebi, *Kesfû 'z-zunûn*, I, 535; Semerkandî, *Tefsir*, I, 12; Brockelmann, *Târîhu 'l-edebi 'l-arabî*, II, 437. Leknevî, *el-Fevâidü 'l-behiyye*, s. 220; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, II, 490.

¹¹⁵ Semerkandî, *Tefsir*, I, 12;

¹¹⁶ Zirikli, *el-A 'lâm*, VIII, 349; Semerkandî, *Tefsir*, I, 12; Zehebî, *Siyer*, XVI, 322; Zehebî, *Târîhu 'l-islâm*, XXVI, 583; Leknevî, *el-Fevâidü 'l-behiyye*, s. 220; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, II, 490.

¹¹⁷ Zirikli, *el-A 'lâm*, VIII, 349; Brockelmann, *Târîhu 'l-edebi 'l-arabî*, II, 441; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, II, 490.

¹¹⁸ Dinler, *Mukaddimetü 's-salât İsimli Eserin Tahkîkî*, s. 25.

¹¹⁹ Sezgin, *GAS*, I, 450.

¹²⁰ Semerkandî, *Tefsîr*, I, 12; Brockelmann, *Târîhu 'l-edebi 'l-arabî*, II, 439.

¹²¹ Zirikli, *el-A 'lâm*, VIII, 349; Semerkandî, *Tefsîr*, I, 12.

¹²² Semerkandî, *Tefsîr*, I, 12.

¹²³ Sezgin, *GAS*, I, 450.

¹²⁴ Semerkandî, *Tefsîr*, I, 12.

¹²⁵ Semerkandî, *Rusûmü 'l-kudât* (Thk. Muhammed Casim Hadisi), Bağdat, 1985. Bilgi için bk. İSAM, 347.22, SEM.R 1985

¹²⁶ Dinler, *Mukaddimetü 's-salât İsimli Eserin Tahkîkî*, s. 21.

¹²⁷ Sezgin, *GAS*, I, 450.

¹²⁸ Sezgin, *GAS*, I, 450.

¹²⁹ Zirikli, *el-A 'lâm*, VIII, 349; Sezgin, *GAS*, I, 450; Brockelmann, *Târîhu 'l-edebi 'l-arabî*, II, 441.

24. *Risâle fî 'l-istiâre*¹³⁰
25. *Risâle fî fazl şehrî ramazân*¹³¹
26. *el-Ferîda*¹³²
27. *Umdetü 'n-nisâ*¹³³
28. *Haşru 'l-mesâil*¹³⁴
29. *Risale fî 'l-fıkh*¹³⁵

2. TEFSİRİ

Semerkandî'nin hayatı incelediğinde müfessirin pek çok ilim dalında eserler telif ettiği, daha önceki tefsirlerden de faydalanarak yazdığı tefsirinin, diğer eserleri içinde öne çıktığı görülmektedir. Kaynaklarda es-Semerkandî'ye ait olan tefsire *Bahrü 'l-'ulûm*¹³⁶, *Tefsîru's-Semerkandî*¹³⁷ ve *Tefsîr'u-l Kur'an*¹³⁸ gibi üç farklı isimle rastlamak mümkündür. Bu tezde esas alınan nüsha¹³⁹ *Tefsîru's-Semerkandî* adını taşımaktadır. İsmi altına ise 'el-Müsemma Bahrü 'l-'ulûm' kaydı düşülmüştür.¹⁴⁰

Eser Osmanlı döneminin gözde tefsirlerinden olmalı ki Osmanlı Türkçesine üç ayrı tercümesi yapılmıştır.¹⁴¹ Tefsirine genel olarak bakıldığında rivayetle tefsire büyük önem verdiği gözlenmektedir. Bununla beraber; tefsir, fıkıh, kıraat, kelam, lügat ve nahiv gibi çeşitli ilim dallarını ilgilendiren konular âyetler bağlamında sıklıkla gündeme

¹³⁰ Dinler, *Mukaddimetü's-salât İsimli Eserin Tahkikî*, s. 25.

¹³¹ Dinler, *Mukaddimetü's-salât İsimli Eserin Tahkikî*, s. 26.

¹³² Dinler, *Mukaddimetü's-salât İsimli Eserin Tahkikî*, s. 26.

¹³³ Dinler, *Mukaddimetü's-salât İsimli Eserin Tahkikî*, s. 26.

¹³⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zünûn*, I, 668; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedyyetü 'l-ârifîn*, II, 490.

¹³⁵ Sezgin, *GAS*, I, 450.

¹³⁶ Semerkandî, *Tefsir*, I, 1; ez- Zehebî, *et-Tefsir*, I, 161-162.

¹³⁷ Semerkandî, *Tefsir*, I, 1; Zehebî, *et-Tefsir*, I, 161-162; Yazıcı, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî", s. 473-475.

¹³⁸ Yazıcı, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî", s. 473-475; Dinler, *Mukaddimetü's-salât İsimli Eserin Tahkikî*, s. 21.

¹³⁹ Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîru's-Semerkandî*, (thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmecid), Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413 / 1993.

¹⁴⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I.

¹⁴¹ Bu tercümeler Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Arapşah el-Hanefî¹⁴¹ (ö. 854/1450); Ebu'l -Fazl Musa el-İznîkî (ö. 850/1446); Ahmed ed-Dâî (ö. 820/1417) tarafından yapılmıştır. (Bkz. Bağdalı İsmail Paşa, *Hedyyetü 'l-ârifîn*, I, 130; Yazıcı, İshak, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1992, s. 79-83; Ebü'l-Leys tarafından telif edildiği ve Osmanlıcaya tercüme edildiği belirtilmiştir. Bkz. Yazıcı, *Ebü'l-Leys*, s. 112; Dinler, *Mukaddimetü's-salât İsimli Eserin Tahkikî*, s. 21.

gelmektedir. Aşağıda önce onun tefsir-te'vil yönteminden söz edilecek, ardından kaynaklarına değinilecektir.

2.1. Muhteva ve Yöntemi

Kur'an'ı ayrıntısıyla Ehl-i sünnet akaidi açısından rivayet metodu ile tefsir eden ve ortaya koyduğu inanç sistemini tefsire tatbik ederek onu sağlam bir zemine oturtan Ebü'l-Leys Semerkandî, hicrî IV. asır müfessirlerindendir. O, âyetleri hadisler, sahabe ve tâbiîn görüşleriyle tefsir etmiştir. *Bahrü'l-'ulûm*, bu yönüyle rivayet tefsirlerinin özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak eser, rivayet tefsiri olmasının yanı sıra içerdiği rivayet-hadis, lügat-nahiv, tefsir, fıkıh vs. kaynaklarından dolayı dirayet tefsirinin birçok özelliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Fakat kaynaklarda bu tefsirin kime ait olduğu ve adından dolayı müfessirinin karıştırıldığı dışında fazlaca bilgiye pek rastlanmaz. Fatiha sûresi tefsiri onun tefsir-tevil yöntemini anlamak için temsil kâbiliyeti yüksek bir örnektir. O, Fatiha tefsirine Mücâhid'den senetsiz bir rivayetle başlayıp sûrenin nüzûl yerini belirtmiştir.¹⁴² Ardından uzun bir senetle, sûrenin önemine dair Buhârî'den bir hadis nakledilmiştir. Konuyla ilgili farklı bilgiler aktarılırken “Bazıları dedi ki...” şeklinde nakiller yapılmıştır. Fatiha'da rivayetlerin senetleri düzenli olarak verilmiştir. Ardından âyetler kelime kelime tefsir edilmiştir.¹⁴³ Konuyla ilgili dil ehlinin görüşlerine yer verildikten sonra farklı kıraatlara değinilmiştir.¹⁴⁴ Müfessir tüm okuyuşlardan sonra “kâle'l-fakîh” diyerek kendi tercih ettiği okuyuşu da gerekçesiyle beraber belirtmiş, okuyuşlardan kaynaklı mana farklılıkları olduğu takdirde bunu izah etmiştir.¹⁴⁵ O, farklı kıraatlarla okunan âyetlerin tefsirinde uzun uzadıya ele aldığı konuyu âyetlerle delillendirmiş ve kendi tercih ettiği görüşü Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerle desteklemiştir. Âyetin sebebi nüzûluna da muhakkak temas etmiştir.¹⁴⁶ Kıraat farklılıklarına değindikten sonra müfessirlerin ibareler hakkındaki görüşlerini de sunan Semerkandî,¹⁴⁷ hadislerle fikhî meseleleri açar.¹⁴⁸ Fakih ve

¹⁴² Semerkandî, *Tefsir*, I, 78.

¹⁴³ Semerkandî, *Tefsir*, I, 79.

¹⁴⁴ Semerkandî, *Tefsir*, I, 80.

¹⁴⁵ Semerkandî, *Tefsir*, I, 81.

¹⁴⁶ Semerkandî, *Tefsir*, I, 82.

¹⁴⁷ Semerkandî, *Tefsir*, I, 82.

müfessirlerin görüşleriyle harmanladığı açıklamaları rivayetle sonuçlandırdıktan sonra konuyu beyitlerle noktalandırmaktadır.¹⁴⁹

Semerkindî'nin *Bahrü'l-'ulûm* adlı tefsiri, İsrâiliyat içeren önemli kaynaklardan biridir. Semerkindî'nin rivayetler ışığında bir tercihte bulunduğu çoğu yerde bile dirayet yönünün ağır bastığı görülmüştür. Nitekim onun lügat ve nahiv, kıraat, fikhî meseleler üzerine yorumları âşikardır. Bu anlamda *Bahrü'l-'ulûm* hem rivayet hem de dirayet kategorisine dâhil edilebilir. Semerkindî, tefsirinde kıraat, nesih ve nüzûl sebepleri gibi konuları kapsayan pek çok Kur'an ilmini kullanmış ve eserine bunlara göre şekillendirmiştir. Az da olsa müşkil, mücmel, münâsebât gibi konulara temas etmeyi de ihmal etmemiştir.

Bahrü'l-'ulûm'da müfessirin çok fazla detaylara girmemesi, onun tefsinde anlaşılır olmaya özen gösterdiğinin işaretidir. Âyetleri açıklarken önceliği nüzûl sebeplerine vermesi de âyetlerin kendi bağlamlarında anlaşılabilmesini sağlamıştır. Esbâb-ı nüzûl rivayetlerinde kaynak zikretmemesi, onun anlama odaklandığını göstermektedir. Eserdeki rivayetlerin kimden alındığını belirtmeme konusundaki bu tercih, kaynak tespitini zorlaştırmış ve tefsirin güvenilirliğine gölge düşürmüştür. Sûrelerin faziletlerine değinmeyi de asla ihmal etmeyen müellifin, kıraatlara sıklıkla yer vermesi anlam kadar okuyuşa da önemsedğini göstermektedir.

Bahrü'l-'ulûm'un genel özelliklerini ve metodunu maddeler halinde şöyle özetlemek mümkündür:

1. Ebü'l-Leys Semerkindî, Kur'an'da yer alan mücmel ve müphem âyetleri muhkem âyetlerle açıklama yani âyeti âyetle tefsir etme metodunu tefsirinde çok sık uygulamıştır. Mesela قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ "...Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin..."¹⁵⁰ âyetinde Hristiyanların kimleri rab saydıkları açıkça ifade edilmemiştir. Ancak müfessir bu âyeti izah ederken Tevbe sûresi 31. âyetini¹⁵¹ delil göstererek onların

¹⁴⁸ Semerkindî, *Tefsir*, I, 83.

¹⁴⁹ Semerkindî, *Tefsir*, I, 84.

¹⁵⁰ Ali İmran, 3/64.

¹⁵¹ يُشْرِكُونَ اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ
"Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i Rab edindiler. Oysa tek bir

Allah'tan başka din adamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı Rab edindiğini beyan etmiştir.¹⁵² Onun âyeti âyetle tefsir ettiğine dair birçok örnek vermek mümkündür.

2. Âyetler Hz. Peygamber'den aktarılan rivayetlerle desteklenmektedir. Bu nakiller, diğer rivayet tefsirlerinden farklı olarak, nadiren senetle zikredilse de umûmiyetle senetsiz bir şekilde nakledilmektedir. Hz. Peygamber'in mücmeli beyan,¹⁵³ müşkili tavzih,¹⁵⁴ umûmu tahsis,¹⁵⁵ mübhemi tayin,¹⁵⁶ Kur'an'ın hükmünü açıklayarak ve teyit ederek¹⁵⁷ Kur'an'ı tefsir ettiğine dair hadislerle *Bahrü'l-'ulûm*'un birçok yerinde rastlamak mümkündür. Fıkîhî ahkâmı ilgilendiren âyetlerin tefsirinde de hadislerden yararlandığını söylemek mümkündür. Tefsirindeki hadislerin sıhhat derecelerinin kuvvetli olup makbul sayıldığı ve hadis kitaplarında zikredildiği dikkat çekmektedir.
3. Semerkandî, Kur'an ve Sünnet dışında Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Abbas başta olmak üzere sahabe tefsirinden de istifade etmiştir. Tefsirde, sahabe ve tâbiînden çok sayıda haber bulunmaktadır.¹⁵⁸ Ancak bunlarda da râvi zinciri verilmemektedir. Müellif; İbn Abbas, Mukâtil b. Süleyman, Kelbî, İmam Süddî ve Dahhâk'tan yaptığı rivayetleri tefsirin birçok yerinde sıklıkla kullanmaktadır.¹⁵⁹ O, sahabe ve tâbiînden tercih ettiği görüşler arasında yer yer tenkit ve tercihlerden bulunmaktadır.¹⁶⁰
4. Âyetleri tefsir ederken nüzûl sebeplerini de aktarmayı ihmal etmeyen Semerkandî, âyetlerin hangi sahabe hakkında ve ne münasebetle nazil olduğuna

Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır.”

¹⁵² Semerkandî, *Tefsir*, I, 275.

¹⁵³ Semerkandî, *Tefsir*, I, 289.

¹⁵⁴ Semerkandî, *Tefsir*, I, 286.

¹⁵⁵ Semerkandî, *Tefsir*, I, 414.

¹⁵⁶ *حَمَلَتْهُ عَلَى لَا يَكْفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وَسُعِيَ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا* *الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ* “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri üzerimize yükleme! Bizi başıyla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!” Bakara 2/286.

¹⁵⁷ Semerkandî, *Tefsir*, I, 250.

¹⁵⁸ Ayrıca Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, I, 353.

¹⁵⁹ Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, I, 323.

¹⁶⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 52.

işaret etmiştir. Fakat sebep-i nüzûl rivayetlerinin başında kullandığı ifade kalıpları farklılık arz etmektedir. Bazen “نزلت هذه الآية في...” (bu âyet şu konuda indi)¹⁶¹, bazen de âyet hakkındaki rivayeti zikrettikten sonra فنزلت¹⁶³, فنزل¹⁶² veya يقول¹⁶⁴ sigalarını kullanmaktadır. Bunlar kadar sık kullanılmayan يقول¹⁶⁵ sigaları da vardır. Ebû'l-Leys sebep-i nüzûl rivayetlerinde çoğu zaman kaynakları hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. O, rivayetlerin güvenilirliğinden çok âyetin anlaşılmasına sağladığı katkılara yoğunlaşmış gibidir. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), ed-Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Ömer b. Hâris el-Kelbî (ö. 146/763) ve Mukâtil b. Süleyman gibi isimler onun sıklıkla ve genelde senetsiz olarak sebep-i nüzûl rivayetinde bulunduğu şahıslardandır. Nadiren de olsa Ebû Zer el-Ğifârî (ö. 32/653), Ebû 'Aliye er-Riyâhî (ö. 90/708) ve İkrime Mevlâ b. Abbas (107/725) gibi şahıslardan da isnad zincirini vermeden sebep-i nüzûl rivayetlerini aktardığı görülmektedir. Aynı olayı farklı âyetlerin sebep-i nüzûlü olarak göstermesi dikkat çekicidir. Örneğin, onun tefsirinde Muhammet sûresinin ilk âyetiyle¹⁶⁶ Enfal sûresinin 36. âyetinin¹⁶⁷ sebebi nüzûl konuları aynıdır.

5. Semerkandî tefsirinde İsrâîliyat türünden rivayetlere çokça rastlanmaktadır ki bu kısım tezin esas konusu olarak üçüncü bölümde genişçe ele alınacaktır. Bu rivayetleri çoğunlukla isim vererek zikreden müfessir, kaynak belirtmeden de nakil yapmaktadır. Gerek geçmiş ümmetler ve peygamberlerle ilgili¹⁶⁸ gerek kâinat ve yaratılışa dair¹⁶⁹ birçok İsrâîlî rivayeti zikreden Semerkandî, bu rivayetlerin sıhhat dereceleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Hiçbir sahih kaynağa dayanmayan bu ve benzeri rivayetler İsrâîlî kabul edilmektedir.

¹⁶¹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 91. Bu siga, 1. Ciltte 25 kere, 2. Ciltte, 6 kere 3. Ciltte ise 2 kere olmak üzere tefsirin tamamında 33 kere zikredilmektedir.

¹⁶² Semerkandî tefsirinde bu siga, 280 yerde âyet hakkındaki rivayeti verdikten sonra kullanılmaktadır.

¹⁶³ Semerkandî tefsirinde bu siga, 153 yerde âyet hakkındaki rivayeti verdikten sonra kullanılmaktadır.

¹⁶⁴ Semerkandî tefsirinde bu siga, 75 yerde âyet hakkındaki rivayeti verdikten sonra kullanılmaktadır.

¹⁶⁵ Semerkandî tefsirinde bu siga, 5 yerde âyet hakkındaki rivayeti verdikten sonra kullanılmaktadır.

¹⁶⁶ *الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالُهُمْ* “İnkâr yolunu seçip Allah yoluna da engel koyanların yapıp ettiklerini O boşa çıkarmıştır.” (Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, III, 239).

¹⁶⁷ *“Hak إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصْنَعُوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُخْشَرُونَ* “Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenilecekler. İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevkedilecekler...” (Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 17).

¹⁶⁸ Semerkandî, *Tefsir*, I, 143.

¹⁶⁹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 187.

Tefsîru's-Semerkandî de Kur'an ve Sünnete muhalif olmayan bazı İsrâîlî rivayetler de yer almaktadır. Resulullah'a veya ashab ve tâbîîne dayanan bu rivayetlerin çoğu sahih hadis kaynaklarında tespit edilebilmektedir.

6. Semerkandî'nin tefsirinde kıraat farklılıkları düzenli olarak belirtilmiştir. Müellif bazen aynı kıraat imamının farklı okuyuşlarına temas eder.¹⁷⁰ O, bazen kendi kıraat tercihlerini de belirtir.¹⁷¹ Bazen de o, şâz kıraatlerin şâz oldukları bilgisini de vererek zikretmektedir.¹⁷² Semerkandî'nin şâz kıraati verip ardından sahih kıraati ve bu okuyuşun âyete kattığı manayı tasrih ettiği yerler de olmuştur.¹⁷³ O çoğu zaman kıraat imamlarının Kur'an'ın tamamında nasıl okudukları hakkında bilgiler verir.¹⁷⁴ O, sahabe¹⁷⁵ ve tâbîîn¹⁷⁶ kıraatlerinden de çeşitli örneklerle yer vermektedir. Bununla beraber kıraatlerin hüccetlerine değinmeyi ve farklı okuyuşların yer aldığı âyetlerde kıraat farklılıklarının sebeplerini izah etmeyi de ihmal etmemiştir.¹⁷⁷ Bazen bu farklı okuyuşlarda kelimenin aslına dayalı açıklamalar yapmış¹⁷⁸ bazen de kıraat farklılığının temelini Arapça grameri hakkında yaptığı açıklamalarla ortaya koymuştur.¹⁷⁹ Bunun yanı sıra kıraatlerin doğurduğu çeşitli anlam farklılıklarının kattığı derinliği ifade ederken konuyu örneklerle pekiştirmiştir.¹⁸⁰
7. Bir Hanefî fakihî olan Semerkandî'nin ahkâmla ilgili âyetlerin tefsirinde zikrettiği fikhî mevzularda yaptığı açıklamalar, hem mensubu olduğu mezhebi hem de onun fakih yönü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Müellif söze “kale'l-fakih” ifadesiyle başladığı yerlerde fikhî bir takım hükümler çıkarmaktadır. Semerkandî, ahkâm âyetlerinin tefsirinde, umumiyetle amelde mensup olduğu hanefî mezhebinin görüşlerini dikkate almış ve yer yer Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve onun meşhur üç talebesi Ebû Yûsuf (ö. 182/ 798),

¹⁷⁰ Semerkandî, *Tefsir*, II, 109.

¹⁷¹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 158. Benzer örnekler için Bkz Semerkandî, *Tefsir*, I, 159;I, 82.

¹⁷² Semerkandî, *Tefsir*, I, 144.

¹⁷³ Semerkandî, *Tefsir*, I, 136.

¹⁷⁴ Semerkandî, *Tefsir*, II, 149.

¹⁷⁵ Semerkandî, *Tefsir*, I, 99.

¹⁷⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 151.

¹⁷⁷ Örneğin; Semerkandî, Bakara sûresinin 117. âyetinde kıraat imamlarının farklı okuyuşlarına temas etmektedir. Ayrıca Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, I, 153.

¹⁷⁸ Semerkandî, *Tefsir*, I, 96.

¹⁷⁹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 117.

¹⁸⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 80-82.

Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/804) ve Züfer'in (ö. 157/775) fikhî görüşlerini aktarmıştır. Bununla yetinmeyip zaman zaman İman Şâfiî'nin (ö. 204/819) de fikhî görüşlerini belirtmektedir.

8. *Bustânü'l-Ârifîn* ve *Tenbihü'l-ğafilîn* adlı iki eserinde itikadi konulara giren Semerkandî, tefsirinde de kelam tartışmalarına yer vermeyi ihmal etmemiştir. O, iman-amel ilişkisi,¹⁸¹ iman mahiyeti,¹⁸² mürtekb-i kebîrenin durumu,¹⁸³ mürtedin hükmü,¹⁸⁴ Allah'ın varlığının delilleri,¹⁸⁵ rü'yetullah meselesi¹⁸⁶ vb. konulara değinmekle beraber Mu'tezile,¹⁸⁷ Hariciyye,¹⁸⁸ Cehmiyye¹⁸⁹ ve Müşebbihe¹⁹⁰ gibi Ehl-i sünnet dışı fırkaların farklı görüşlerine de yer vermiştir.
9. Semerkandî'nin tefsirinde aksettirdiği en mühim hususlardan biri de Ehl-i sünnet akidesidir. O, Ehl-i sünnet çizgisinden çıkmamaya özen göstermiş ve Ehl-i sünnet dışındaki fırkaların fikirlerini eleştirerek yanlışlığını kanıtlamaya çalışmıştır. Bilhassa Mu'tezili görüşlerin altını çizmiş, bunları tenkit ederek çürütmeye çalışmıştır.¹⁹¹
10. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin hayatı hakkında bilgi verirken onun zâhid lakabıyla meşhur olduğundan söz etmiştik. Bu özelliğindendir ki tefsirinde zahidane yaşayışı telkin eden hadislerle, bazı zâhidlerden nakillere ve dünya hayatının değersizliğini ifade eden rivayetlere yer verilmektedir.¹⁹² Söz gelimi Ebü'l-Leys, Ra'd sûresi 26. âyetinin¹⁹³ tefsirinde, dünya hayatının kısa olmasını evdeki mutfak eşyalarının kalıcı olmayışına benzetir. Nasıl ki tabak bardak gibi kaplar bir müddet kullanıldıktan sonra yok oluyorsa dünya da aynı bunlar gibi yok olacaktır.¹⁹⁴ O, yaptığı nakillerle tasavvufun bir mümin için önemine

¹⁸¹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 438.

¹⁸² Semerkandî, *Tefsir*, I, 94.

¹⁸³ Semerkandî, *Tefsir*, III, 261.

¹⁸⁴ Semerkandî, *Tefsir*, I, 418.

¹⁸⁵ Semerkandî, *Tefsir*, I, 102.

¹⁸⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 95.

¹⁸⁷ Semerkandî, *Tefsir*, I, 298.

¹⁸⁸ Semerkandî, *Tefsir*, I, 352.

¹⁸⁹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 252.

¹⁹⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 589.

¹⁹¹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 78.

¹⁹² Ayrıca Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, III, 81.

¹⁹³ “اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ” *“Allah dilediği kimselerin rızasını bollaştırır ve daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa ahretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.”*

¹⁹⁴ Semerkandî, *Tefsir*, II, 192.

değınmekte ve dünyanın değersizliğini birçok yerde vurgulamaktadır. Ebü'l-Leys, Şuarâ sûresinin 89. âyetinden¹⁹⁵ hareketle tasavvuf kavramlarından biri olan “kalb-i selîm” terimini açıklama gereğı duymuş ve açıklamasını Ebü'l-Kâsım el-Hâkim'den (ö. 342/953) nakille pekiştirmiştir. Ona kalbi selimin ne olduğu sorulunca; onun üç alameti vardır diyerek selim bir kalpte olması gerekenleri izah etmiştir. Birincisi kimseyi incitmemek, ikincisi incinmemek, üçüncüsü ise iyilik yaptığında karşılık beklememektir. Zira kişi; incitmediğinde takvalı, incinmediğinde vefakâr, karşılık beklemediğinde ise ihlâslı davranmış olur.¹⁹⁶ İçeriğindeki tasavvufî yorumlar Ebü'l-Leys'in tefsirinin işârî tefsir kategorisinde anılmasına sebebiyet verse de âyetlerde zâhiri mana dışında farklı bir anlam aradığına rastlanılmamıştır. Yukarıdaki örnekler de göstermektedir ki o sadece sûfî bir yaşamın önemini vurgulamaktadır.

11. Ebü'l-Leys es- Semerkandî dil ve belagat açıklamalarına da sıklıkla yer vermiştir. Örneğın o, âyetlerdeki kelime ve edatların farklı anlamlarına değınmiş,¹⁹⁷ kelimelerin kökenleri hakkında bilgiler vermiş,¹⁹⁸ cümlelerin irabını ve kelimelerin i'âl durumlarını vermiş,¹⁹⁹ âyette geçen kelimelerin Araplar tarafından kastedildiğı manayı şiirlerle izah etmiş²⁰⁰ ve tekit, izmar, takdim-tehir, hazif, gibi belagat konularında açıklamalar yapmıştır.²⁰¹

Özetle denilebilir ki eserde rivayetle tefsire büyük önem verilmiş, kıraat farklılıkları verilmiş, fıkıh, kelam ve dil bahisleri yetkinlikle ele alınmıştır. Müfessir fıkıh konularında sadece mensubu olduğu Hanefî mezhebinin görüşlerine değil tüm mezheplerin görüşlerine değınmış, kelam konularında da farklı görüşlere yer vermekle birlikte Ehl-i sünnet'i savunmuştur. Tefsirin tasavvufî yönü ise zühd ve takva bahisleriyle sınırlıdır.

¹⁹⁵ إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ “Allah’a selim bir kalple gelenler hariç...”

¹⁹⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 476.

¹⁹⁷ Ayrıca Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, I, 94, 118.

¹⁹⁸ Semerkandî, *Tefsir*, I, 94.

¹⁹⁹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 567, III, 408.

²⁰⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 215.

²⁰¹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 91, 95, 96, 114, 301, 367.

2.2. Kaynakları

Semerkindî; eserinde tefsir, kıraat, tasavvuf ve kelâm gibi alanlarda birçok âlimin görüşlerine atıfta bulunmuştur. Kaynaklardan alıntı yaparken çoğunlukla eser adı belirtmemiş, iktibasta bulunduğu âlimin ismini zikretmekle yetinmiştir. Örneğin, sıklıkla Mukâtil'den (ö. 150/767) ve Taberî'den (ö. 310/923) alıntılar yaptığı halde hiçbir yerde eserlerinin ismini zikretmemiştir.

2.2.1. Hadis kaynakları

Ebü'l-Leys genelde hadis imamlarının ne adlarını ne de eserlerini zikrederek iktibasta bulunmaktadır.²⁰² Hatta hadisleri umumiyetle senetsiz nakletmiş²⁰³ ayrıca mukaddimesinde kendisini sahabe ve tâbiîn müfessirlerine ulaştıran isnada da yer vermemiştir. Hadisleri doğrudan Hz. Peygamber'e isnad ettiği gibi²⁰⁴ sahabe yoluyla dolaylı olarak da isnad etmektedir.²⁰⁵ Senetsiz birçok hadis rivayet etmesine rağmen kaynaklar onun yalancılıkla isnad edilen ravilerden hadis nakletmediğini ancak buradaki amacın hadis usulü yönünden gerekli olan esaslara riayet etmek yerine âyetlerdeki mana ve hükümlerin iyi anlaşılması olduğunu²⁰⁶ önemle vurgulamaktadır. Kaynağı ve sıhhatine dair hiçbir bilginin verilmediği hadislerin çoğunlukla Kütüb-i Sitte gibi temel hadis kitaplarında yer aldığı görülmektedir.

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin de hadiste başlıca kaynaklarından biri Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh*'idir.²⁰⁷ Onun senetsiz, kaynaksız ve Buhârî'nin ismi zikredilmeden nakledilen rivayetleri Buhârî'nin *Sahih*'inde bulmak mümkündür.²⁰⁸ Örneğin, Tevbe sûresinin 113. âyetinin²⁰⁹ ardından zikrettiği sebab-i

²⁰² Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 94.

²⁰³ Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 79, 151.

²⁰⁴ Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 132.

²⁰⁵ Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 121,122.

²⁰⁶ Yazıcı, *Ebü'l-Leys*, s. 279.

²⁰⁷ Semerkindî, *Tefsir*, I, 79, 81, 83, 84, 94, 116, 121, 122, 132, 151, 152, 154, 162, 168, 182, 184, 186, 193, 205, 208, 209, 213, 214, 239, 241, 245 vs.

²⁰⁸ Ör. Bkz. Buhârî, “Tefsir”, 1 (4474); “Kitabü'l-ezan”, 89 (743); “İman”, 24 (33) vd.

nüzûl rivayetinin aynı senet zinciri ve aynı metinle Buhari'nin *Sahîh*'inde görülmektedir.²¹⁰

Semerkindî tefsirindeki rivayetlerde, İmam Buhari kadar olmasa da Müslim'i de bulmak mümkündür. Zira İmam Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'i de Semerkindî'nin önemli kaynaklarından biridir.²¹¹ Rivayetler konusunda müracaat edilen diğer hadis kaynakları ise Hâkim el-Nişaburi'nin *Müstederek*'i²¹², İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ı²¹³, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855)²¹⁴ ve Şâfiî'nin *Müsned*'leri,²¹⁵ Ebû Dâvud,²¹⁶ Tirmizî,²¹⁷ Dârimî'nin²¹⁸, Beyhâkî'nin,²¹⁹ Darakata'nin,²²⁰ İbn Mace²²¹ ve Nesâî'nin²²² *Sünen*'leridir.

Semerkindî'nin kaynak göstermeden veya hiçbir atıfta bulunmadan verdiği rivayetleri Taberî tefsirinde görmek mümkündür.²²³ Müfessirin tefsir alanında aktardığı rivayetlerin birçoğu İbni Abbas'a dayanmaktadır.²²⁴ Bunun dışında Taberî'den aktardığı rivayetlerde Abîde es-Selmânî (ö. 72/691)²²⁵, Hasan-ı Basrî,²²⁶ Katâde²²⁷ Mücâhid²²⁸ gibi müelliflere de atıfta bulunmaktadır.

209 *Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akRaba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.*

210 Semerkindî, *Tefsir*, II, 77; Buharî, "Cenâiz", 80 (1360)

211 Semerkindî, *Tefsir*, I, 81, 83, 94, 116, 121, 122, 127, 132, 151, 152, 155, 156, 162, 182, 186, 187, 209, 213, 214, 235, 239, 241, 242, 245 vs.

212 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;79, 122, 124, 143, 159, 155,

213 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;132, 213,

214 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;79, 81,82, 83, 132, 151, 152, 156, 160, 181, 187, 195, 215, 235, 242, 245

215 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;187

216 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;245, 235, 213, 194, 181, 178, 151, 132

217 Semerkindî, *Tefsir*, I, 245, 235, 213, 205, 199, 187, 178, 160, 156, 151, 132, 81, 79,

218 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;242, 82,

219 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;132, 156, 187, 215, 242,

220 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;187,156,

221 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;84, 151, 156, 169, 178, 199, 215, 235, 245

222 Semerkindî, *Tefsir*, I, ;235, 213, 151, 152, 156, 187, 83, 82, 81,

223 Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 118; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, I, 667.

224 Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 111, 112, 118, 128, 129, 155 vs.

225 Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 127

226 Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 128

227 Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 179

228 Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 179

2.2.2. Lügat ve nahiv kaynakları

Semerkindî, lügata dair açıklamalarına genelde “Dil ehli der ki...”²²⁹ diye başlar. Ne yazık ki bu ve benzeri açıklamalarda kaynak vermemiştir. Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin lügat ve nahiv konusundaki ismen zikrettiği kaynakları Sîbeveyh'in (ö. 180/796?) *el-Kitab*'ı, Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'an*'ı,²³⁰ Ebû 'Ubeyde Mamer b. Müsenna'nın (ö. 209/824) *Mecazü'l-Kur'an*'ı,²³¹ Ebu'l-Hasen el-Ahfeş'in (ö. 215/83) *Me'âni'l-Kur'an*'ı,²³² Müberrid'e (ö. 285/898)²³³ ve Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Meâni'l-Kur'an*'ıdır.²³⁴

2.2.3. Kıraat kaynakları

Ebü'l-Leys es-Semerkindî tefsirinde mütevatir kıraatlere yer verdiği gibi şâz kıraatlere de yer vermiştir. Ve bu kıraatlerin şâz olduklarını ayrıca belirtmiştir.²³⁵ O, meşhur olan kıraatleri rivayet yoluyla almıştır.²³⁶ Çoğu zaman kıraatleri rivayet yoluyla sunsa da genellikle rivayete yer vermeden doğrudan kıraat imamlarının okuyuşlarına yer vermektedir. Semerkindî, eserinde lafızların ve kalıpların farklı okunuşları, ilaveler, eksiltmeler ve hareke farklılıklarının metnin anlamına olan etkisi üzerinde durmuştur. Müellif, çoğunlukla sadece kıraat imamlarının okuyuş farklılıklarına işaret etmiş, bazen de bu farklılıklarının anlama kattığı incelik ve zenginliklere yer vermiştir. Şayet âyetlerde yer alan kelimelerin okunuşu hakkında sahabeden Abdullah b. Abbas, Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebi Talib ve Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayette bulunursa, hemen ardından kıraat imamları ve dilcilerin okuyuşuyla ilgili bilgileri de aktarmaktadır.

²²⁹ Semerkindî, *Tefsir*, II, 10, 45, 64 vd.

²³⁰ Semerkindî, *Tefsir*, I, 69, 90, 106, 107, 119, 123, 127, 128, 186, 191, 206, 244, 249; II, 473, 490, 542; III, 103, 113 vb.

²³¹ Semerkindî, *Tefsir*, II, 395, 465, 485.

²³² Semerkindî, *Tefsir*, II, 218, 241, 249, 409, 429.

²³³ Semerkindî, *Tefsir*, II, 219.

²³⁴ Semerkindî, *Tefsir*, I, 313; krş. Zeccac, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuhu*, (thk. Abdülcelil Abduh Şelebi), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988, I, 320; Semerkindî, *Tefsir*, II, 4; krş. Zeccac, *Meâni'l-Kur'an*, II, 401; Semerkindî, *Tefsir*, II, 533; krş. Zeccac, *Meâni'l-Kur'an*, IV, 164; Semerkindî, *Tefsir*, II, 396; krş. Zeccac, *Meâni'l-Kur'an*, III, 429; Semerkindî, *Tefsir*, I, 221; krş. Zeccac, *Meâni'l-Kur'an*, I, 333; Semerkindî, *Tefsir*, I, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 138, 148, 151, 162, 163, 178, 179, 186, 187, 199, 204, 214, 221, 241, 223 vd.

²³⁵ Semerkindî, *Tefsir*, III, 12.

²³⁶ Semerkindî, *Tefsir*, I, 82.

Semerkindî'nin kıraatlerini aktardığı âlimler kronolojik olarak şunlardır: Übeyy b. K'ab (ö. 33/654 [?]),²³⁷ Abdullah b. Mes'ûd,²³⁸ Ebu Abdurrahman Abdullah es-Sülemi (ö. 73/692 [?]),²³⁹ Hasan-ı Basrî,²⁴⁰ Abdurrahman b. Hürmüz el-Arac el-Medenî (ö. 117/735),²⁴¹ İbn Âmir (118/736),²⁴² Abdullah b. Kesir (120/737),²⁴³ Âsım b. Behdele (127/745),²⁴⁴ Ebû Cafer el-Kari el-Medenî (ö. 130/747-48),²⁴⁵ Ebû Ebû Amr b. Âlâ (154/771),²⁴⁶ Hamza b. Habîb (156/773),²⁴⁷ Nafi b. Abdurrah (ö. 169/785),²⁴⁸ Kisâi (189)²⁴⁹ ve Ya'kûb b. İshak el-Hadramî'dir (205/821).²⁵⁰

2.2.4. Tefsir kaynakları

Semerkindî; tefsir, dil, fıkıh ve kelâmıla ilgili birçok konuda Mukâtil b. Süleyman²⁵¹ ve Taberî'nin tefsirlerinden faydalanmıştır. Yapılan karşılaştırmalar neticesinde eserin temel tefsir kaynaklarının bu ikisi olduğu tespit edilmiştir. Fakat yapılan iktibaslar herhangi bir kaynağa isnat edilmeksizin zikredilmiştir. Bu sebeple nakledilen bilgilerin kaçınıcı dereceden bir kaynağa ait olduğunu tespit etmek güç görünmektedir.

Semerkindî'nin, tefsir alanında aktardığı rivayetlerin birçoğu Mukâtil'dendir.²⁵² Mukâtil b. Süleyman adı, Semerkindî tefsirinde 539 yerde geçmektedir.²⁵³ Ondan yapılan iktibaslar eserin adı isnat edilmeksizin “kâle Mukâtil” (Mukâtil şöyle dedi)

²³⁷ Semerkindî, *Tefsir*, I, 108.

²³⁸ Semerkindî, *Tefsir*, I, 108,

²³⁹ Semerkindî, *Tefsir*, III, 24.

²⁴⁰ Semerkindî, *Tefsir*, II, 349.

²⁴¹ Semerkindî, *Tefsir*, III, 102, 205.

²⁴² Semerkindî, *Tefsir*, III, 506, 510, 516.

²⁴³ Semerkindî, *Tefsir*, III, 7.

²⁴⁴ Semerkindî, *Tefsir*, III, 123, 204, 525.

²⁴⁵ Semerkindî, *Tefsir*, II, 150, 152. Adı sadece iki yerde geçmektedir.

²⁴⁶ Semerkindî, *Tefsir*, III, 7, 12.

²⁴⁷ Semerkindî, *Tefsir*, III, 102, 204, 505, 510, 525.

²⁴⁸ Semerkindî, *Tefsir*, I, 107; III, 7, 123, 518.

²⁴⁹ Semerkindî, *Tefsir*, III, 123, 204, 505, 510, 518.

²⁵⁰ Semerkindî, *Tefsir*, I, 260.

²⁵¹ *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*'den yapılan iktibaslar için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhate), Beyrut: Daru'l-ihyaü't-türâs, 1423, IV, 926; 913; 905; 935 vd. Şamileden yararlanılan sayısal verilerde 539 kere Mukâtil eserin adı verilmeden sadece “ Mukâtil dedi ki” şeklinde kaynak gösterilmiştir.

²⁵² Ör. Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 91, 94, 95, 97.

²⁵³ Sayısal verinin tespitinde el-Mektebu'ş-şamile programından istifade edilmiştir.

ifadesi ile sahibine nispet edilmiştir.²⁵⁴ Ancak Semerkandî tefsirinde Mukâtil'in adı sıkça geçmesine rağmen, Mukâtil'in tefsirinde tespit edilemeyen rivayetler de mevcuttur.

Semerkandî'nin ikinci temel kaynağı Taberî'nin *Câmiu'l-beyân*'ıdır.²⁵⁵ Onun Taberî'den çokça istifade etmesine rağmen onu doğrudan kaynak göstermemesi dikkat çekicidir. Tahkik sırasında rivayetlerin birçoğunun Taberî tefsirinden istifadeyle aktarıldığı tespit edilmiştir.²⁵⁶ Bazen Taberî'ye atıf yapılmadan aynı rivayetin paylaşıldığı görülmektedir.²⁵⁷ Örneğin, Taberî'nin İbn Abbas'tan senetsiz olarak aktardığı rivayet Semerkandî tefsirinde de aynen yer almaktadır.²⁵⁸ Semerkandî'nin Taberî'ye atıf yapmadan aktardığı rivayetlerde ifadeyi kısaltarak muhtasar mahiyetindeki nakiller de bulunmaktadır.²⁵⁹

Semerkandî, eserinde Mukâtil ve Taberî dışında birçok sahâbî, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn büyüklerinin açıklamalarına yer vermiştir. Bunlar arasında en fazla Abdullah b. Abbas,²⁶⁰ Mücâhid (ö. 103/721),²⁶¹ Dahhâk,²⁶² Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)²⁶³ ve Süddî (ö. 127/745)²⁶⁴ gibi şahısların nakilleri yer almaktadır.

²⁵⁴ *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*'den yapılan iktibaslar için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 926; 913; 905; 935 vd.

²⁵⁵ Semerkandî, *Tefsîr*, I, 87, 94, 101, 104, 108, 109 vd.

²⁵⁶ Örneğin Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiu'l-beyan fî te'vîli'l-Kur'an*, (thk. Ahmet Muhammet Şakir), Müessesetü'r-risâle, 1420 / 2000, XIV, 558;

²⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyan*, XIII, 470, 483;

²⁵⁸ Semerkandî, *Tefsîr*, I, 86; Ayrıca Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyan*, I, 208.

²⁵⁹ Semerkandî, *Tefsîr*, I, 80; Ayrıca Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyan*, I, 146.

²⁶⁰ Nakiller dışında "kâle İbn Abbas" diyerek atıfları da çoktur. Örneğin bkz. Semerkandî, *Tefsîr*, I, 114, 258 vd.

²⁶¹ Nakiller dışında "kâle Mücâhid" şeklinde atıfları da çoktur. Örneğin bkz. Semerkandî, *Tefsîr*, I, 92, 182, 342 vd.

²⁶² Nakiller dışında "kâle'l-Dahhâk" şeklinde atıfları da çoktur. Örneğin bkz. Semerkandî, *Tefsîr*, I, 114, 165, 168 vd.

²⁶³ Nakiller dışında "kâle'l-Hasenü'l-Basrî" şeklinde atıfları da çoktur. Örneğin bkz. Semerkandî, *Tefsîr*, I, 114, 194, 258 vd.

²⁶⁴ Nakiller dışında "kâle's-Süddî" diyerek atıfları da çoktur. Örneğin bkz. Semerkandî, *Tefsîr*, I, 228, 298, 300 vd.

2.2.5. Fıkıh kaynakları

Ebü'l-Leys Semerkandî, tefsîrinde fıkha da büyük yer vermiş, fikhî hükümlere işaret edilen âyetleri izah ederken mutlaka o âyetten çıkarılan hüküm ya da hükümlere değinmiştir.²⁶⁵ Onun fıkıhta Hanefî mezhebine, itikatta da Mâturîdî'ye ait görüşleri, Kur'an'daki âyetlere dayandırarak açık ve anlaşılır bir üslupla takdim etmesi önemlidir.

Fikhî meseleleri konu alan âyetlerde Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerini de ihmal etmeyen Ebü'l-Leys Semerkandî, bazen sadece Hanefî mezhebinin görüşleriyle yetinmektedir. Mukayeseli bir okumadan onun Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'an*'ını²⁶⁶ ve İmam Şâfi'nin (ö. 204/820) *el-Ümm*'ünü²⁶⁷ kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

²⁶⁵ Örneğin bkz. Semerkandî, *Tefsir*, I, 177.

²⁶⁶ Semerkandî, *Tefsir*, I, 125; krş. el-Cessâs, Ebû Bekr, *Ahkâmü'l-Kur'an*, (thk. Abdü's-Selam Muhammed Ali Şahin), Beyrut-Lübnan: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994, II, 413.

²⁶⁷ Semerkandî, *Tefsir*, I, 177; krş. Muhammed b. İdris eş- Şâfi'î, *el-Ümm*, Dârü'l-m'arife, 1393, II, 253. Ayrıca bkz. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 156.

İKİNCİ BÖLÜM

SEMERKANDÎ TEFSİRİNDE İSRÂİLİYAT OLGUSU

1. İSRÂİLİYAT KAVRAMI

Semerkindî'nin hayatı, kişiliği, yaşadığı çevrenin özelliği ve kısaca tefsirdeki metodu izah edildikten sonra, Semerkindî tefsirinde İsrâiliyat konusuna geçmeden, “terim olarak İsrâiliyat” üzerinde durulacaktır. İsrâiliyat'ın kelime ve ıstılah anlamları, kısımları ve kaynakları gibi konular bu bölümün başlangıcında ele alınacaktır.

1.1. Tanımı ve Kapsamı

Terim anlamıyla İsrâiliyat'ın tam mânası ve ilk kez ne zaman kullanıldığı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.²⁶⁸ Bununla beraber modern dönemde İsrâiliyat'ın, İslâm'a yabancı olan rivayet ve malzemeler için kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁶⁹ “İsrâiliyye” kelimesinin çoğulu olan İsrâiliyat, “İsrâilî bir kaynaktan nakledilen kıssa veya hâdise”²⁷⁰ ve gayri İslâmî bilgi anlamına gelmektedir. İsrâiliyat lafzının aslı olan İsrâil, İbrânice bir kelimedir. O, “kul” manasındaki “isra” ile “Tanrı” manasındaki “îl”in birleşmesinden ibaret olan bir tamlama olup “Tanrı'nın kulu”²⁷¹ anlamına gelmektedir.²⁷² İsrâil kelimesi,²⁷³ Kur'an'da on iki Yahudi boyunun (esbât) atası olarak zikredilen Hz. Yakûb'un²⁷⁴ ikinci ismi²⁷⁵ veya takma adıdır.²⁷⁶ Keza Kur'an'da Yahûdiler, Hz. Yakûb'a nisbet edilirler ve Yahudilerden “Benî İsrâil” (İsrâiloğulları)²⁷⁷ diye bahsedilir.²⁷⁸

²⁶⁸ Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *DİA*, XXIII, 195.

²⁶⁹ Tottoli, “İsrâiliyyat Terimi”, s. 201.

²⁷⁰ Na'nâ'a, Remzi, *el-İsrailiyyat ve eseruha fî kütübî't-tefsir*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1970, s. 72.

²⁷¹ Ayrıca “Tanrıyla Güreşen” anlamına da gelmektedir. Bkz: Yaratılış 32: 28. İsrâil kelimesi Kitab-ı Mukaddes'te geçtiği yerde Hz. Yakup'un Tanrıyla yaptığı güreşten bahsedilmektedir. Bkz. Yaratılış 32: 24-30.

²⁷² Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 72

²⁷³ Kur'an'da İsrâil sıfatı Hz. Yakup için kullanılmaktadır. Bu anlamda iki yerde geçer. Bkz: Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58.

²⁷⁴ Bakara 2/136, 140; 'Âl-i-imran 3/84; Nisa 4/163; Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 13; Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 72; Muhammed b. Muhammed Ebû Şühbe, *el-İsrâiliyyât ve'l mevdûât fî kütübî't-tefsir*, Kahire: Mektebetü 's-sünne, 4. baskı, [ts], s. 12.

²⁷⁵ İsrâil'in Hz. Yakûb'un (as.) ismi olduğu hakkında bkz. Tevrat, Tekvin, 35, 10.

²⁷⁶ Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *DİA*, XXIII, 195; Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyât fî't-Tefsiri ve'l-Hadîs*, Kâhire 1990, s. 13.

²⁷⁷ Benî İsrâil, kelimesi Kur'an'da 43 yerde geçmektedir.

İsrâiliyat kelimesi her ne kadar tefsire Yahudi kültüründen aktarılan kıssaları ve olayları ifade ediyorsa da tefsir ve hadis âlimleri bu kelimeyi daha geniş bir mânada kullanmaktadırlar. Onlara göre İsrâiliyat, “Tefsir ve hadise sızmış olan Yahudi ve Hristiyan kültürleri veya diğer dinlere ait kültürleri” ifade etmektedir. Hatta bazı müfessirler, İslâm düşmanlarının tefsir ve hadise sokmuş oldukları asılsız ve uydurma haberleri de İsrâiliyat olarak nitelendirmişlerdir. Örneğin, garânîk hadîsesi ve Hz. Peygamber’in Hz. Zeyneb ile evlenmesiyle ilgili ortaya atılan iftiralar İsrâiliyat içerisinde değerlendirilmiştir.²⁷⁹

İslâm’a yabancı olan bilgi ve haberleri izah etmek için İsrâiliyat kelimesi seçilmiştir. Bunun da tağlib için olduğu söylenmiştir. Nedeni ise bu rivayetlerin çoğunlukla Yahudi kaynaklı olmasıdır. “İsrâiliyat” kavramının kökeni ve kullanımı üzerine Roberto Tottoli tarafından yazılan bir makalede, bu kavramın nasıl meydana geldiği ve hangi manaları kapsadığı incelenmiştir.²⁸⁰

İslâm’ın ilk dönemlerinde İsrâiliyat kavramının kullanılmadığı görülmektedir. Hicrî 4. asra kadar İsrâilî rivayetlerin çoğunlukla Tevrat ve bazen de İncil anlamına gelen “*el-Kütüb*” kavramıyla karşılanmış olduğu, İsrâiliyat kelimesinin daha sonra kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir.²⁸¹ Tottoli, Goldziher’in bazı incelemelerine işaret ederek bu kelimenin, ilk olarak tarihçi Mes’ûdî (ö.345/956) tarafından, *Murûcu’z-zeheb ve meâdin’l-cevher* adlı eserinde kullanıldığını²⁸² iddia etmektedir. Tottoli; Mes’ûdî’nin eserinde geçen bu kelimenin terim anlamında kullanılmadığını, 4. asırda bu kelimenin bilindiğini, kelimenin kozmogoni ve Kitâb-ı Mukaddes tarihi ile ilgili güvenilirliği tartışmalı olağanüstü hikâyelere referans için kullanıldığını ifade etmektedir.²⁸³ Ayrıca Tottoli, Mes’ûdî’nin bu kavramı sıkça kullanmama nedenini, o dönemde İsrâiliyat kelimesinin önceki din ve kültürlerle ait rivayetleri tanımlamak için kullanılan tek

²⁷⁸ Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *DİA*, XXIII, 195; Zehebî, İsrâiliyyât, s. 13.

²⁷⁹ Zehebî, İsrâiliyyât, s. 13-14; Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *DİA*, XXIII, 195; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, s.7.

²⁸⁰ Tottoli, Roberto, “İslami Literatürde İsrâiliyyat Teriminin Kökeni ve Kullanımı”, çev. Mesut Kaya, *Marife*, Konya 2010, c. X, sy. 2, s. 201-215.

²⁸¹ Ali Kuzudişli, “el-Kütüb’ten ‘İsrâiliyat’a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu”, *CÜİFD*, XVI/1, (2012), 131-163, s. 157.

²⁸² Tottoli, “İsrâiliyyat Terimi”, s. 202; Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *DİA*, XXIII, 195; Büyük, Enes, *Mâverdi’nin en-Nüket ve l-uyûn adlı tefsirinde isrâiliyyât*, Basılmamış Doktora Tezi, Rize, 2014, s.11.

²⁸³ Tottoli, “İsrâiliyyât Terimi”, s. 222-223

sözcük olmamasına kütüb,²⁸⁴ şer‘u men kablenâ, hikmet veya ulûmu‘l-evâil²⁸⁵ gibi lafızların da İsrâiliyat‘ın yerine tercih edilmesine bağlamaktadır.

İsrâiliyat kelimesi teknik anlamda ilk kez Ebûbekir İbnü‘l-Arabî‘nin (ö.543/1148) ahkâm âyetlerini konu alan *Ahkâmu‘l-Kur‘an* isimli tefsirinde yer almış,²⁸⁶ İbn Teymiyye (ö.778/1263) ile tefsir usûlü literatürüne girmiş; İbn Kesîr‘le (ö.774/1373) de ilk kez sistematik bir kullanıma kavuşmuştur.²⁸⁷

1.2. Kısımları

Klasik ulûmü‘l-Kur‘an eserlerinde İsrâiliyat‘la ilgili bir taksimata rastlanmamaktadır. Bununla birlikte modern dönemde tefsirde İsrâiliyat‘ı ele alıp kapsamlı çalışmalar ortaya çıkaran araştırmacılardan Muhammed Hüseyin ez-Zehebî,²⁸⁸ Remzî Na‘nâ,²⁸⁹ Ebû Şühbe²⁹⁰ ve Abdullah Aydemir²⁹¹ gibi isimler İsrâiliyat‘ı benzer yaklaşımlarla tasnif etmektedir. Onlar eserlerinde İsrâiliyat‘ın tanımını verdikten sonra, İsrâiliyat‘ı bilgi değeri açısından üçlü bir tasnifle ele almışlardır: Sened ve metni sahih olan İsrâiliyat, sened ve metni zayıf olan İsrâiliyat ve uydurma (Apokrif) olan İsrâiliyat.

Rivayet edilen haber Kur‘an ve sünnete uygun olup, senedinde herhangi bir illet bulunmuyorsa bu, sahih ve sağlam olan İsrâiliyat‘tır. Hadis kitaplarındaki rivayetler bu başlıkta ele alınmaktadır. *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِداً وَمُبَشِّراً وَنَذِيراً* “Ey Peygamber, biz seni insanlara bir şâhit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik”²⁹² mealindeki âyet

²⁸⁴ Önceleri kütüb kelimesiyle ifade edilen kavramın yerini İsrâiliyata bıraktığı belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kuzudişli, “el-Kütüb‘ten ‘İsrâiliyât’a”, s. 136.

²⁸⁵ Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *DİA*, XXIII, 195

²⁸⁶ Mustafa Ünver, *Tefsirdeki Öteki Celâleyn‘de İsrâiliyât*, Samsun: Sidre, 2008, s. 37.

²⁸⁷ Tottoli, a.g.m., 219.

²⁸⁸ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 35.

²⁸⁹ Na‘nâ‘a, *el-İsrâiliyyât*, s. 76.

²⁹⁰ Ebû Şühbe, *İsrâiliyât*, s. 106–108.

²⁹¹ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, s.25.

²⁹² Ahzâb sûresi, 33/45.

bağlamında İbn Kesîr tefsirinde tahrîc edilmiş olup²⁹³ Buhârî’de²⁹⁴ de geçen Tevrat rivayeti²⁹⁵ bu ilk kategoriye örnek gösterilmektedir.²⁹⁶

İsrâiliyattaki zayıflık senette veya metinde bulunabilmektedir. Rivayet edilen haberin isnadında cerh ve ta’dîl kaideleri yönünden bir illetin bulunup ayrıca haberin isnadında metrûk gibi sıfatlarla nitelenen râviler yer alıyorsa bu, senedi bakımından zayıf olan İsrâiliyat’tır. Şayet rivayet edilen haberin metni Kur’an ve sünnete uygun değilse, bu da metni bakımından zayıf olan İsrâiliyat sınıfına girmektedir. Senet bakımından zayıf olan İsrâiliyat’a Taberî’nin Arş’ı taşıyan meleklerin tavsifi ile ilgili naklettiği haber misal olarak gösterilmektedir. Rivayete göre bu meleklerden her birinin insan, öküz ve aslan yüzüne benzer yüzü vardır. Melekler kanatlarını hareket ettirdikleri zaman şimşek meydana gelir.²⁹⁷ Bu haberin isnad zincirinde Şuayb el-Cebârî de bulunmaktadır. Kendisi bir Yemenli olup Ehl-i kitap çevrelerinden efsanevî şeyler nakletmekle meşhurdur. Kaynaklarda kendisinin metrûk bir kassas olduğu söylenmiştir.²⁹⁸

Semerkandî ve İbn Kesîr’in de tefsirinde yer alan ve râvinin zayıf olmasının yanı sıra metin açısından da zayıf olan kısma misal gösterilen bir Kâ’b el-Ahbâr rivayetinde şöyle denilmektedir:

Melekler kendi aralarında insanların amellerini ve işledikleri günahları bahis konusu ettiler. Allah tarafından kendilerine içlerinden iki kişi seçme emri verildi. Hârût ve Mârût’u seçtiler. Allah onlara bazı yasaklar koydu (şirk, zina ve işret yasağı) ve yeryüzüne indirdi. Ka’b’ın dediğine göre Hârût ile Mârût daha akşam olmadan kendilerine yasaklanan her şeyi yaptılar.²⁹⁹

²⁹³ Ebü'l-Fida, İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd.), Kahire: Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi'sh-Şeyh li't-Tûras, 774/1373, XI, 185-186.

²⁹⁴ Buhârî, “Tefsir”, 114 (544).

²⁹⁵ “Ey Peygamber, Biz Seni şâhid, müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik! Sen benim kulum, Resûlümün! Sana el-Mütevekkil adını verdim.”

²⁹⁶ Bkz. Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 76; Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 35.

²⁹⁷ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 76-77.

²⁹⁸ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 77; Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.9.

²⁹⁹ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.9; Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 77; Semerkandî, *Tefsir*, I, 143; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'an*, I, 532.

İbn Kesîr'in aynı olayla ilgili başka rivayetlere nisbetle bunun "daha sahih ve sağlam" olduğunu söylediği fakat rivayetin muhteva itibarıyla zayıf bir rivayet olduğu söylenmiştir.³⁰⁰ İslâmî inanca göre melekler masumdur. Âlimler, İslâm'a zıt olan İsrâiliyat'ın naklini caiz görmemişlerdir. Zira Ehl-i kitaptan nakil yapmaya verilen izin, yalan ve yanlış olmayan rivayetler hakkındadır. Nitekim Allah ve Peygamberin yalan söylemesi düşünülemez.³⁰¹

Uydurma olan İsrâiliyat'a gelince bu, senedinde inkita' ve ibhâm gibi bir illet bulunan, metinde de Kur'an ve sünnete uygun düşmeyen, bir illete sahip olan veya tamamen uydurma olan haberlerdir. İbn Cerîr'den nakledilen bir rivayette İsrâiloğullarının taşkınlıklar yapıp peygamberleri öldürmeleri üzerine Allah'ın onlara Fars hükümdarı Buhtunnasr'ı gönderdiği ve bu hükümdarın onlara 700 yıl hükümdarlık yaptığı söylenmektedir.³⁰² Denildiğine göre Hz. Peygamber'in böyle bir şeyi buyurduğu asılsız olup bu haber uydurma türden bir İsrâiliyat'tır.³⁰³

İslâm'a uyup uymaması açısından İsrâiliyat İslâm'a uyan, uymayan, tasdik ve tekzip edilemeyen İsrâiliyat (meskûtun anı) olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.³⁰⁴ İslâm'a uygun olan İsrâiliyat'tan maksad, sahih isnad ve metinlerle meşhur hadis kitaplarında bulunan haberlerdir. Hz. Peygamber'in ve ondan işittiğini nakleden sahâbenin Kur'an'da çeşitli hallerinden bahsedilen eski kavimlerle ilgili tefsir ve açıklamaları bu kısmın içerisine girer.³⁰⁵ Hadis kitaplarında uzun uzun zikredilen "Cessâse" hadisi³⁰⁶ ile Buhârî (ö. 256/870) ve Müslîm'in (ö. 261/875) rivayet etmiş oldukları şu hadis İslâm'a uygun olan İsrâiliyat'a örnektir:

Atâ b. Yesâr, Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla Hz. Peygamber'den kıyamet gününde arzın pişirilen bir ekmek gibi olacağına ve Allah'ın, onu cennet ahalisinin yiyeceği yapacağına dair bir nakil aktarmaktadır. Hadisin devamında bu esnada bir Yahudinin Hz. Peygamber'e gelerek arzın tek bir bazlama gibi cennet ahalisinin ağırlanacağı şey

³⁰⁰ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 78; Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.9.

³⁰¹ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 78; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 61.

³⁰² Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 78; Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.10.

³⁰³ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 79; Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.10.

³⁰⁴ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 36.

³⁰⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.9-10.

³⁰⁶ Müslîm, "Fiten", 24; Tirmizî, "Fiten", 66; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 15; İbn Mace, "Fiten", 33; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 61-62.

olacağıyla ilgili aynı haberi bildirmesi üzerine Hz. Peygamber'in dişleri görününceye kadar güldüğü nakledilmektedir.³⁰⁷

İslâm'a uymayan İsrâîlî rivayetler kısmında İslâm'ın inanç esaslarıyla çelişen İsrâîliyat kastedilmektedir. Kaynaklarda tenkitçi bir zihniyetle gözden geçirilmemiş bu nakillerin aklen ve naklen tasvibleri imkânsız olduğu ifade edilmektedir.³⁰⁸ Tevrat'ta, İsrâiloğulları'nı buzağıya tapmaya çağıranın Hz. Hârûn olduğu³⁰⁹ ve Tanrı'nın bütün işlerini yedinci günde bitirerek aynı gün istirahat ettiği³¹⁰ gibi İslâm esaslarına tamamen zıt bu haberler bu kısma uygun misallerdir.

Üçüncü kısım İsrâîliyat, tasdik ve tekzip edilmeyen İsrâîliyat'tır (meskûtün anh)³¹¹ ki bu tür haberler İslâm'a ne uyar ne de zıt düşer. Özellikle tefsirde bir hayli yer işgal eden bu tür rivayetlerin İsrâîliyat olduğu belirtilmediği için toplumda yer edinmiş ve büyük bir hakikat gibi dilden dile anlatıla gelmiştir. Buna örnek olarak şu verilebilir:

İsrâiloğulları arasında zengin bir adamın zengin bir kızı, muhtaç ve fakir bir de yeğeni vardı. Yeğeni amcasından kızını istedi. Fakat kızın babası, fakir olması sebebiyle kızını yeğenine vermek istemedi. Genç, buna kızdı ve "Vallahi amcamı öldürecekim, kızıyla evlenecekim, malını alacağım ve diyetini yiyecekim." dedi. Genç, amcasının yanına vardı ve o esnada civarda bulunan bir ticaret kervanına kadar kendisiyle birlikte gitmesi için amcasını ikna etti. İkisi bir gece vakti yola koyuldular. Genç, yolda amcasını öldürdü. Tekrar geri döndü. Sabah olunca amcasının nerede olduğunu bilmiyormuş ve onu arıyormuş gibi bir tavır takındı. Genç, ticaret erbabının yanına varıp "Amcamı siz öldürdünüz; diyetini verin." diyerek başına toprak saçmaya, üstünü başını yırtmaya, bağırıp çağırmaya "Vay benim amcam" yollu feryatlara başladı. Olayı Hz. Mûsâ'ya aksettirdiler. Hz. Mûsâ onları diyet ödemeye mecbur etti. Fakat Hz. Mûsâ'nın gerçek suçluyu tespit etmesi için Allah'a yalvarmasını istediler. 'Biz diyet vermekten çekinmiyoruz, bu basit bir şeydir. Lakin katil olarak itham edilip, kınanmaktan korkuyoruz' dediler.

İşte bu durum, Allah Teâlâ'nın şu âyetinde dile getiriliyor. *وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّرَأْتُمْ فِيهَا ۚ وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ* "Hani siz bir kimseyi öldürmüştünüz de onun (katili) hakkında

³⁰⁷ Buhârî, "Rikâk", 44; Müslîm, "Sıfâtü'l Münâfikîn", 30.

³⁰⁸ Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, s. 15.

³⁰⁹ Tevrat, Hurûc, 32/1-5.

³¹⁰ Tevrat, Tekvîn, 2/2-3.

³¹¹ Na'nâ'a, *el-İsrâîliyyât*, s. 84; Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, s. 19.

*birbirinizle atışmıştınız...*³¹² İbn Kesîr, ne tekzip ne de tasdik edileceği ifade ettiği bu habere tefsirinde yer vermiştir.³¹³ Bu haberi nakletme sebebinin ise şu ifadeleriyle pekiştirir: “Bunlar nakledilmesi caiz olan şeylerdir. Fakat biz onları ne doğrular, ne de yalanlarız. Bu sebeple o rivayetlere ancak bizim yanımızdaki hakikate uyduğu miktarda güveniriz. Doğruyu en iyi bilen ise Allah’tır.”³¹⁴

İsrâîlî rivayetler; konusu itibarıyla ise inançla ilgili olanlar,³¹⁵ ibadet ve dinî ahkâmla ilgili olanlar,³¹⁶ vaaz ve nasîhat ile ilgili olanlar³¹⁷ şeklinde üçe ayrılmıştır.³¹⁸

1.3. İsrâîliyat’ın İslâm Toplumuna Giriş Süreci ve Kaynakları

Dini tebliğde kıssa ve temsilin rolü büyüktür. Zira bu metotlar vesilesiyle topluma ulaştırılmak istenilen mesaj ve maksatlar daha iyi anlatılmakta ve daha kısa bir sürede hedef kitleye ulaştırılmaktadır. Bu anlatımlarla, mesaj ve maksatlar daha da somutlaşmaktadır. Bu da dinleyenlerin mesele üzerinde yoğunlaşmalarına ve ibretler çıkarmalarına vesile olmaktadır. Kıssalar, Hz. Peygamber’in İslâm’ı tebliğde ve Müslümanları eğitmede kullandığı metodudur. O, vaaz ve öğütlerinde temsili kıssalara yer vererek ashabını eğitmiştir.³¹⁹ Kur’an da Hz. Peygamber’e, kıssa anlatmasını söyler. Buna, âyetlerden uzaklaşıp da şeytanın onu arkasına taktığı kimseyle ilgili olarak³²⁰ Allah Teâlâ’nın bir temsilde bulunduktan sonra, Hz. Peygamber’e hitaben, insanların düşünceleri için kıssa anlatmasını emretmesi örnek olarak gösterilebilir.³²¹ Hz.

³¹² Bakara, 2/72.

³¹³ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'an*, I, 446-447.

³¹⁴ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'an*, I, 448.

³¹⁵ Na'nâ'a, *el-İsrâîliyyât*, s. 79.

³¹⁶ Na'nâ'a, *el-İsrâîliyyât*, s. 79-80.

³¹⁷ Na'nâ'a, *el-İsrâîliyyât*, s. 82.

³¹⁸ Na'nâ'a, *el-İsrâîliyyât*, s. 79; Zehebi, *İsrâîliyyât*, s. 38; Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, s. 27.

³¹⁹ Uğur, Mücteba, “Va’z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Ankara 1986), sy. XXVIII, ss. 291-326, s.296.

³²⁰ وَأَنْتَ عَلَيْهِمْ نَبَأُ الدِّيِّ أَتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ *“Kendisine kanıtlarımızı verdiğimiz, fakat onları bir kenara atan, bu yüzden şeytanın peşine düştüğü, nihayet azgınlardan olan kişinin haberini onlara anla.”* Âraf 7/175.

³²¹ الَّذِينَ كَذَّبُوا وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمَلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَضْرِكْهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ *“Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp*

Peygamber, ashabına anlattığı kıssalarda geçmiş ümmet ve milletlere yer verdiği gibi; onun, özellikle İsrâiloğulları'ndan bazı kimseler hakkındaki faydalı, ibret verici, şevki artırıcı kıssa ve haberleri de ashabıyla paylaştığı ifade edilmektedir.³²²

Yağmura tutulup bir mağaraya sığınan ve orada mahsur kalan üç gencin kıssası,³²³ rahip Cüreyc kıssası,³²⁴ ashâbü'l-uhdûd kıssası,³²⁵ Hz. Musa ve Hızır kıssası³²⁶ ve doksan dokuz kişiyi öldüren adam kıssası³²⁷ gibi bazı anlatımlar Hz. Peygamber'in sahabeye, geçmiş milletlere ve İsrâiloğulları'na dair anlattığı hikâyelere örnektir.³²⁸ Bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'den kendilerine kıssa anlatmasını istemeleri³²⁹ şeklindeki rivayet ile kaynaklarda zikredilen nakiller dikkate alındığında bu durum, Hz. Peygamber'in sahabeye birçok defa geçmiş milletlerle ilgili kıssalar anlattığı görüşünü desteklemektedir.³³⁰

Hz. Peygamber tarafından söylendiği ifade edilen “Cessâse hadisi” diye meşhur olan bir rivayetten³³¹ daha söz edilmektedir ki hadis kaynaklarında yer alan bu rivayeti, sonradan Müslüman olan sahâbî Temim ed-Dârî'nin (ö.40/661) Rasûlullah'a aktardığı, Hz. Peygamber'in de bu rivayeti olduğu gibi minberden sahabeye anlattığı nakledilmektedir. Nitekim henüz Hz. Peygamber hayattayken İsrâiloğulları'ndan haber nakline cevaz vermesi,³³² bu tür anlatımların onun izniyle başladığını göstermektedir.

soluyan köpeğin haline benzer. Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir. Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler.” Âraf 7/176.

³²² Uğur, “Va’z, Kıssacılık ve Kussâs”, s. 299.

³²³ Buhârî, Enbiya 53.

³²⁴ Buhârî, Mezâlim 35.

³²⁵ Müslim, Zühd 73.

³²⁶ Buhârî, Enbiya 27.

³²⁷ Buhârî, Enbiya 50.

³²⁸ İsrâiloğulları'na dair Hz. Peygamber'in anlattığı başka kıssalar için bkz. Buhârî, Enbiya 51, 48; Müslim, Birr 7, 8; Ebû Dâvûd, Edeb 43; Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme 15. Ayrıca, Hz. Peygamber'in anlattığı bazı kıssalara dair ayrıntılı bilgi için bkz. Uysal, Muhittin “Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mulahazalar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 22, s. 43-44.

³²⁹ Uğur, “Va’z, Kıssacılık ve Kussâs”, s. 297.

³³⁰ Zehebî ve Remzi Na'nâ, Hz. Peygamber'in İsrâiloğulları'na dair anlattığı bazı hadislerini, İsrâiliyyât'ın nakli için delil olarak göstermekte. Bkz. Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 47-49; Na'nâ, *İsrâiliyyât*, s. 91.

³³¹ Müslim, “Fiten”, 24; Tirmizî, “Fiten”, 66 (2553); Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 15; İbn Mace, “Fiten”, 33; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 61-62.

³³² Hz. Peygamber, “İsrâiloğulları'ndan (geçmiş devirlere ait haberler) rivayet etmenizde bir sakınca yoktur” buyurmaktadır. Bkz. Ebû Dâvud, İlim 11. Bazı araştırmacılar, bir kısım hadisleri göz önünde bulundurarak, bu cevazın sahabeyi İsrâiliyyât naklinde cesaretlendirmedeğini, onları bu tür haberlere dair teşvik etmediğini ifade etmişlerdir. Bkz. Salih Karacabey, “İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlahi Mesajın Birliği Meselesi”, *UİFD*, XII/1, (2013), s. 80.

Sahabeden gelen İsrâiliyat nakillerinin içeriğine bakıldığında sahabenin bazı Kur'an kavramlarına veya kıssalarda geçen bazı hususlara dair Ehl-i kitap'a başvurdukları; onları bir tefsir kaynağı olarak gördükleri aşikârdır. Nitekim İsrâiliyat nakillerinin sahabe döneminde başladığı söylenilmektedir.³³³ Lakin "İsrâiloğulları'ndan nakilde bulunmanızda bir beis yoktur"³³⁴ şeklinde Hz. Peygamber'den nakledilen rivayet dikkate alındığında, bu başlangıcı asr-ı saâdet dönemine çekmek mümkündür. Keza Hz. Peygamber hayattayken Müslümanların, Medine yıllarının başlarında Yahudi kültürü ve İsrâilî bilgilerden etkilendikleri söylenmektedir.³³⁵

Kaynaklarda Yahudilikten sonra Müslümanlığı tercih eden Abdullah b. Sellâm (ö. 43/663) ve Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]) gibi sahâbî ve tâbiîlerin ashabın ileri gelenlerine eğitim verdikleri geçmektedir.³³⁶ Bu vesile ile İsrâilî rivayetler Müslümanlar arasında yayılmaya başlamıştır. Bu durum, bazı sahâbîlerin, Abdullah b. Sellâm ve Kâ'b el-Ahbâr gibi mühtedilere bizzat sorular sormaları yahut mühtedilerin önceki din ve kültürlerinden yaptıkları nakillerle gerçekleşmiştir. Bu sebeple o dönemde, İsrâiliyat rivayet etmenin daha çok soru cevap ilişkisine dayalı olarak başladığı ifade edilmektedir.³³⁷ Fakat çalışmalarda, sahabenin her konuda Ehl-i kitap'a soru yöneltmedikleri, ilgili soruların ahkâm dışındaki konular olduğu, ayrıca onlardan bir cevap aldıklarında dine uygun olanlarını tasdik, zıddına olanları da tekzip ettikleri söylenmektedir.³³⁸

Hz. Peygamber'in nübüvvetinin önceki kitaplarda bahsedilmesi gibi anlatımlarda İslâm'ı destekleyici şeylerin bulunması, geçmiş peygamber ve kavimlerin hallerinden bahsedilmesi, insanların her zaman dikkatini çeken gelecekle ilgili haberler; kıyamet, cennet ile cehennem gibi mevzuların anlatıldığı abartılı ve detaylı nakiller sahabe döneminde bu rivayetlere ilgi duyulmasına neden olmuştur.³³⁹ Tüm bunlar,

³³³ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, I, 123.

³³⁴ Buhârî, *Enbiyâ* 50.

³³⁵ Firestone, Reuven, "İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü", çev. Ertuğrul Döner ve Ahmet Rifat Geçioğlu, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2014, cilt: XIV, sayı: 3, s. 191-222, s. 194.

³³⁶ Kettânî, Muhammed Abdulhay, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, Beyrut: Daru'l-Erkam, [ts], II, 220.

³³⁷ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.49; Büyük, *Mâverdî*, s.74.

³³⁸ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 55-56; a.mlf, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, s. 56; Na'nâ, *İsrâiliyyât*, s. 118-119

³³⁹ Kuzudişli, "el-Kütüb'den İsrâiliyyât'a", s. 157.

İsrâiliyat'ın İslâmî çevrelere girişinin sahabe asrında gerçekleştiğini söyleyen çalışmaları desteklemektedir.³⁴⁰

Tefsirlerde İsrâiliyat'a dair rivayetler başta İbn Abbas (ö. 68/687)³⁴¹ olmak üzere; Ebû Hureyre (ö. 58/677),³⁴² Abdullah b. Sellâm,³⁴³ Temim ed-Dârî,³⁴⁴ Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö.65/674),³⁴⁵ Hz. Ali,³⁴⁶ Selmân-ı Fârisî, Hz. Ömer ve Ubey b. Ka'b gibi sahâbîlerden gelmektedir. Bu sahâbîlerin yanında, Yahudilik ve Hristiyanlıkla yahut İsrâiliyat'la ilişkilerinin bulunduğu ileri sürülen başka sahâbîler de vardır. Bunlar: Zeyd b. Sâbit (ö.45/665), Huzeyfe b. Yeman (ö.36/656), Ömer b. el-Hattâb (ö.23/643)³⁴⁰, Ebu'l-Celd el-Cevnî (Cîlân b. Ferve), Ebû Bekir es-Sıddîk (ö.13/634), Ebû Zer el-Ğıfârî (ö.32/654), Selman el-Fârisî (ö.34/656), Ubey b. Kâb'dır (ö.19/640).³⁴⁷

Sahabe döneminde başladığı iddia edilen İsrâiliyat aktarımının tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde giderek arttığı ifade edilmektedir.³⁴⁸ Tâbiilerden gelen nakillerin, Ehl-i kitap'dan alınma ihtimallerinin sahabeden işitmiş olma ihtimallerine göre çok daha fazla olduğu savunulmaktadır. Ayrıca bu dönemde, fetihlerin artması ve İslâm topraklarının genişlemesiyle birlikte, birçok farklı kültüre mensup insanların İslâm'a girmesi İsrâiliyat rivayetlerinin yaygınlaşmasının diğer nedenleri arasında gösterilmektedir.³⁴⁹

Kaynaklar İsrâilî rivayetlerin tefsire ilk girişinin Kâ'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Abdullah b. Sellâm ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) gibi bazı zatlar vasıtasıyla olduğunu ifade etmektedir. Bu zatlar Müslüman olmadan önce Yahudi ve Hristiyan olup Tevrat ve İncil'i çok iyi bilen âlimlerdi. Bunlar arasında Kâ'b el-Ahbâr özellikle öne çıkmaktadır. O, Yemenli bir Yahudi olup Hz Ebû Bekir zamanında

³⁴⁰ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, I, 123; Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 13.

³⁴¹ Na'nâ, *İsrâiliyyât*, s. 126; Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 60.

³⁴² ez-Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Müessesetü'r-risale, 1985/1405, III, 490; a. mlf., *İsrâiliyyât*, s. 59; Na'nâ, *İsrâiliyyât*, s. 136.

³⁴³ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 63.

³⁴⁴ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 71; Na'nâ, *İsrâiliyyât*, s. 161.

³⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, s. 184.

³⁴⁶ Büyük, *Mâverdî*, s. 90.

³⁴⁷ Büyük, *Mâverdî*, s. 91-92.

³⁴⁸ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 128; Ebû Şühbe, *İsrâiliyyât*, s. 95

³⁴⁹ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 67.

Müslüman olmuştur. İslâmiyet'e girdikten sonra önce Medine'ye gelen bu zat, ardından Şam ve Humus'a yerleşmiştir. Müslümanlar arasında -mürekkeple yazı yazmasından dolayı- "Hibr" lakabıyla anılmış; İslâmiyet'e Yahudi haberlerini en çok aktaran kişi olarak tanınmıştır.³⁵⁰ İsrâilî rivayetlerin aktarımdaki diğer etkin isim Vehb b. Münebbih'tir. Yemenli bir tâbiî olan bu zât, Hemman b. Münebbih'in kardeşidir.³⁵¹ Vehb, Ehl-i kitabın rivayetlerini çok iyi bilen biri olduğundan İsrâilî rivayetlerin en mühim kaynağı sayılmaktadır.³⁵² Kaynaklarda Vehb'in, yetmiş iki adet kutsal metni okuduğunu bizzat söylediği zikredilmektedir.³⁵³ Âlimlerce "Sika" kabul edilen biri olmasının yanında "kezzab" olarak tavsif edenler de olmuştur.³⁵⁴ Çeşitli eserleri olmasının yanı sıra *Kitâbü'l-İsrâiliyyât*³⁵⁵ adlı eserin de ona ait olduğu iddia edilmiş ve bu eserin yaratılıştan itibaren İslâm'a kadar süregelen tarihi vakıaları içerdiği belirtilmiştir. Hatta İsrâiliyat'a dair çoğunlukla eleştirici tarzda olmak üzere analitik ve değerlendirmeci bir yaklaşımla ortaya konulan ilk çalışmanın da bu kitap olduğu ileri sürülmektedir.³⁵⁶ Bu kitabın günümüze ulaşmadığı ifade edilmektedir.³⁵⁷ Taberî ve İbn Hişâm'ın başucu referanslarından sayılan Vehb, İsrâiliyat'la alakalı haberlerin yayılmasında köprü görevi görmüştür.³⁵⁸

Kur'an'da tafsilatlı zikredilmeyen kıssalarda ashab, yukarıda ismi anılan zatlara sorular sormuş; aldıkları cevapları da tâbiîne nakletmişlerdir. Tâbiîler de bu nakillere, Ehl-i kitap'a sorup öğrendiklerini de eklemiştir. Böylece âyet âyet yapılan tefsirdeki boşlukların giderilmesi amaçlanırken tefsir, Yahudilik ve Hristiyanlıkla ilgili haberlerle dolup taşmıştı.³⁵⁹

³⁵⁰ M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, XXIV, 2.

³⁵¹ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 186.

³⁵² İbn Hallikan, Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Miknâsi İbnü'l-Kadi, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbâ ebnai'z-zaman*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sadr, 1990, VI, 35.

³⁵³ İbn Hallikan, *Vefeyat*, VI, 35.

³⁵⁴ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 186.

³⁵⁵ İbn Hallikan, *Vefeyat*, VI, 35; Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 185.

³⁵⁶ Ünver, Mustafa, *Tefsirde öteki: Celaleyn'de israiliyyat*, Samsun: Sidre Yayınları, 2008, 31; Ali Kuzudişli, "İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?" *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 1 (Kış 2017): 25- 53, s.45.

³⁵⁷ Kuzudişli, "İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?" s.45.

³⁵⁸ Kuzudişli, "İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?" s.45.

³⁵⁹ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013, s. 129.

Ebû Şühbe, tefsir kitaplarındaki İsrâiliyat'ın kaynaklarını; Tevrat ve Talmut şerhleri,³⁶⁰ Yahudilerin mitoloji ve efsaneleri olarak tanımlamakta ve bunların bir kısmının doğru olmakla birlikte çoğunun batıl olduğunu ifade etmektedir.³⁶¹ Ancak Kitâb-ı Mukaddes ve şerhlerinde bulunmayan bazı İsrâiliyat türü rivayetler de vardır. Bunun nedeninin Yahudi ve Hristiyanlara ait bu rivayetlerin erken dönemde şifahi olarak nakledildiği ve o dönemde Yahudilerin de Araplar gibi bedevî hayat tarzını benimsedikleri öne sürülmüştür.³⁶²

İsrâiliyât rivayetlerinin çoğunun, Kitâb-ı Mukaddes'ten çok tefsirlerine (Midraş) ya da Doğu Hristiyanlığı'nın Apokrafik yazılarına dayandığı³⁶³ gösterilirken, modern dönemde tefsirdeki bu tür rivayetlerin sadece bu kaynaklarla sınırlı kalmadığı, bir kısmının Arapların toplumsal hafızalarında yer aldığı kaydedilmektedir.³⁶⁴

Son dönemde yapılan bazı çalışmalarda, İsrâiliyat'ın bir kaynak haritası çıkarılmaya çalışılmış ve İsrâiliyat kaynakları üç bölüm olarak tasnif edilmiştir. Birinci kısımda Kanonik kitaplar³⁶⁵ yani Yahudi ve Hristiyanlarca kanun hükmü taşıyan metinler; ikinci kısımda, apokrifler yani edebiyata ait kitaplar;³⁶⁶ üçüncü bir kaynak olarak da kadim milletlere ait mitolojiler (esâtîr)³⁶⁷ yer almaktadır.

Allah tarafından Hz. Musa'ya indirilen Tevrat, Yahudilerin kutsal kitabıdır. Ancak bu kitap, çıkarlar uğruna Yahudi âlimler tarafından tahrif edilmiştir. Nitekim tahrif ve tağyir edildiği Kur'an nassı ile sabittir.³⁶⁸ Kur'an'da zikredilen kıssaların (Âdem³⁶⁹, Süleyman³⁷⁰, Musa³⁷¹ ve Hâbil-Kâbil kıssası³⁷² vb.) bir benzerine fazlasıyla

³⁶⁰ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 198.

³⁶¹ Ebû Şühbe, *İsrâiliyyât*, s. 13.

³⁶² Hatipoğlu, "İsrâiliyyât", s. 196.

³⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Albayrak, İsmail, "Metinsel Diyalog: İslamiyat", *İslamiyat*, V/3, (2002), s. 111.

³⁶⁴ Kaya, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım Ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013, s. 310-314.

³⁶⁵ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım*, s. 109.

³⁶⁶ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım*, s. 112; Ayrıca bu kitaplarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ali Kuzudişli, *Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004, s. 185-198.

³⁶⁷ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım*, s. 114.

³⁶⁸ Bkz. Bakara, 2/75, 79; Nisa sûresi, 4/46.

³⁶⁹ Yaratılış 2/7-25.

³⁷⁰ Krallar 10/1-13.

³⁷¹ Mısırdan Çıkış 2/1-10 vd.

³⁷² Yaratılış 4/1-16.

Tevrat'ta rastlamak mümkündür. Müminlerin Kur'an'daki bu kıssaları Müslüman olan ehli kitaba sorup, Tevrat'tan nakiller yapması³⁷³ sebebiyle Tevrat, İsrâiliyat'ın ilk kaynağı sayılmaktadır. Aynı zamanda Hristiyanların kutsal kitabı İncil de İsrâiliyat'ın ilk kaynaklarından biridir.

Her dinde olduğu gibi, Yahudi ve Hristiyanlar da kendi kutsal kitaplarına dayanarak dini ve kültürel alanda çeşitli kitaplar kaleme almışlardır. Bununla beraber Yahudiler Arap yarımadasında yerleştikleri bölgelerde bu eserleri hem okumuş hem okutmuşlardır.³⁷⁴ Yermük savaşında, Abdullah b. Amr b. As'ın Ehl-i kitaba ait iki deve yükü dini kitabı ele geçirdiği ve bunları okuduğuna dair kaynaklarda yer alan rivayetler³⁷⁵ de konuyu destekler niteliktedir. Bu sebeple Ehl-i kitaba ait bu çeşitli kitaplar da İsrâiliyat'a birinci dereceden kaynaklık teşkil etmektedir.

İsrâiliyat'ın ikincil kaynaklarının başında vaiz ve kussâs yani kıssacılar gelmektedir. Kur'an müfessiri görevi üstlenen bu zatlar topluluklarda ve camilerde İsrâilî rivayetleri nakletmekten geri durmamışlardır. Bu nakillerle meşhur olmaya ve insanların sevgisini kazanmaya çalışmışlardır. Bunların aktardıkları, İsrâiliyat'ın birincil kaynaklarından kendilerine uygun gördükleri rivayetlerdir.³⁷⁶

İsrâilî rivayetlerin en çok yer aldığı eserler tefsir kitapları, tefsirden sonra tarih ve tabakat kitaplarıdır. Bu sebeple bazı tefsir ve tarih kitapları da İsrâiliyat'ın ikincil kaynaklarından sayılmaktadır.³⁷⁷ Müslüman müellifler Benî İsrâil'in tarihi, peygamberleri ve kültürleriyle ilgili eserler telif etmişlerdir.³⁷⁸ Taberî ve İbn Kesîr'in tarihi³⁷⁹ konunun en iyi örneklerindendir. İlk asır müfessirlerinin nakledilen haberleri sıhhat derecesine dikkat etmeksizin tefsirlerine alması, bu rivayetlerin yayılmasına sebep olmuştur. Zira başta Taberî,³⁸⁰ olmak üzere Sa'lebî,³⁸¹ Beğavî,³⁸² gibi müfessirler

³⁷³ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.28-29.

³⁷⁴ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 16.

³⁷⁵ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 64; Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 111.

³⁷⁶ Ebû Şühbe, *İsrâiliyyât*, s. 89.

³⁷⁷ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 209; Hatipoğlu, "İsrâiliyyât", s. 196.

³⁷⁸ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 17.

³⁷⁹ Zehebî, *İsrâiliyyât*, s. 17.

³⁸⁰ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 211.

³⁸¹ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 210.

³⁸² Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât*, s. 217.

İsrâîlî rivayetlerde kendilerinde sonrakilere kaynaklık etmişlerdir.³⁸³ Özetle denilebilir ki yukarıda zikredilen mühtediler (Ehl-i kitap'tan olup sonradan Müslüman olan zatlar), vâiz ve kıssacılar ile bazı tefsir ve tarih kitapları İsrâîliyat'ın ikincil kaynaklarındandır. Bu kaynaklar, İsrâîliyat'ın bilinçli veya bilinçsiz yayılmasına katkı sağlamışlardır.³⁸⁴

2. SEMERKANDÎ TEFSİRİNDEKİ İSRÂİLİYAT

2.1. Semerkandî'nin İsrâîliyat'ı Kullanma Yöntemi

Semerkandî'nin tefsirinde yaratılış, kıssalar, önceki peygamberler ve geçmiş ümmetlerle ilgili âyetlerin yorumlarında İsrâîliyat nakledilmektedir. Semerkandî'nin kendi döneminde (4. asır) Kitâb-ı Mukaddes tercümelerine başvurabildiği, ayrıca ilgili âyetleri sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn gibi seleften gelen İsrâîliyat rivayetleriyle izah ettiği; ancak bu rivayetleri Kitâb-ı Mukaddes ve şerhleriyle mukayese ederek kritize etmediği görülmektedir. “kâle’l-fakîh” diyerek kendini işaret eden Semerkandî, kaynağı Tevrat’a dayanan bir rivayeti naklederken bunu bizzat Tevrat ehlinde (Yahudilerden) işittiğini eserinde tek bir yerde ifade etmektedir. *لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلْمُتَلَكِّينَ* “*Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, (almak) isteyenler için ibretler vardır...*” diye devam eden âyet³⁸⁵ bağlamında Semerkandî, Hz. Ya’kûb’un oğullarının isimlerini şu ifadelerle bildirmiştir: “Hz. Ya’kûb’un Laya isimli hanımından olan oğulları Rubil, Semun, Yehuda ve Lava; Rahil isimli eşinden de Hz. Yûsuf ve İbn Yamin dünyaya gelmiştir.”³⁸⁶ Bu konuda Tevrat’ta şöyle denilmiştir: “Ya’kûb’un on iki oğlu vardı. Lea’nın oğulları: Ruben –Ya’kûb’un ilk oğlu– Şimon, Levi, Yahuda, İssakar, Zevulun. Rahel’in oğulları: Yûsuf, Benyamin.”³⁸⁷ Görüldüğü üzere Semerkandî bir yerde de olsa Tevrat ehlinde kendi nakliyle alıntı yapmaktadır.

³⁸³ Na’nâ’a, *el-İsrâîliyyât*, s. 217.

³⁸⁴ Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyat*, s.50; Na’nâ’a, *el-İsrâîliyyât*, s. 111.

³⁸⁵ Yûsuf, 12/7.

³⁸⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 151.

³⁸⁷ Tekvin, 35, 23-24. Ayrıca Bkz. Tevrat, Tekvîn, 35, 1 ve 29.

Semerkindî'nin tefsirinde yer alan İsrâiliyat'tın birçoğuna, seleften gelen rivayetlerin yanı sıra Tevrat ve İncil'de de rastlanmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı örnekler bir sonraki başlıkta zikredilecektir. O, çoğunlukla kıssa içeren âyetlerde İsrâiliyat'a yer verse de fikhî âyetler dışında birçok âyette de İsrâilî rivayetler tespit edilmektedir. Semerkindî'nin, tefsirinde naklettiği birçok rivayetin İsrâilî olması onun önceki kitaplara baktığını ve İsrâiliyat naklini caiz gördüğünü gösterir niteliktedir.

Semerkindî, tefsirinde başta sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden gelen İsrâiliyat rivayetlerine çokça yer vermektedir. O, bu rivayetleri de Taberî, İbn Ebî Hâtim ve İbn Kesîr gibi senetleriyle birlikte vermeyip çoğu zaman ilk ravisini zikretmekle yetinmektedir.³⁸⁸ Buna karşın onun hiçbir ravi zikretmeksizin bazı İsrâiliyat haberlerini “kîle” veya “yukâlû” gibi kalıplarla aktardığı tespit edilmiştir.³⁸⁹ O, bazı İsrâilî rivayetleri kimseye isnat etmeden ve “kîle” gibi lafızlar kullanmadan kendi değerlendirmesi olarak da nakledebilmektedir. Onun ayırıcı bir vasfı da naklettiği bazı İsrâiliyat'ı özetleyerek aktarmasıdır.³⁹⁰ Şöyle ki; onun naklettiği bazı rivayetler Taberî'nin veya İbn Kesîr'in tefsirlerindeki rivayetlerle mukayese edildiğinde bu müfessirlerin çok daha teferruatlı ve uzun bir şekilde naklettiği görülmektedir.

Semerkindî'nin naklettiği bu İsrâiliyat'ı herhangi bir şekilde Kur'an, Sünnet, akıl veya tarihsel gerçekliğinin olup olmaması gibi birtakım çeşitli kriterlerle tenkit edip etmediği de önemlidir. Semerkindî'nin, İbn Kesîr gibi bu rivayetleri sistemli bir şekilde tenkit ettiğini veya çeşitli açılardan değerlendirdiğini söylemek mümkün değildir. Ku'ân'ın sıklıkla Ehl-i kitaba atıfta bulunmasından yahut konudaki mesajın okuyucuya tam verilme arzusundan olacaktır ki İsrâilî rivayetlere sıklıkla başvurulmaktadır. Her ne kadar tefsirinde Tevrat ehlinde bizzat işittiğini ifade eden tek bir rivayet bulunsa da eserindeki rivayetler incelendiğinde bunların Tevrat'taki ifadelerle örtüştüğü ve Semerkindî'nin Tevrat'ı birçok yerde kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Örneğin o, Bakara 2/1. âyetle³⁹¹ ilgili Ebced harfleri hakkında yapılan yorumlama sistemine dair bir dizi rivayete yer verir ve bunların akabinde “Herkes aklının erdiği kadar ilimden nasibini alır” diye ilave edip bunların hurûf-ı mukattaa olduğuna temas

³⁸⁸ Semerkindî, *Tefsir*, III, 391.

³⁸⁹ Semerkindî, *Tefsir*, I, 23.

³⁹⁰ Semerkindî, *Tefsir*, I, 88.

³⁹¹ الم “Elif-lâm-mîm.”

ederek konuyu noktalandırmaktadır.³⁹² Bu gibi örnekler de göstermektedir ki Semerkandî İsrâiliyat'ı nakletmekle yetinmekte, bu rivayetlerin sıhhatini değerlendirme yoluna gitmemektedir.

Semerkandî tefsirlerde yer alan İsrâilî rivayetlerin yoğunlaştığı kıssaları tefsir ederken de, kıssayı bir bütün olarak değerlendirmeyip, olayın tamamına yönelik bir yorum yapmamakta, genellikle özet bir şekilde açıklamaktadır. Örneğin, Allah'ın meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirdiği âyetini³⁹³ genelde yaptığı gibi bölümlere ayırarak izah etmektedir. Âyeti tefsir ederken herhangi bir yoruma ya da rivayete yer vermezken, âyetin sonuna geldiğinde çeşitli görüşleri naklederek geniş açıklamalara yer vermektedir. Bu nakillerin akabinde isnatsız bir şekilde İsrâilî rivayeti nakletmektedir.³⁹⁴

Semerkandî'nin kıssalarda İsrâilî rivayetleri işleyişine bir diğer örnek de Hz. Adem'in oğulları Hâbil ve Kâbil arasında geçen olaydır. Semerkandî, Mâide sûresinde geçen Hâbil ile Kâbil kıssasında³⁹⁵ kurban sunma meselesinde detaya inerek ele aldığı kıssada şu bilgileri kaydetmektedir:

Hz. Havvâ bir batından Kâbil ve İklîma adından bir çocuk ve bir de cariye doğurur. Daha sonra yine bir batında Hâbil ve kız kardeşi Liyuza'yı doğurur. Olgunluğa eriştiklerinde Allah her birinin, diğerinin kız kardeşi ile evlenmelerini emreder. Kâbil'in kız kardeşi daha güzeldir ve Kâbil şöyle diyerek bu duruma karşı çıkar: "Aksine herkes kendi kardeşi ile evlenecek." Adem, Allah bana bu şekilde emretti, deyince Kâbil, Allah sana böyle emretmedi. Fakat sen Hâbil'in tarafını tutuyorsun, dedi. Adem ise iki oğlunun da bir kurban takdim etmesini,

³⁹² Semerkandî, *Tefsir*, I, 88.

³⁹³ "Hani Rabbin meleklere, yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Orada bozgunculuk yapıp kan dökecek birini mi yaratacaksın. Oysa bizler seni hamdinle tesbih ve takdis ediyoruz, dediler. Ben sizin bilmediğinizi bilirim, dedi." Bakara, 2/30

³⁹⁴ Semerkandî, *Tefsir*, I, 108.

³⁹⁵ "Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, "Andolsun seni öldüreceğim!" dedi. O da dedi ki: "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur." Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu. Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim?" dedi, ettiğine de pişman oldu." (Mâide, 5/27-31)

sunumu kabul edilenin doğru söylemiş olacağını bildirdi. Kâbil içten içe kurbanı kabul olsa da olmasa da kızkardeşini teslim etmemeyi düşünüyordu. Semadan ateş inip Hâbil'in kurbanını kaptı. Bu kabul edildiğine delalet ediyordu. Kâbil'in kurbanına ise dokunmadı.”³⁹⁶

Semerkindî, kıssayı anlatmayı bitirdiğinde Hz. Adem'in ve Hz. Havvâ'nın Hâbil'in kabrine gelip günlerce ağladıklarını, dağın tepesindeki Kâbil'i bir boğa vesilesiyle dağdan düşerek parçalandığı ve Hz. Adem'in Kâbil'e beddua etmesi sonucunda yerin dibine girdiği gibi Kur'an'da yer almayan bilgileri vermeye devam etmektedir. Akabinde Mukâtil'den İsrâiliyat'tan olma ihtimali yüksek şu nakile temas etmektedir: Bundan önce aslanlar ve kuşlar Adem'e kulak vermekteydiler. Kâbil kardeşini katledince kuşlar havayı, aslanlar sık ormanları, vahşi hayvanlar da karayı kuşattılar.³⁹⁷ Semerkindî, İklima ile Hz. Şit'in evlendiğini söylemektedir. Haksız yere bir cana kıymanın günahına dair rivayeti de nakleden müellif, bazılarının diye Taberî'ye atıfta bulunarak,³⁹⁸ bu hadisenin İsrâiloğulları'ndan biri diğerini öldüren iki kardeş arasında gerçekleştiğini, söylediklerini ancak bunun müfessirlerin hilafına bir söz olacağını ifade ederek Taberî'ye katılmadığını ima etmektedir.³⁹⁹

Tüm bu örnekler onun zaman zaman Taberî'ye muhalif olduğu noktalar bulunsa da ondan istifade ettiğini, tefsirde İsrâilî rivayetlerin yer aldığı kıssalarda onunla benzer örnekler verdiğini ve diğer tefsirlerde bulunmayan teferruatları kitabına almaktan çekinmediğini göstermektedir. Eserinde, fikhî âyetleri kenarda tuttuğumuzda birçok yerde Kur'an'da yer almayan bilgilere rastlanılsa da örnek aldığı Taberî'de yer alan İsrâiliyat'ların tamamı Semerkindî de bulunmamakta Semerkindî tefsirinden tespit edilen İsrâiliyat'ların tamamına da Taberî de rastlanılmamaktadır. Bu anlamda kıyas yapmak oldukça güç görünmektedir. Yine de İsrâiliyat'a dair bir inceleme yapılacaksa Ebü'l-Leys temel bir kaynak sayılabilir. Nitekim onun tefsiri, kendinden sonraki birçok tefsire kaynak olmuştur. Zira sonraki başlıkta verilecek örneklerde İbn Kesîrde de *Bahrü'l-'ulûm*'daki örnekler bulunmaktadır. Semerkindî tefsirindeki İsrâilî rivayetleri incelemeyi zorlaştıran temel kısım, onun kaynak ve isnad zincirine yer vermemiş olmasıdır.

³⁹⁶ Semerkindî, *Tefsir*, I, 430; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, IV, 256-257.

³⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003, I, 290.

³⁹⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, IV, 267.

³⁹⁹ Semerkindî, *Tefsir*, I, 430. Farklı bir örnek için bkz. Semerkindî, *Tefsir*, I, 149-152.

Tüm bu rivayetlere dair Kur'an ve Sünnet'te hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu tür bir bilgi de gaybî bir bilgi olması hasebiyle ancak nakille bilinebilir. Dolayısıyla Kur'an ve Sünnet'te bulunmayan bu rivayetlerin kaynağını başta Ehl-i kitap ya da başka kültürlerle dayandırmak mümkündür. Ayrıca Taberî ve İbn Kesîr gibi İslâm âlimleri bu tür bilgilerin, bilinince fayda sağlamayacağı, bilinmediğinde de zararı olmayacağı cinsten olduklarını ifade etmektedir.

Özetle denilebilir ki Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirinde naklettiği İsrâîlî haberler incelendiğinde, onun peygamber kıssaları ile ilgili aktardığı çoğu bilginin Tevrat'a dayandığı görülmektedir. Buna rağmen Semerkandî sadece bir yerde Tevrat ehlinden bizzat işittiğini beyan etmiştir. “سمعت أهل التوراة” (Ben Tevrat ehlinden işittim ki) ifadesi onun, İsrâîlî rivayetleri bizzat yahûdî çevrelerden duyarak aldığının kanıtı niteliğindedir. Çeşitli İsrâîlî kıssalarla tefsirini süslese de bu rivayetlerin sıhhat ve zayıflık derecelerine dair değerlendirme yapmaması ayrıca rivayetlerin umûmiyetle senetsiz zikretmesi ve konuyla ilgili kaynaklara yer vermemesi eserin en büyük eksikliğidir. Tüm bunlar onun İsrâîlî rivayetleri, okuyucunun konu tarafından daha iyi anlaşılması için aktardığını düşündürmektedir.

2.2. Semerkandî Tefsirindeki İsrâîlî Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Semerkandî tefsirinin ihtiva ettiği İsrâîliyat haberleri şu üç ana başlık altında toplanabilir:

- 1- Peygamber ve kavimleriyle ilgili haberler
- 2- Yaratılışla ilgili haberler
- 3- Çeşitli konulara dair haberler

Daha önce, İsrâîliyat nakletmenin zaman içerisinde kültürümüze girmiş olan ve genellikle Yahudi kaynaklı bilgilerin kullanılması anlamına geldiğine değinilmişti. Umûmiyetle Yahudiler'in hayatlarını konu olan ve Kur'an'da bize ibret olsun diye bahsedilen tarihi kıssaların açıklamalarında karşımıza çıkan bu tür İsrâîlî rivayetler, yukarıda zikredilen belli konularda ve özellikle belli âyetlerle ilgili olmuştur. Bunlar

âyetlerin içeriğinde bahsedilmeyen genellikle Tevrat veya İncil’de geçen konuları ihtiva etmektedir. Aşağıda Semerkandî tefsirindeki İsrâilî rivayetler yukarıdaki üst başlıklar altında konularına göre tasnif edilerek ele alınacaktır. Ayrıca müfessirin bu haberleri nereden aldığı ve bu rivayetlere karşı tutumunun ne olduğu da her alt başlığın sonunda genel değerlendirme ise “Sonuç” kısmında belirtilecektir.

2.2.1. Peygamber ve Kavimleriyle İlgili İsrâilî Haberler

2.2.1.1. Hz. Âdem

Kur’an’ın birçok âyetinde Hz. Âdem’in yaratılış kıssası, cennete girişi, cennetten çıkarılışı, tövbesi, eşi, İblîs’in gururu ve oyunu gibi çeşitli olaylardan bahsedilmektedir.⁴⁰⁰ Kur’an’da öz olarak anlatılan bu hikâyelere çeşitli İsrâilî rivayetler karışmış ve bunlar geçmişten bu yana tefsirlerde anlatıla gelmiştir.

Kur’an’da Hz. Âdem’in yaratılışına dair onun çamurdan⁴⁰¹ yaratıldığı beyan edilirken bu çamurun özellikleri bazı âyetlerde cıvık,⁴⁰² süzme,⁴⁰³ kuru bir çamur, şekillenmiş bir balçık⁴⁰⁴ olarak ifade edilmektedir.

Semerkandî, tefsirinde Hz. Âdem ve Havvâ’nın yaratılışıyla ilgili bazı rivayetler nakletmektedir. O, Hz. Âdem’in yaratılışıyla ilgili olarak Bakara sûresinin 30. âyeti⁴⁰⁵ bağlamında, “denilmiştir” ibaresiyle senetsiz bir şekilde şu rivayete yer vermektedir:

Allah Teâlâ Hz. Âdem’i yaratmadan önce Cebrâîl’den yeryüzünden bir miktar toprak almasını ister. Cebrâîl toprak almak için yeryüzüne indiğinde yer ona: “Allah Hakkı için benden toprak alma. Benden yaratılan insanın Allah’a asi olmasından korkarım. Rabbinimden hayâ ederim.” Bunun üzerine Cibril eli boş olarak geri döner ve: “Allah tekrar beni gönderip almamı emrederse, o zaman alırım.” der. Cebrâîl haberi

⁴⁰⁰ Bakara, 2/31, 33, 34, 35, 37; ‘Âl-i İmran; 3/33, 59; Mâide, 5/27; A’raf, 7/11, 19, 26, 27, 31, 35, 172; İsrâ, 17/61, 70; Kehf, 18/50; Meryem, 19/58; Tâhâ, 20/115, 116, 117, 120, 121; Yasin, 36/60 vb.

⁴⁰¹ İsrâ, 17/61; el-A’raf, 7/12; Sad, 38/76; Mü’minün, 23/12; Secde, 32/17.

⁴⁰² Saffat, 37/11

⁴⁰³ Mü’minün, 23/12.

⁴⁰⁴ Hicr, 15/26, 33; Rahmân, 55/14.

⁴⁰⁵ “*Hani Rabbin meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ buyurdu.*”

Allah’a ulaştırır. Yüce Allah bu defa aynı şekilde yeryüzüne Mikâil’i gönderir. Mikâil da toprak almadan geri döner. Daha sonra Allah, Azrâil’i gönderir. Yer ona yalvarır. Azrâil ona: “Allah’ın emri, senin sözünden üstündür.” dedikten sonra yeryüzünden temiz, çorak, kızıl sarı ve diğerklerinden toprak topladı. Melek toprağı aldıktan sonra göğre çıkar. Allah’u Teâlâ ona: “Sana yalvardığı halde, sen neden yere merhamet etmedin?” Azrâil: “Senin emrini onun sözünden daha gerekli gördüm.” der. Allah da: “ Âdemoğullarının canlarını almaya seni görevlendireceğim.” buyurdu. Böylece toprak, balçık haline geldi. Balçık da 40 yıl öyle kaldı. Rahman sûresi 14. âyette⁴⁰⁶ buyrulduğu gibi balçık da Salsâl’e dönüşür. İblis onun yanından geçerken meleklerle: “Hiç ona benzeyen böyle bir yaratık gördünüz mü? Şayet o size üstün olur da Allah size ona itaat etmenizi emrederse ne yaparsınız?” Onlar: “Rabbimizin emrine itaat ederiz dediler. İblis ise nefesine yenik düştü ve: “Eğer o benden üstün olursa, ona itaat etmem. Şayet ben üstün olursam onu helak ederim.” dedi. Allah, Âdem’e ruhundan üfledi...⁴⁰⁷

Bu rivayeti Taberî, uzun bir senetle zikretmekte ve İbn Abbas’tan aktarmaktadır.⁴⁰⁸ Taberî tefsirindeki bu rivayet Semerkandî tefsirindeki rivayete göre daha muhtasardır. Ancak yine de haberin özündeki benzerlik, Semerkandî’nin Taberî tefsirini okuduğunu gösterir niteliktedir.

Âyetlerde ve sahih hadislerde bu kadar ayrıntı zikredilmemektedir. Bu ve benzeri rivayetlerin, hurafe ve İsrâiliyat’a kaynaklık eden meşhur kişilerle, Tevrat ve şerhlerinden türetildiğı ifade edilmektedir.⁴⁰⁹ Kitâb-ı Mukaddes’te⁴¹⁰ birçok yerde Hz. Âdem’in yaratılışına dair benzer rivayetlere rastlanmaktadır. İbn Kesîr de Taberî gibi bu rivayeti İbn Abbas’tan nakletmektedir. Ayrıca o, bu rivayetin siyakının garib ve içinde münâkaşası uzun sürecekt dikkat edilmesi gereken pek çok hususun var olduğuna temas etmektedir.⁴¹¹

Semerkandî, Havvâ’nın yaratılışıyla ilgili olarak Bakara 2/35. âyet⁴¹² ve Nisâ 4/1.⁴¹³ âyet bağlamında, Allah’ın Âdem’i uyutup ardından uykuyla uyanıklık arasında

⁴⁰⁶ “خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ” “O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.”

⁴⁰⁷ Semerkandî, *Tefsir*, I, 108.

⁴⁰⁸ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, I, 486-487.

⁴⁰⁹ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 300.

⁴¹⁰ Tekvin, 2/7 vd.

⁴¹¹ İbn Kesir, *Tefsirü’l-Kur’ani’l-azim*, I, 109.

⁴¹² Bu âyette “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur, istediğinin yerinden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik, buyrulmaktadır. Buradaki aynı rivayeti müfessir, İbn Abbas’tan yine senetsiz bir şekilde zikretmektedir. Nisa sûresindeki aynı rivayetin tekrarı olmuştur. Nitekim Taberî’de de

onun sol kaburga kemiğinden Havvâ'yı yarattığını, Âdem uyandığında ona Havvâ'nın kim olduğu sorulunca “إمراة /imrae”⁴¹⁴ şeklinde cevap vermesiyle Havvâ'nın böyle isimlendirildiğini belirtmektedir. Ayrıca Semerkandî, onun Havvâ olarak isimlendirilmesi konusunda “kîle” temrîz sîgasıyla alıntı yaparak yine senetsiz bir şekilde üç görüş nakletmektedir: Bunlardan birisi onun ismi sorulduğunda canlı birisinden yaratıldığı için ona Havvâ denildiği, ikincisi sıcak dudakları olması sebebiyle üçüncü ise rengi siyaha çaldığından Havvâ diye isimlendirilmiştir.⁴¹⁵

Hiz. Âdem ve Hiz. Havvâ'nın yaratılışıyla ilgili olarak, Semerkandî'nin senetsiz naklettiği bu rivayetlere benzer, Tevrat'ta bazı bilgiler yer almaktadır. Tevrat'ta anlatıldığına göre “Tanrı Doğu'da, Aden'de bir bahçe yaratır, yarattığı Âdem'i de oraya koyar.”⁴¹⁶ “Sonra, Âdem'in yalnız kalmasını hoş karşılamaz ve ona bir yardımcı yaratmayı ister.”⁴¹⁷ “Bunun üzerine Tanrı, Âdem'e derin bir uyku verir. Âdem uyurken Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kaplar.”⁴¹⁸ “Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirir.”⁴¹⁹ “Âdem ona, “İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir. Ona ‘Kadın’ denilecek, çünkü o adamdan alındı.” der.⁴²⁰ Sonra Semerkandî; Hiz. Âdem'in, karısına Havvâ adının verildiğini zira onun bütün insanların annesi olduğunu belirtir.⁴²¹ Ayrıca İbrânice de “kadın/İşşa” sözcüğünün “adam/iş” sözcüğünden türetildiği belirtilmektedir.⁴²² Aydemir'in “Tefsirde İsrâiliyat” adlı çalışmasında, kadının ege kemiğinden yaratıldığına dair rivayetlerin aslının olmadığı, bu denli tafsilatlı anlatımın Tevrat'tan aynen aktarılan İsrâiliyat türü haberler olduğu ifade edilmektedir.⁴²³

aynı yerlerde benzer rivayetler tekrar olmuştur. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, I. 548-549; Semerkandî, *Tefsir*, I, 110.

413 بِهٖ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”

414 “/kişiden” yaratılmış olmalarından dolayı “إمراة /imrae” diye isimlendirilmiştir. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, I, 110-111.

415 Semerkandî, *Tefsir*, I, 328.

416 Bkz. Yaratılış 2: 8.

417 Bkz. Yaratılış 2: 18.

418 Bkz. Yaratılış 2: 21.

419 Bkz. Yaratılış 2: 22.

420 Bkz. Yaratılış 2: 23.

421 Bkz. Yaratılış 3: 20.

422 Yaratılış 2: 23, dipnot i.

423 Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.303.

Taberî benzer rivayete tefsirinde yer vermiş ancak konuyla ilgili herhangi bir görüş belirtmemiştir.⁴²⁴ Bu rivayet İbn Kesîr tefsirinde de aynı şekilde yer almaktadır.⁴²⁵ Kaynaklarda Âdem ve Havvâ'nın yaratılışıyla ilgili olarak nakledilen birçok rivayetin “*kütüb 'i kadîme*”den⁴²⁶ alındığı ifade etmektedirler.⁴²⁷

Semerkandî, Âdem ve Havvâ'nın cennette yemekle yasaklandıkları ağacın⁴²⁸ türü hakkında İbn Abbas, Süddî, Şa'bi, Hz. Ali, Katâde'den gelen rivayetleri yine senetsiz bir şekilde ele almaktadır ve konuyla ilgili herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. Buna göre; ağacın; buğday, cömertlik, incir ve “ölümsüzlük ağacı”⁴²⁹ olduğu belirtilir. “Dünya mümine çile yurdu olduğu için, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'ya ağaçtan yemek yasaklanmıştır” şeklindeki ifadeyi temrîz sîgasıyla aktarır ve diğer âyete geçer.⁴³⁰ Aynı rivayetler senetleriyle birlikte Taberî'de ve İbn Kesîr tefsirinde de yer almaktadır.⁴³¹ Bu tür bir bilgi de gaybî bir bilgi olması hasebiyle ancak nakille bilinebilir. Tüm bu rivayetlere dair Kur'an ve Sünnet'te hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kur'an ve sünnette bulunmayan bu rivayetlerin kaynağını başta Ehl-i kitap ya da başka kültürlere dayandırmak mümkündür. Ayrıca Taberî ve İbn Kesîr gibi İslâm âlimleri bu tür bilgilerin, bilinince fayda sağlamayacağı, bilinmediğinde de zararı olmayacağı cinsten olduklarını ifade etmektedir.⁴³² Özellikle Taberî bu bilgilerin hiçbirinin Kur'an ve Sünnet'te yer almadığını ifade ederken, bu tür kaynaklara itibar edilmemesi gerektiğini ve tefsire giren bu rivayetlerin harici kaynaklı olduğunu ima ettiği söylenebilir.⁴³³ Yasak ağaç, Tevrat'ta da işlenmekle birlikte orada bu ağacın sadece “iyiyle kötüyü bilme ağacı”⁴³⁴ olduğu ifade edilmekte, yendiğinde Tanrı gibi olunacağı belirtilmektedir.⁴³⁵

⁴²⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, VI. 342.

⁴²⁵ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*, I, 363.

⁴²⁶ Yâkût el-Hamevî tarafından İsrâiliyat kelimesi “*kütüb 'i kadîme*” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *DİA*, XXIII, 195.

⁴²⁷ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.303.

⁴²⁸ “*‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur, istediğiniz yerinden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz’ dedik.*” Bakara 2/35.

⁴²⁹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 112.

⁴³⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 111.

⁴³¹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, I, 555-557; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*, I, 365, 366.

⁴³² Taberî, *Câmiü'l-beyân*, I, 557; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*, I, 366.

⁴³³ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, I, 557; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 365-366. Ayrıca diğer değerlendirmeler için bkz. Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyât*, s. 308-309.

⁴³⁴ Yaratılış 2: 17.

⁴³⁵ Yaratılış 3: 5.

Kur'an'da İblis'in Hz. Âdem ve eşi Havvâ'yı aldattığı ve onların cennetten çıkarılmalarına sebep olduğu anlatılmaktadır.⁴³⁶ Fakat şeytanın onları aldatma şekli ve cennete nasıl girdiğine dair âyetlerde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu sebeple tefsirlerde şeytanın aldatma için çeşitli yollara başvurduğu ve çeşitli hileler kurduğu anlatılmaktadır. Bu tafsilata yer veren müfessirlerden biri de Semerkandî'dir.

Semerkandî'nin İbn Abbas'tan naklettiği rivayete göre;

Hz. Âdem'i cennette çeşitli nimetlerden istifade ederken İblis görünce onu kıskandı. Onu cennetten çıkarmak için çeşitli hileler yaptı. Mahlûkat sûretine girerek cennete girmeyi arzuladı ama hiçbir mahlûkat bunu kabul etmedi. (Yalnızca) yılan şeytanın oyununa geldi ve hilesini kabul etti. Yılan o zaman görkemli ayaklı bir varlıktı. Şeytan onun ağzına girip cennetin kapısına gelerek Âdem ile eşine seslendi: Ya Âdem! Rabbiniz cennette ebedi olarak kalmayasınız diye size o ağacın meyvesini yasakladı. Hâlbuki o ağacın meyvesini yiyenler cennette ebedi olarak kalacaklardır. "Sizi cennetten çıkarmak için o ağaçtan yemeyin." dedi, der. Âdem ile Havvâ bu sözü yılanın söylediğini sanırlar, mağrurlanırlar, yasak olan meyveden yemeye başlarlar. Bilmezler ki bu şeytanın sözüdür...⁴³⁷

Konuyla ilgili genel bir tahlil ve değerlendirme yapacak olursak, İblis'in cennette bulunan Hz. Âdem ile Havvâ validemizi kandırarak Allah'ın yaklaşmayın dediği ağaçtan yedirdiği, bu sebeple edep yerlerinin açıldığı ve cennetten atılmalarına neden olduğu bir hakikattir. Yalnız İblis'in birçok hayvana teklifle cennete girme çabaları, yılan dışında bu hayvanların teklifi reddetmemeleri üzerine yılanla işbirliği yapması gibi Kur'an'da ve hadiste yer almayan bu rivayetlerin tamamıyla İsrâiliyat türünden haberler olduğu kaynaklarda söylenmiştir. Selef-i sâlihinden es-Süddî, Ebû'l-Âliye, Vehb b. Münebbih gibi müfessirler yılan hikâyesi, şeytan kıssası, şeytanın cennete giriş şekli, Hz. Âdem'i aldatmasıyla ilgili birçok haber rivayet etmişlerdir ki kaynaklarda bunların da İsrâiliyat olduğu ifade edilmektedir.⁴³⁸

⁴³⁶ “*Şeytan* فَازَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ *onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde bulundukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik.*” (Bakara 2/36)

⁴³⁷ Semerkandî, *Tefsir*, I, 111-112.

⁴³⁸ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*, I, 366;

Bazı İslâm tarihi kaynaklarında yer alan yılan olgusu tümüyle İslâm'a ait olmayan eserlerden alınmıştır. Şeytan'ın Hz. Âdem'le Havvâ'yı yasak ağaca yaklaşmaya teşvikine dair bilgilerin kaynağı Kur'an'dır. Ancak ne şeytanın cennete girişi ne de onlara yaklaşmasıyla ilgili Kur'an ve sahih hadislerde herhangi bir bilgi yer almaktadır. Bazı islâmî kaynaklarda bu bilgilerin ise genellikle apokrif Yahudi kaynaklarından alındığı belirtilmektedir.⁴³⁹ Ayrıca Tevrat'ta da Hz. Âdem ile Havvâ'nın türlü oyunlarla kandırıldıkları, yasak ağaca yaklaşmaya ve onun meyvesinden yemeye yılan tarafından teşvik edildiklerine dair anlatılan kıssa bu kaynakları desteklemektedir.⁴⁴⁰

Semerkindî'nin, Hz. Âdem ve Havvâ'nın açılan yerlerini ne ile örttükleri, cennetten indirilenler ve indirildikleri yerler ile Hz. Âdem'in cennetten dünyaya indikten sonra Allah'a tevbe ederken hangi kelimeleri kullandığı hakkında da bazı anlatımlara yer verdiği görülmektedir. Âdem ve Havvâ'nın hata yaptıklarında cennetten inmeleri/çıkmaları emredilen âyette⁴⁴¹ geçen "inmek" anlamındaki çoğul "اهبطوا" kelimesinin; cennetten çıkarılanların Âdem, Havvâ ve İblis olduğu belirtilmektedir.⁴⁴² Ayrıca Hz. Âdem ve Havvâ'nın açılan yerlerini incir yapraklarıyla örttüğü, Hz. Âdem'in yeryüzünde Hindistan bölgesine ve eşinin de Cidde'ye gönderildiği belirtilmektedir. Diğer tefsirlerden farklı olarak Semerkandî tefsirinde Âdem ve Havvâ'nın cennette kalış ve oradan çıkarılış süreleri, İblis ve yılanın indirildiği yer hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.⁴⁴³ Aydemir'e göre; bu rivayetlerin hiçbirinin mesnedi olmayıp bunların tamamı İsrâiliyat'tır.⁴⁴⁴ Taberî, cennetten çıkarılanların indikleri yerler hakkındaki rivayetleri naklettikten sonra bunların doğruluğunu gösteren sağlam bilgilerin bulunmadığını söylemektedir.⁴⁴⁵ İbn Kesîr de cennetten çıkarılanların indikleri yerler hakkındaki rivayetleri naklettikten sonra "Bunların belirtilmesinde, kişilerin din veya dünya işleriyle ilgili bir fayda söz konusu

⁴³⁹ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *DİA*, I, 362; Harman, "Havvâ", *DİA*, XVI, 543.

⁴⁴⁰ Yaratılış 3: 1-15.

⁴⁴¹ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ "Allah da şöyle buyurdu, birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır." Âraf 7/24.

⁴⁴² Semerkandî, *Tefsir*, I, 535.

⁴⁴³ Semerkandî, *Tefsir*, I, 112.

⁴⁴⁴ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 315.

⁴⁴⁵ et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl, Beyrut: Daru's-Sadr, 1387/1967, I, 122.

olsaydı, mutlaka Allah Teâlâ bunları kitabında veya Resûlü sünnetinde zikrederdi” diye ifade etmekte ve bu rivayetlerin geldiği kaynağın İsrâiliyat olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁶ Ayrıca Semerkandî’nin naklettiği bu rivayet, içeriği daha uzun bir haber olarak, “Ehl-i kitap’dan nakledildiğine göre” girizgâhıyla tarih kitaplarında nakledildiği görülmektedir.⁴⁴⁷ Dolayısıyla bu rivayetin de İsrâiliyat olduğu ifade edilebilir.

“Derken Âdem, Rabbinden (birtakım) kelimeler aldı. Bunun üzerine (Allah da) tevbesini kabul etti...”⁴⁴⁸ mealindeki âyet bağlamında Hz. Âdem’in yaptıklarına pişman olup Allah’tan af dilerken hangi kelimeleri kullandığı, neyin aşkına bağışlanma dilediğine dair de Semerkandî tefsirinde Mücâhid, İbn Abbas gibi sahâbîlere ilaveten “kale ba’zihüm” veya “yükâlû” lafızlarıyla çeşitli rivayetler vardır. Taberî’nin tercih ettiği⁴⁴⁹ ve ikisinin de Mücâhid’den naklettiği görüşe göre, bu âyette geçen kelimelerden kastın: لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا “Ey rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer sen bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, şüphesiz hüsrana uğrayanlardan oluruz.”⁴⁵⁰ âyeti olduğudur. Semerkandî’nin “Kale ba’zihüm” lafzıyla naklettiği rivayete göre;

Hz. Âdem, “Muhammed aşkına tövbemi kabul et” diye dua eder. Bunun üzerine Allah ona Muhammed’i nereden tanıdığını sorar. O da “Cennette bütün ağaçların üzerinde ‘Lâ ilahe illallah Muhammed’in Resûlüllah’ yazısını görüp yarattıkların içinde en hayırlısını olduğunu anladım” şeklinde cevap verince Allah da onun tövbesini kabul eder.⁴⁵¹

Bu rivayet Taberî de geçmemektedir. Bazıları demiştir, diyerek bu rivayeti aktaran müellifin kimi kastettiği tespit edilememiştir.

⁴⁴⁶ İbn Kesir, *Tefsir*, I, 366; VI, 276.

⁴⁴⁷ Rivayet şöyledir: “Ehl-i kitap’ın iddiasına göre; Âdem cennete sokulmadan önce yeryüzündeydi. Yasak ağaçtan yiyip de edep yerleri görünmeden önce o ve Havvâ cennette üç saat nimetler içerisindeydiler. Yasak ağaçtan yiyince Âdem’in hayâları göründü ve ağacın yapraklarıyla üstünü örttü. Sonra da, “Ey Rabbim! Bana yasakladığın ağaçtan yedim ve çıplak oldum.” dedi. Allah da dedi ki “Toprağından yarattığım yeryüzüne dön! Semanın kuşlarını ve denizlerin balıklarını senin emrine vereceğim.” Bkz. Ahmet b. Ebî Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb İbn Vâdih, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, thk. Seyyit Muhammed Sadık, Beyrut: Mektebetü’l-haydariyye, 1964/1384, I, 1-2. Ayrıca bkz. Ebu’l-Hasan Ali b. Ebi’l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahit eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi’t-târîh*, thk. Amr Abdü’s-Selam Tedmerî, Beyrut: Daru’l-kütübi’l-arabiyye, 1417/1997, I, 35.

⁴⁴⁸ Bakara, 2/37.

⁴⁴⁹ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, I, 587.

⁴⁵⁰ Âraf 7/23.

⁴⁵¹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 112.

Semerkindî, فَلَمَّا اتَّيَهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اتَّيَهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ “O ikisine salih bir çocuk verdik. Fakat onlar Allah’a bu verilen hususunda şirk koştular.” âyetini⁴⁵² izah ederken İbn Cerir’e⁴⁵³ atıfta bulunarak İbn Abbas’tan bir rivayet aktarır. Bu habere göre;

Hiz. Âdem’in çocukları sağ kalmayıp vefat ederdi. Şeytan da ona çocuklarının ölmemesi için adlarını Abdülharis koymasını gerektiğini söyledii. Süddi’den gelen haberde, şeytanın cennetten atıldığında, adının Abdülharis olduğu, Hiz. Âdem’in evlatlarının da kendisine (şeytana) uymasını dilediğinden, Havvâ validemizin bu ismi takmasını arzu etmiştir. Şeytan ikisini de kandırır böylece Abdülharis ismini çocuklarına verirler. Birkaç gün hayatta kalan çocuk yine ölür.

Bu bilgiyi paylaştıkta sonra Semerkindî, âyetin manasının bu olduğunu söyler.⁴⁵⁴ Semerkindî’nin naklettiğı bu rivayet hadis kaynaklarında geçmekte fakat İbn Kesîr⁴⁵⁵ ve Abdullah Aydemir rivayetin Ehl-i kitap kaynaklı, diğeri bir ifadeyle İsrâiliyat olduğunu söylemektedir.⁴⁵⁶ Allah elçisi olan bir zatın şirke düşmesi mümkün değildir. Mühtedi tâbiîler vasıtasıyla tefsirlere girmiş olan bu bilgi muhtemelen Ehl-i kitap’ın eski kültüründen kalmadır. Ayrıca hadisin Hiz. Peygamber’e dayanmıyor olmasına rağmen tefsirlerde yer alması tefsire İsrâiliyat bilgilerinin nasıl yerleştiğine örneklik teşkil ettiğı söylenebilir.

Kur’an’da örnek takdim edilen, Hiz. Âdem’in iki oğlu hakkında da Semerkindî, bazı İsrâiliyat haberleri aktarmaktadır. Âyette, ابْنِي آدَمَ “Âdem’in iki oğlu”⁴⁵⁷ şeklinde yer alan ifade hakkında Semerkindî, Hâbil ile Kâbil’in kıssasına dair detaylıca senetsiz naklettiğı bazı anlatımlara yer vermektedir. Rivayete göre;

⁴⁵² Âraf 7/190.

⁴⁵³ Zira bu rivayet aynen Taberî’de nakledilmektedir. Bkz. Taberî, *Câmiü’l-beyân*, X, 623-632.

⁴⁵⁴ Semerkindî, *Tefsir*, I, 588.

⁴⁵⁵ İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 482.

⁴⁵⁶ Taberî, söz konusu rivayeti İbn Abbas’tan mevkuf olarak ve Hasan Basrî-Semüre b. Cündüb’den hem mevkuf hem de merfu olarak nakletmektedir. (Bkz. Taberî, *Câmiü’l-beyân*, X, 623-632.) Tirmizî’nin ise hasen ve garip olarak belirttiğı bu hadisin, Ahmed b. Hanbel, Taberî vb. müfessirlerce merfu (Hiz. Peygamber’e nispet edilen) olmadığı ifade edilmiştir. Hadîs mevkuf olup Ka’bü’i-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi mühtedi yani İslâm’a sonradan giren tâbiîler vesilesiyle İslâm’a dâhil olmuş bir İsrâiliyat numunesi olarak kaydedilmektedir. (Bkz. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 323.)

⁴⁵⁷ Mâide 5/27.

Hız. Havvâ her defasında biri kız, diğeri erkek olmak üzere ikiz doğurmaktadır. Hız. Âdem'in ilk çocukları Kâbil ile kız kardeşi İklima sonra doğan ikiz çocukları ise Hâbil ile kız kardeşi Leyûzâ'dır. Âdem'in zürriyetinin çoğalması için ilâhî emir gereği önce doğan kızla, bir sonraki doğan erkeği, bir sonraki doğan kızla da bir önceki doğan erkeği evlendirilecektir. Kâbil, Hâbil'le doğan kızı istemeyip, kendi ile doğan kızı almak ister ve bunun için de diretir. Çünkü kendisiyle doğan kız Kâbil'le doğan kızıdan daha güzeldir. Hız. Âdem'in yoğun ısrarına ve bunun Allah'ın, bir emri olduğunu söylemesine rağmen Kâbil'e bir türlü lâf dinletemez, sözü tesir etmez. Kâbil babasına bunun Allah'ın bir emri olmadığını, Hâbil'i kendisinden daha çok sevdiği için ikizini ona verdiğini iddia eder. Bu sebeple aralarında bir ihtilaf çıkmıştır. Bunun üzerine Allah'a sunu taktim ederler. Âdem her ikisinin de Allah'a kurban sunmasını emreder. Çiftçi olan Kâbil kurban olarak ekinin en kötülerini, sürü sahibi olan Hâbil ise en sevdiği koçu bir dağın üzerine bırakır. Gökten inen bir ateş Hâbil'in kurbanını yer, diğerinin kurbanını bırakır. Kardeşinin hayrının kabul edilip kendi kurbanının kabul edilmediğini gören Kâbil, buna kızar, kurbanı kabul olsa da olmasa da kendisiyle doğan kız kardeşini Hâbil'e vermeyeceğini söyler.⁴⁵⁸

Tevrat'ta da bu bilgi yer almaktadır. Orada; Havvâ'nın hamile kaldığı ve Kâyin'i⁴⁵⁹ doğurduğu,⁴⁶⁰ Kâyin'in de kardeşi Hâbil'i doğurduğu, Hâbil'in çoban, Kâbil'in de çiftçi olduğu,⁴⁶¹ Kayin'in toprak mahsüllerinden Rabbe sunduğu,⁴⁶² Hâbil'in ise sürüsündeki bazı yeni doğan hayvanlardan özellikle de yağlılarını getirdiği ve Rabbin Hâbil'in kurbanını (sünusunu) kabul,⁴⁶³ Kayin'in kurbanını da reddettiđi⁴⁶⁴ anlatılmaktadır.

“Kâbil, sunusu kabul görmeyince kardeşini öldürmeye niyet eder ve öldürür.” Semerkandî, “bazılarının dediğine göre” lafzıyla Kâbil'in kardeşini öldürmeyi şeytandan öğrendiği görüşünü nakletmektedir. “Diğeri yandan insanın yaratılışında kötülüğün mevcut olduğunu, insanın bir şeyi yok etmek istediğinde onu başkasından öğrenmesine gerek olmadığına dair muhalif bir görüş daha zikretmektedir.” Rivayet oldukça uzundur. Semerkandî'nin Hâbil-Kâbil kıssası bağlamında naklettiği tüm bu rivayetler, Taberî ve İbn Kesîr'in tefsirlerinde senetleriyle birlikte nakledilip “sahih”, “ceyyid”, “garîb”, “daîf” ve “fî isnâdihî nazar” gibi nitelemelerle, haberlerin bazen güvenilir

⁴⁵⁸ Semerkandî, *Tefsir*, I, 429.

⁴⁵⁹ “Kayin” Kâbil diye de bilinir. (Dipnot i.) Bkz. Yaratılış 4:1.

⁴⁶⁰ Yaratılış 4:1.

⁴⁶¹ Yaratılış 4:2.

⁴⁶² Yaratılış 4:3.

⁴⁶³ Yaratılış 4:4.

⁴⁶⁴ Yaratılış 4:5.

bazen de zayıf kanallarla geldiğine işaret edilmektedir. Bu rivayetler bazen aynı bazen de lafız farklılıklarıyla nakledilmiştir. Taberî ve İbn Kesîr'in tefsirlerindeki senetlerine bakıldığında haberlerin, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Süddî, İbn Cüreyc, Mücâhid ve Muhammed b. İshak gibi İsrâiliyat nakletmekle meşhur sahabe ve tâbiîn âlimlerinden geldiği görülmektedir.⁴⁶⁵ Bununla birlikte özellikle İbn İshak'tan gelen rivayetlerin başında "ilk kitabı bilen bazı ilim ehlinde naklen"⁴⁶⁶ ve "Ehl-i kitap'ın bazısından nakledildiğine göre"⁴⁶⁷ gibi kayıtların varlığı rivayetlerin Yahudi kaynaklı olduğunu göstermektedir.

Hâbil-Kâbil kıssası mevcut Tevrat'ta da yer almakla birlikte⁴⁶⁸ tefsir kaynaklarındaki bu denli detayın orada yer almadığı görülmektedir. Yukarıda da bir kısmından bahsedildiği üzere Tevrat'ta, Hâbil ile Kâbil'in meslekleri, kavga edişleri ve birbirlerini öldürmeleri gibi hususlar anlatılırken; bu rivayetler, kurban sunmalarının sebepleri gibi tefsir kaynaklarında yer alan bilgilerden de farklılaşmaktadır. Ayrıca Kâbilin öldürülmemesi için üzerine Rab tarafından nişan konulması, karısıyla birlikteliği, doğan çocuğu vs. Tevrat'ta olup tefsire girmemiş kısımlardır. Hâbil-Kâbil kıssasıyla ilgili rivayetler Semerkandî'nin aktardıklarıyla sınırlı olmayıp diğer tefsir, kıssa ve tarih kitaplarında da detaylıca yer almaktadır.⁴⁶⁹ Tüm bu rivayetlerle ilgili Ömer Faruk Harman da bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. O; Kâbil ve ikizinin doğum yerinin cennet, Hâbil ve ikizinin ise yeryüzü olduğunu, kurbanın ikizlerden güzel olanın hangi kardeşle evleneceğinin tespiti için takdim edildiğini, kardeş katlinde Kâbil'in şeytanı taklit etmesi şeklindeki rivayetlerin Tevrat tefsirlerinde yer aldığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte o; tarih ve tefsir kaynaklarına akseden bu tür rivayetlerin ekseriyatla Yahudi ve Hristiyan menşeli olduğunun altını çizmiş, Süryânîce ve Âramca nüshalara sahip "*Hazineler Mağarası*" (La caverne des trésors) adlı Apokrif sayılan bu kitapta aynı bilgilerin bulunduğunu kaydetmiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VIII, 316-347; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 160-179.

⁴⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VIII, 321, 344; İbn Kesir, *Tefsir*, V, 164-177.

⁴⁶⁷ İbn Kesir, *Tefsir*, V, 174.

⁴⁶⁸ Yaratılış 4:1-18.

⁴⁶⁹ Rivayetlerin tümü ve değerlendirmeleri için bkz. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 324 -330; Mustafa Öztürk, "Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/1, (2004), s. 147-164.

⁴⁷⁰ Bkz. Harman, "Hâbil-Kâbil", *DİA*, XIV, 377.

2.2.1.2. Hz. Nûh

Meşhur Tufan vakiasıyla insanlığın “ikinci babası” kabul edilen Hz. Nûh Kur’an’da 43 kere zikredilmiştir. Tetkik ettiğimiz tefsirde Hz. Nûh’un yaşıyla ilgili farklı rivayetler nakledilmektedir. Ebû Salih’in İbn Abbas’dan naklettiği haberde; Hz. Nûh’a peygamberlik verildiği yaşının 480, kavmi arasında kaldığı sürenin 950 yıl olduğu, 120 yıl kavmini imana davet ettiği, 600 yaşında gemiye binip Tufan’ın ardından 350 yıl daha yaşadığı ve ömrünün tamamının toplamda 950 sene sürdüğü belirtilmektedir.⁴⁷¹

İbn Kesîr bu haberlerin bir kısmını garip haberler olarak nitelemektedir.⁴⁷² Konuyla ilgili bu rivayet, kendisinden İsrâiliyat rivayetlerinin geldiği bilinen sahabe âlimi İbn Abbas’a dayanmaktadır. Hz. Nûh’un gönderiliş yaşı, halkı arasında kaldığı müddet ve Tufan’dan sonraki yaşadığı süre ilgili olarak Kur’an⁴⁷³ ve Sünnet’te açık bilgiler yer almamaktadır. Dolayısıyla bu gibi rivayetlerin ya da yorumların Ehl-i kitap’a dayandığı söylenebilir. Nitekim Tevrat’taki bazı rivayetler burada aktarılan nakille uyumaktadır. Tevrat’ta, Tufan başladığında Hz. Nûh’un 600 yaşında olduğu,⁴⁷⁴ Tufan’dan sonra da 350 yıl daha yaşadığı ve toplam yaşının 950 yıl olduğu belirtilir.⁴⁷⁵

Hz. Nûh’un oğlu ve ona iman edenler hakkında nakledilen bazı haberler de İsrâiliyat olarak değerlendirilmektedir. Semerkandî tefsirine konu olan İsrâilî rivayetlerden biri de Hz. Nûh’un oğullarının isimleridir. Hud sûresi 48. âyet⁴⁷⁶ bağlamında konu ile ilgili olarak Semerkandî tefsirinde zikredilen rivayet şudur: “Yükâlû” lafzıyla aktarılan haberlerin birine göre; “Hz. Nûh’un oğulları Sam⁴⁷⁷, Ham ve Yafes dışında gemide bulunan tüm insanların nesli tükenmiştir...”⁴⁷⁸ Bu rivayetle Kur’an’da geçmeyen ama ehli kitapta yer alan Hz. Nûh’un oğullarının isimleri

⁴⁷¹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 146.

⁴⁷² İbn Kesir, *Tefsir*, X, 499.

⁴⁷³ Sadece bir âyette kavmi arasında 950 yıl kaldığı belirtilmektedir. Bkz. Ankebût 29/14.

⁴⁷⁴ Yaratılış 7:6,11.

⁴⁷⁵ Yaratılış 9:28-29.

⁴⁷⁶ “قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأَمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ” *Denildi ki: Ey Nûh! Sana ve seninle beraber olan ümmetlere bizden selam ve bereketlerle (gemiden) in! Kendilerini (dünyada) faydalandıracağımız, sonra da bizden kendilerine elem verici bir azabın dokunacağı ümmetler de olacaktır.*”

⁴⁷⁷ Bu Semerkandî tefsirinde isim bir yerde daha geçmektedir. Semerkandî, *Tefsir*, III, 476.

⁴⁷⁸ Semerkandî, *Tefsir*, II, 130.

bildirilmiştir.⁴⁷⁹ Nitekim Hz. Nûh'un oğullarının isimleri Tevrat'ta yer almaktadır. Orada; Hz. Nûh'un gemiden çıkan üç oğlunun Sam, Ham ve Yafet olduğu, Ham'ın da Kenân'ın babası olduğu bildirilmektedir.⁴⁸⁰ Hz. Nûh'a iman edenlerin sayılarının az olduğu ifade edilen âyetin⁴⁸¹ tefsirinde Semerkandî üç görüş aktarır. İbn Abbas ve Mukâtil'den gelen haberlerde onların (40 kadın ve 40 erkek olmak üzere toplamalarının)⁴⁸² 80 kişi oldukları belirtilmektedir. 7 kişi oldukları ifade edilen rivayete göre;⁴⁸³ “Onların arasında Hz. Nûh'un 3 oğlu 3 tane de gelini bulunmakta Hz. Nûh'la birlikte sayıları toplamda 7 kişi olmaktadır.”⁴⁸⁴

Bütünüyle İsrâiliyat olan bu rivayetlerin benzerleri Tevrat'ta geçmektedir. Burada ifade edildiğine göre; Hz. Nûh'a üç oğlu Ham, Sam, Yafet, gelinleri ve karısını alıp gemiye binmeleri emredilmektedir. Dolayısıyla sayıları da 8 olmaktadır.⁴⁸⁵

Hz. Nûh'un yaptığı geminin ebatı ve gemiye alınanlar hakkında da çeşitli rivayetlere yer verildiği görülmektedir. “Yükâlû” lafzıyla aktarılan rivayetlerde; Allah'ın Hz. Nûh'a ağaç dikmesini, kesmesini ve onları kurutmasını emrettiği, kavminin ise onunla “Marangoz mu oldun!” şeklinde alay ettiği ifade edilmektedir. İsrâiliyat naklettiği bilinen⁴⁸⁶ sahabe ve tâbiîn âlimlerinden gelen rivayetlerde; geminin uzunluğu 300; genişliği 30 ve 50; yüksekliği ise 40 ve 30 zira' olarak bildirilmekte, kapısının da yan tarafta olduğunu söylenmektedir.⁴⁸⁷

Aydemir, Hz. Nûh ile ilgili olarak tefsir ve İslâm kaynaklarında birçok rivayet bulunduğunu ve bunların hemen hemen hepsinin de Tevrat'a dayandığını ifade

⁴⁷⁹ Ayrıca Hud sûresi 37. Âyette Nûh'un boğulan oğlunun ismi, Kenân olarak belirtilmektedir. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 125.

⁴⁸⁰ Tekvin, 9:18; 7:13.

⁴⁸¹ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ ۖ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ
“Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nûh'a dedik ki: 'Her türden (hayvan) birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!' Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti.” Hûd 11/40.

⁴⁸² Bu görüş Mukâtil'e aittir.

⁴⁸³ Bu rivayet de Ameş'ten nakledilmektedir.

⁴⁸⁴ Tüm bu rivayetler için bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 151.

⁴⁸⁵ Bu rivayetler için bkz. Yaratılış 6:10, 18; 7:7, 13; 9:18. Ayrıca bkz. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 336-337.

⁴⁸⁶ Rivayetler İbn Abbas, Kuteybe ve İkrime'den senetsiz bir şekilde nakledilmektedir. Ayrıca Kuteybe'nin Tevrat'ta okuduğuma göre, ifadesine yer verilmesi de onun İsrâiliyat naklettiğinin işaretidir.

⁴⁸⁷ Semerkandî, *Tefsir*, II, 125.

etmektedir.⁴⁸⁸ Tevrat'ta anlatıldığı üzere yapılan geminin bir kısım özellikleriyle bu rivayetlerdeki bilgiler uyuşmaktadır. Benzer olmayanları ise muhtemelen Ehl-i kitap'ın hem şerh mahiyetindeki metinlerine hem de onlardan gelen sözlü kültüre dayanmaktadır. Tevrat'taki konuyla alakalı haberler şöyledir: “Kendine gofer ağacından bir gemi yap. İçini dışını ziftle, içeriye kamaralar yap. Gemiye şöyle yapacaksın: uzunluğu 300, genişliği 50, yüksekliği de 30 arşın olacak. Pencere de yapacaksın, boyu yukarıya doğru 1 arşını bulsun. Kapıyı geminin yan tarafına koyacaksın. Alt, ikinci, ve üçüncü katlı olarak onu yapacaksın.”⁴⁸⁹ Allah, Hz. Nûh'a bir gemi inşa etmesini emretmiştir ancak bu geminin ebadı hakkında açık bir âyet gönderilmediği halde tefsirlerde bu gibi çeşitli rivayetlerden bahsedilmektedir. Sünnette de yer akmayan bu bilgilere itibar etmemek gerekmektedir.

Tufan'ın müddeti ve sonu hakkında da çeşitli rivayetler nakledilmektedir. Kuteybe⁴⁹⁰ ve İbn Abbas'dan⁴⁹¹ gelen rivayete göre; Hz. Nûh, tufanı 40 gün yaşar.⁴⁹² Hasan'dan gelen rivayete göre ise Hz. Nûh 5 ay su üstünde kalmıştır.⁴⁹³ Burada İbn Abbas'dan Tufan'ın sona ermesine dair uzunca bir rivayet aktarılır. Diğer tefsirlerde uzun uzun aktarılan bu rivayet Semerkandî de nispeten daha öz işlenmektedir. Rivayete göre;

Nûh Tufan'dan sonra yeryüzünde suyun çekilip çekilmediğini tespit etmek amacıyla keşfe kargayı yollar. Yiyecek bulan karga, ziyafetle meşgulken haber ulaştırmakta geç kalır. Karga gecikince Hz. Nûh peşinden sığırcık kuşunu, o da gecikince bu sefer güvercin yollar. Oraya gitse de konacak yer bulamayan güvercin bir zeytin yaprağıyla geri döner. (Zeytin yaprağını görünce) Suyun az da olsa çekildiğini anlayan Nûh güvercini yine yollar. Bu kez suyun yeryüzünden kalktığını ve karaların görüldüğünü keşfeden güvercinin, karaya konmasından dolayı ayağında oluşan çamurdan Nûh Tufan'ın bittiğinin farkına varır. Nûh; gemiye, Receb'in onuncu günü girmiş, aşure günü ise gemiden inmiştir. Bu nedenle gemide kalış süreci altı ayı bulmuştur.⁴⁹⁴

⁴⁸⁸ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 352.

⁴⁸⁹ Yaratılış 6:14-16.

⁴⁹⁰ Semerkandî, *Tefsir*, II, 125.

⁴⁹¹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 128.

⁴⁹² 40 gün geceli gündüzlü yağmur yağar.

⁴⁹³ Semerkandî, *Tefsir*, II, 128.

⁴⁹⁴ Semerkandî, *Tefsir*, II, 128.

Kur'an'da Tufan'ın başlamasıyla ilgili olarak "Tennûr" ifadesi geçmekte⁴⁹⁵ ve kavramla ilgili Mukâtil b. Süleyman, İbn Abbas ve Hz. Ali gibi râvilerden bazı haberler nakledilmektedir. Bu rivayetlerde; Tennûr'un; dibinden su fışkıran bir kaynak olduğu ve Şam diyarındaki topraklardan fışkırdığı söylemektedir. Bunlardan farklı olarak Tennûr'a fecrin doğması, sabahın nurunun etrafa yayılması da denilmiştir. Her üç rivayet de İbn Abbas ve Mukâtil gibi İsrâiliyat nakletmekle meşhur ravilere dayanmaktadır. Bu konudaki rivayetleri İbn Kesîr, "garîb sözler"⁴⁹⁶ diye nitelendirmek ve bunların çoğunun İsrâiliyat olduğu⁴⁹⁷ belirtilmektedir.

Tufan'ın müddeti hakkında Semerkandî'nin naklettiği bu rivayetlerin; Tevrat'ta yer alan anlatımlarla uyuşması, Kur'anî ve nebevî hiçbir emarenin olmamasından dolayı İsrâiliyyât menşeli oluşunu teyit etmektedir.⁴⁹⁸ Gemiden inişin ve Tufan'ın sona erişini olayı ile ilgili İbn Abbas'ın uzunca naklettiği rivayet de Tevrat kaynaklıdır. Nitekim rivayette anlatılan olayın cüzi farklarla benzeri Tevrat'ta da anlatılmaktadır.⁴⁹⁹

Tefsirde, Hz. Nûh ve Hz. Lût'un hanımları hakkında da İbn Abbas'dan bir rivayet nakledilmektedir. Kur'an'da bu peygamberlerin hanımlarının onlara ihanet ettiğinden bahsedilmektedir.⁵⁰⁰ Onların ihaneti ve inkârları hakkındaki rivayete göre; Hz. Nûh'un Vâile adındaki karısının ihaneti, insanlara Hz. Nûh'un deli olduğunu

⁴⁹⁵ Bkz. Hud 11/40; Mü'minûn 23/27.

⁴⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 436.

⁴⁹⁷ Bkz. Abdullah Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, s. 342.

⁴⁹⁸ Tevrat'taki anlatım şöyledir: "Nûh'un ömrünün altı yüzüncü senesinde, ikinci ayda, ayın on yedinci gününde, o günde büyük enginin bütün kaynakları yarıldılar ve göklerin pencereleri açıldılar. Ve yeryüzü üzerine kırk gün kırk gece yağmur yağdı.", "Ve yer üzerinde kırk gün tufan oldu, ve sular çoğalıp gemiyi kaldırdılar, ve yerden kalktı..", "Ve yüz elli gün sular yer üzerinde yükseldiler.", "Gittikçe sular yerden çekildiler; ve yüz elli gün bittikten sonra, sular azaldılar. Ve gemi yedinci ayda, ayın on yedinci gününde, Arafat dağları üzerine oturdu." Yaratılış 7:11-12, 17, 24; 8:3-4. Bu gibi rivayetler için ayrıca bkz. Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, s. 338.

⁴⁹⁹ Tevrat'ta uzunca anlatılan hikâye özetle şöyledir: Buna göre; 40 gün sonra Nûh yapmış olduğu geminin penceresini açar. Kuzgunu dışarı gönderir. Kuzgun sular kuruyuncaya kadar dönmez, uçup durur. Bunu üzerine Nûh yeryüzünden suların çekilip çekilmediğini anlamak için güvercini gönderir. Güvercin konacak bir yer bulamaz; çünkü her yer suyla kaplıdır. Gemiye Nûh'un yanına döner. Nûh uzanıp güvercini tutar ve yanına alır. 7 gün daha bekler sonra güvercini yine dışarı salar. Güvercin gagasında yeni kopmuş bir zeytin yaprağıyla akşamleyin geri döner. O zaman Nûh yeryüzünden suların çekilmiş olduğunu anlar. 7 gün daha bekledikten sonra güvercini yine gönderir.. Bu kez güvercin geri dönmez. Nûh 601 yaşındayken, birinci ayın birinde yeryüzündeki sular kurur. Nûh geminin üstündeki kapağı kaldırıncaya toprağın kurumuş olduğunu görür. Bkz. Yaratılış 8:6-13.

⁵⁰⁰ "Allah, inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar ama kocalarının davasına hıyanet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, 'Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!' dendi." Tahrîm 66/10.

anlatması; Lût'un Dâhile isminde hanımının ihaneti ise Lût'a bir misafir geldiğinde hemen halka ona (erkek) misafirler geldiğini haber vermesi olarak anlatılmaktadır.⁵⁰¹ Kur'an ve hadislerde yer almayan bu denli detayların İsrâîlî rivayetler nakletmekle meşhur İbn Abbas kanalıyla aktarılmış olması rivayetlerin tümünün Ehl-i kitap kaynaklı olduğunu düşündürmektedir.

Semerkindî tefsirinde, tufandan sonraki durumlar ve Hz. Nûh'un kavmiyle ilgili bazı aktarımlara daha yer verildiği görülmektedir. Nûh'un sular çekildikten sonra 350 yıl daha hayatta kaldığı, kendisine dünyada ağladığı için Nûh dendiği belirtilmektedir.⁵⁰² Bu rivayetlerin de Yahudi kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Bu tür bilgilerin daha çok tâbiîn ve sonrası dönemde yer alan râvilerden geldiği görülmektedir.

2.2.1.3. Hz. İbrahim

Kur'an'da gerek peygamberliğinden gerekse de örnekliğinden bahsedilen ülü'l-azm peygamberlerinden bir diğeri de Hz. İbrahim'dir. Ondan bahsedilen kıssalarda diğer tefsirlerde olduğu gibi Semerkindî de bazı İsrâiliyat içerikli anlatımlara yer verir. Semerkindî, Hz. İbrahim,⁵⁰³ Sara, Hz. İsmail ve Hz. İshak'ın yaşlarına dair, muhalif görüşlere yer vermektedir. Konuyla ilgili, Dahhâk ve Kelbî'den gelen senetsiz haberlere göre; Sara İshak'ı doğurduğu zaman 98 veya 99, İbrahim de 99 veya 120 yaşındaydı.⁵⁰⁴ Bu bilgilerin Yahudi kaynaklı oldukları söylenebilir. Nitekim Tevrat'ta ilgili

⁵⁰¹ Semerkindî, *Tefsir*, II, 136-137; III, 383.

⁵⁰² Semerkindî, *Tefsir*, II, 122.

⁵⁰³ Semerkindî Hz. İbrahim'in babasının ismiyle ilgili çeşitli rivayetlere yer vermektedir. Süddî'den naklettiği rivayette onun isminin Azer olduğunu ifade ederken; Kelbî, Mücâhid ve bazıları kalıbıyla muhalif bir görüşe yer vererek, Azer'in büyük bir put ismi olduğunu öne sürmektedir. Aynı zamanda Dahhâk'ın İbn Abbas kanalıyla naklettiği rivâyetini aktarmaktadır. Bu haberde de Âzer'in put ismi olduğu belirtilmektedir. Müfessir, Hz. İbrahim'in babasının isminin, Tâhir b. Nâhur olduğunu öne sürmektedir. (Semerkindî, *Tefsir*, I, 495.) Ancak Âzer'in oğlu olduğunu ifade ettiği yerler de vardır. (Bkz. Semerkindî, *Tefsir*, II, 135.) Bu bilgi Tevrat kaynaklıdır. Zira orada Terah'ın Nahor'un babası olup, Avram adında oğlu olduğundan, Avram isminin de İbrahim olarak değiştirildiğinden bahsedilir. (Yaratılış 11:26; 17:5.) Hz. İbrahim'in babasının ismi Tevrat'ta Terah/Tarah olduğu bildirilirken, Kur'an'da açıkça Âzer olduğu ifade edilmektedir. (En'am 6/74.) Yine Ebû Hureyre'den gelen merfu bir hadiste de onun isminin Âzer olduğu tasrih edilmektedir. Bkz. Buhârî, Enbiyâ 24. Ayrıca bkz. Muhammed Reşit Rıza, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-hakim (Tefsiru'l-menâr)*, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990, VII, s. 461.

⁵⁰⁴ Semerkindî, *Tefsir*, I, 135; I, 149; II, 209.

rivayetlerde; Hz. İbrahim'e çocuk müjdesi verildiğinde, Hz. İbrahim'in içinden "100 yaşında olana bir oğul doğar mı? 90 olan Sara doğurur mu?" diye geçirdiği⁵⁰⁵ ve Hz. İshak doğduğu zaman da Hz. İbrahim'in 100 yaşında olduğu haber verilmektedir.⁵⁰⁶ Semerkandî, Hz. İbrahim'in iki oğlunun yaşlarına dair Kelbî'den naklen bir habere yer vermektedir. Haberde Hz. İsmail'in Hz. İshak'tan 13 yaş büyük olduğu bildirilmektedir.⁵⁰⁷ Bu bilgi de Tevrat'ta yer alan ifadelerle hemen hemen uyuşmaktadır. Orada, Hacer'in İsmail'i doğurunca Hz. İbrahim'in 86 yaşında,⁵⁰⁸ İshak doğduğunda ise 100 yaşında⁵⁰⁹ olduğu belirtilmektedir. Buna göre Hz. İsmail Hz. İshak'tan 14 yaş büyük olmaktadır.

Semerkandî'nin, Sodom⁵¹⁰ adında mahsûlü bol bir şehrin kıssasını⁵¹¹ anlatırken Hz. İbrahim'i ziyarete gelen melekler hakkında bazı haberler nakletmektedir ki bunlar İsrâiliyat kapsamında değerlendirilmektedir.

Hz. Lût'un kavmini cezalandırmaya gelen melekler ilk önce Hz. İbrahim'i ziyaret ederler. Hz. İbrahim, erkek sûretinde olan bu meleklerle hemen bir etli sofrâ hazırlar. Katâde'nin söylediğine göre; hayvanlarının çoğu inek olan Hz. İbrahim besili bir buzağıyı kızartıp getirir. Ancak onlar yemeğe el sürmezler.

Bu rivayetin devamında, Hz. İbrahim ve melekler arasında geçen bir diyaloga da yer verilmektedir. Meleklerin Hz. İbrahim'e, getirdiği yemeği ancak ücreti muKâbilinde yiyeceklerini söyledikleri, Hz. İbrahim'in de onlardan para almayıp ancak yemeğin başı ve sonunda Allah'a hamd etmelerini şart koştuğu anlatılmaktadır.⁵¹² Hz. İbrahim'e gelen meleklerin sayısı ile ilgili de ihtilaf vardır. Onların sayısının üç, isimlerinin Cibrîl,

⁵⁰⁵ Yaratılış 17:17.

⁵⁰⁶ Yaratılış 21:5.

⁵⁰⁷ Semerkandî, *Tefsir*, II, 209.

⁵⁰⁸ Yaratılış 16:16.

⁵⁰⁹ Yaratılış 21:5.

⁵¹⁰ Bu şehrin adı da Tevrat'ta yer almaktadır. Sodom ve Gomora'nın yıkılışı şeklinde başlıklandırılarak da anlatılmaktadır.(Bkz. Yaratılış 19:1-38.)

⁵¹¹ Bu kıssada Şeytanın, bu kavmi yoldan çıkarmak için yakışıklı bir erkek kılığında, erkekleri livâtaya alıştırması üzerine Allah'ın, onları imana çağırması ve yolsuzluktan döndermesi için Lût'u gönderdiği fakat onların iman etmedikleri gibi ahlâksızlıklarını daha da arttığı anlatılmaktadır. Bunun üzerine Yüce Allah da Cebrail'le birlikte onbir meleği onları cezalandırmak için yollar. Helak için gelen melekler yakışıklı adam şeklinde gelirler, önce Hz. İbrahim'e selâm verip yanında kalırlar.

⁵¹² Semerkandî, *Tefsir*, II, 135.

Mikâil ve İsrâfil olduğu; diğer nakilde de, Cibrîl’le birlikte onbir melek daha gönderildiği bildirilmektedir.⁵¹³

Semerkandî’nin, meleklerin sayılarıyla ilgili naklettiği rivayetlerin senetsiz ve meçhul sığayla verilişi güvenilirliği sarsmaktadır. Ayrıca bu gibi bilgiler ancak ilahî haberle bilinebilir. Kur’an ve Sünnet’te bu detaylar yer almadığı sürece bunların kaynağını harici kültürlere dayandırmak mümkündür.⁵¹⁴ Nitekim Tevrat’ta, meleklerin adam sûretinde geldikleri, sayılarının da 3 olduğu ve Hz. İbrahim’in onları görür görmez karşılamaya koştuğu anlatılır.⁵¹⁵ Bu örnek, rivayetin Ehl-i kitap kaynaklı olduğunun altını çizmektedir.

Hiz. İbrahim’in meleklerle buluşmasına dair son bir rivayet olarak onun, melekleri, Lût kavmini helak etmekten vazgeçirmeye çalışması zikredilebilir. Semerkandî Katâde’den gelen bir rivayetle, Hiz. Lût’un kavmini helak etmeye gelen melekleri bu azaptan vazgeçirmek için Hiz. İbrahim’in meleklerle yaptığı bir konuşmasını aktarmaktadır. Rivayete göre;

İbrahim gelen misafirlere şöyle sorar: “Onların içinde 50 mümin olsa da mı helak edeceksiniz? Onlar, “Hayır!” der. İbrahim, “Peki 40 kişi olsa?” Onlar yine, “Hayır!” der. Hiz. İbrahim sayıyı böylece 10’a kadar indirir ve yine, “Helak edecek misiniz?” diye sorunca, melekler tekrar, “Hayır!” der.⁵¹⁶

Bu rivayet, meleklerin Hiz. İbrahim’e, Lût kavmini helak etmek için geldiklerini söylemeleri üzerine⁵¹⁷ Hiz. İbrahim ile onlar arasında geçen bir diyalog olarak nakledilmiştir. Semerkandî’nin özet olarak naklettiği bu rivayet Tevrat kaynaklı olup orada bu diyalogun meleklerle değil, Allah ile yapıldığı görülmektedir.⁵¹⁸ Ayrıca böyle

⁵¹³ Semerkandî, *Tefsir*, II, 134.

⁵¹⁴ Ayrıca bkz. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 359.

⁵¹⁵ Yaratılış 18:2.

⁵¹⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 136.

⁵¹⁷ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبَشَرَىٰ يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ “İbrâhim’in korkusu geçip müjdeyi de alınca Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı.” Hûd 11/74.

⁵¹⁸ Tevrat’taki anlatım özetle şöyledir: “‘Kentte 50 doğru kişi var diyelim. Orayı gerçekten yok edecek misin?’ diye sordu.”, “Rab, ‘Eğer Sodom’da 50 doğru kişi bulursam, onların hatırına tüm kenti bağışlayacağım’ diye karşılık verdi.”, “45 doğru kişi var diyelim, beş kişi için tüm kenti yok mu edeceksin? Rab, ‘Eğer 45 doğru kişi bulursam orayı yok etmeyeceğim’ dedi. İbrahim yine sordu, ‘Ya 40 kişi bulursan.’ Rab, ‘ O 40 kişinin hatırına hiçbir şey yapmayacağım’ diye yanıtladı. İbrahim, ‘Ya Rab öfkelenme ama 30 kişi var diyelim’ dedi. Rab, ‘30 kişi bulursam kente dokunmayacağım’ diye yanıtladı.

bir rivayetin Tevrat'taki anlatımla uyuşması, Katâde gibi önde gelen bir tâbiîn müfessirinin naklettiği bazı İsrâiliyat rivayetlerinin bugünkü Kitâb-ı Mukaddes'te de yer alabildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mukâtil, Ka'b, Hz. Ali, İkrime, Katâde, Ebû Hureyre, Abdullah b. Sellâm'dan gelen haberlerde; Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i değil de, İshak'ı kurban sunduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda Ka'b'dan gelen diğer bir rivayette; İshak'ın kurban edileceği yerin Beyt-i Makdis olduğu anlatılır. Bununla birlikte müfessir Kelbî, Mücâhid, İbn Âmir ve Muhammed b. Ka'b'ın da Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i kurban ettiği görüşüne yer vermektedir.⁵¹⁹ İshak olduğunu ifade eden rivayetlerin Ehli Kitab'la aynı görüşte olduklarını Semerkandî bizzat izah etmektedir. Zira bu görüş Tevrat kaynaklıdır. Nitekim orada kurban edilecek kişinin İshak olduğu ifade edilmektedir.⁵²⁰ Semerkandî tefsirinde Hz. İshak'ın kurban edilişiyle ilgili tüm haber ve rivayetlerin Ehl-i kitap'la örtüştüğünü belirten müfessir, Hz. Peygamber'in "iki kurbanlığın oğluyum" dediği hadisi naklederek; kurban edilenin Hz. İsmail olduğuna temas etse de iki görüş hakkında tercihte bulunmayıp hangisinin doğru olduğunu Allah'ın bileceğini bildirerek konuyu noktalandırmaktadır.⁵²¹ Mevdûdî de Hz. İshak'ın kurban edilişiyle ilgili tüm haber ve rivayetlerin Kâ'b el-Ahbâr'dan geldiğini ve kaynaklarının o olduğunu belirtmektedir.⁵²² Dolayısıyla yukarıda ismi sayılan râvilerin naklettiği bu haberlerin kaynağı ya Kâ'b el-Ahbâr olmakta, ya da râviler bu bilgileri kendi dönemlerindeki Ehl-i kitap'dan nakletmektedirler.

2.2.1.4. Hz. Yûnus

Semerkandî'nin hakkında çeşitli rivayetler naklettiği başka bir peygamber de Hz. Yûnus'tur. Rivayet edildiğine göre; Hz. Yûnus, sayıları yüz yirmi bin veya daha fazla

İbrahim, 'Ya Rab lütfen konuşma yürekliliğimi bağışla, eğer 20 kişi bulursan' dedi. Rab, '20 kişinin hatırı için kenti yok etmeyeceğim' diye yanıtladı. İbrahim, 'Ya Rab öfkelenme ama bir kez daha konuşacağım, eğer 10 kişi bulursan' dedi. Rab, '10 kişinin hatırı için kenti yok etmeyeceğim' diye yanıtladı. Tüm bu rivayetler içi bkz. Yaratılış 18:24, 26, 28-32.

⁵¹⁹ Semerkandî, *Tefsir*, III, 119.

⁵²⁰ Yaratılış 22:1-19.

⁵²¹ Semerkandî, *Tefsir*, III, 120.

⁵²² Ebu'l Al'â Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî, Yûsuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996. V, 34-35.

olan Ninova⁵²³ halkına Peygamber olarak gönderilen nebîlerdendi.⁵²⁴ “Katâde’den rivayet edildiğine göre; Hz. Yûnus kavminden, iman etmezlerse başlarına gelecek azaptan dolayı kaçmıştı. Onların arasından çıkışını bu azabın işareti kılmış, 3 gün sonra azabın geleceğini söylemişti.” Rivayetin devamında Hz. Yûnus, onların arasından çıkınca üzerlerine gökten kızıl bir ateş geldiği, Ninovalı’ların da korkarak Hz. Yûnus’u aradığı, ancak bulamadığı bunun üzerine içerinden birinin “Yûnus’un Rabbine yalvaralım.” demesiyle Allah’a tövbe edip bağışlandıkları anlatılmaktadır.⁵²⁵ Hz. Yûnus’un, kavmini imana davet ettiği, kavminin icabet etmediklerini görünce aralarından ayrıldığı ardından deniz kenarına inip orada bir gemiye bindiği fakat geminin hareket etmediğine dair senetsiz bir kıssa anlatılmaktadır. “Gemi hareket etmeyince içlerinde asi birinin olduğu söylenir. Yûnus o asinin kendisi olduğunu söyleyerek denize atlar. O anda büyük bir balık gelip Yûnus’u yutar ve 40 gün balığın karnında kalır.”⁵²⁶ Bir Peygamberin intiharını konu alan bu rivayet bütünüyle İsrâiliyat’tır. Nitekim Eski Ahit’in Yûnus Kitabı’nda, Hz. Yûnus’un hikâyesi detaylıca anlatılmakta olup, bu rivayetler de orada yer almaktadır.⁵²⁷

Semerkandî, balığın karnında Hz. Yûnus’un kalış müddetiyle ilgili 40 veya daha az gün⁵²⁸ olduğunu söyleyenlerden bahsetmiş, kendisi de 40 gün balığın karnında

⁵²³ Eski Ahit’te Ninova’nın çok büyük bir kent olduğu ve Hz. Yûnus’un kenti başından sonuna ancak 3 günde dolaşabildiği belirtilmektedir. “İkinci defa olarak Yûnusa Rabbin şu sözü geldi: Kalk, Nineveye, o büyük şehre git ve sana söyleyeceğim sözleri ona çağır. Ve Yûnus kalktı ve Rabbin sözüne göre Ninova’ya gitti. Ninova çok büyük bir şehirdi, genişliği üç günlük yoldu.” Bu rivayetler için bkz. Yûnus 3:1-3.

⁵²⁴ Kîle lafızıyla verilen bu rivayette de senet yoktur. (Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, III, 124.) Müfessir Yûnus kavminin Ninova halkı olduğuna dair sadece burada bilgi verir. Yûnus sûresinden onlardan köy halkı diye bahsetmektedir. Ninova İncil’de de geçmektedir. (İncil’de bkz. Yûnus 3:4; Matta 12:41; Luka 11:30, 32.)

⁵²⁵ Semerkandî, *Tefsir*, II, 112. Ninova halkının bu tövbesinden İncil’de de bahsedilmektedir. Yûnus 3:4-8. Ayrıca bkz. Matta 12:41; Luka 11:30, 32.

⁵²⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 377.

⁵²⁷ Konuyla ilgili rivayetler kısaca şöyledir, “Amittayın oğlu Yûnusa Rabbin şu sözü geldi: Kalk, Nineveye, o büyük şehre, git ve ona karşı çağır; çünkü onların kötülüğü benim önüme kadar çıktı. Fakat Yûnus Rabbin önünden Tarşışe kaçmağa kalktı ve Yafaya indi ve Tarşışe giden bir gemi buldu; navlununu verdi ve Rabbin önünden uzağa, Tarşışe onlarla beRaber gitmek için gemiye bindi. Ve Rab denizin üzerine büyük bir yel gönderdi, denizde büyük fırtına oldu ve gemi kırılacak gibi idi. Gemiciler korktular, her biri kendi ilâhına feryat etti ve kendilerine hafiflik olsun diye gemide olan şeyleri denize attılar. Yûnus ise, geminin dip ambarına inmişti ve yatıp derin uykuya dalmıştı.” (Yûnus 1:1-5.) “Ve ona dediler: Deniz bize karşı yatışsın diye sana ne edelim? çünkü deniz git gide daha fırtınalı oluyordu. Ve onlara dedi: Beni kaldırıp denize atın; deniz de size karşı yatışır; çünkü benim yüzümden bu büyük fırtınanın üzerinize geldiğini biliyorum. ”, “Ve Yûnusu kaldırıp denize atıldılar ve denizin kudurması yatıştı.” Bkz. Yûnus 1:11-12, 15.

⁵²⁸ Semerkandî, *Tefsir*, II, 377.

kaldığını kabul ettiğini ifade etmiştir.⁵²⁹ Ahd-i Atik’de de Hz. Yûnus denize atılınca Allah’ın onu yutması için bir balık gönderdiği, balığın onu yuttuktan sonra da balığın karnında üç gün üç gece kaldığı⁵³⁰ ardından Allah’ın emriyle balık tarafından karaya kusulduğu⁵³¹ belirtilmektedir. Hz. Yûnus’un kıssası da İsrâiloğulları’nın tarihinde yer alan bir kıssa olması hasebiyle, Kur’an’daki bu kıssanın detaylarına dair nebevî hadislerin dışında gelen bilgilerin kaynağının da Yahudiler olduğu söylenilmiştir. Hz. Yûnus’un balığın karnında kalış süresine dair İbn Kesîr de çeşitli rivayetler naklettikten sonra, o Hz. Yûnus’un balığın karnında ne kadar kaldığını en iyi Allah’ın bileceğini ifade etmiş⁵³² böylece bir anlamda rivayetlerdeki bilgilerin bağlayıcılığının olmadığına dikkat çekmiştir.

2.2.1.5. Hz. Yûsuf

Hz. Ya’kûb’un oğlu olan Hz. Yûsuf, İsrâiloğulları’ndan olan bir peygamberdir. Kur’an’da müstakil olarak Yûsuf adında bir sûre bulunmakta ve onun hikâyesi anlatılmaktadır. Semerkandî’nin, Yûsuf kıssası boyunca, aktardığı İsrâiliyat rivayetlerinin daha çok kıssadaki tarihi süreçle paralel olarak nakledildiği görülmektedir. Şöyle ki, öncelikle Hz. Yûsuf’un rüya görmesi, kardeşleri ve onların Hz. Yûsuf’u kuyuya atmaları, daha sonra Hz. Yûsuf’un Mısır’da satılması, satın alan azizin hanımının kendisine şehvetle yaklaşması, bu süreçte onun gördüğü “burhan” gibi hususlara dair seleften gelen çeşitli rivayetlere yer verilmektedir.

Hz. Yûsuf’un rüya görmesi ve kardeşleri hakkında nakledilen rivayetlerin birinde; Hz. Yûsuf’un rüya gördüğünde 9 yaşında olduğu, 40 yaşında da rüyasının vuku bulduğu belirtilmektedir.⁵³³ Tevrat’ta da Hz. Yûsuf’un rüya gördüğünde yaklaşık olarak 17 yaşında olduğu bilgisi yer almaktadır.⁵³⁴

⁵²⁹ Semerkandî, *Tefsir*, III, 124.

⁵³⁰ Yûnus 1:17.

⁵³¹ Yûnus 2:10.

⁵³² Ebu’l-Fida İsmail İbn Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihaye*, thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Daru Hicr, 1418/1997, II, 19-20.

⁵³³ Semerkandî, *Tefsir*, II, 177.

⁵³⁴ Yaratılış 37:2.

Tefsirde “Fakîh Ebü'l-Leys dedi ki” lafzıyla, “Tevrat ehlinin, Ya‘kûb’un oğullarının isimlerinin Tevrat’ta açık bir şekilde yazılı olduğunu söylediklerini işittim” denilerek bu isimler tek tek sayılmaktadır:

Hiz. Ya‘kûb’un Lâya isimli hanımından olan oğulları Zubîl, Şem’un, Yehûza ve Lâra; Rahil isimli eşinden de Hiz. Yûsuf ve Bünyamin; cariyelerden olan diğler 6 çocuk da Hûriye (Arapçası Yûsâhir), Zebelûn (Zebâlûn), Dûn, Neftâl, Hûz (Hâz) ve Evşer olmak üzere on iki çocuğı dünyaya gelmiştir.⁵³⁵

Kaynağı Tevrat’a dayanan bu rivayetle Semerkandî, Hiz. Ya‘kûb’un oğullarının isimlerini bildirmiş ve bu bilgiyi bizzat Yahudilerden işittiğini açıkça ifade etmiştir.⁵³⁶ Hiz. Yûsuf’un kardeşlerinin isimleri ile ilgili olarak zikredilen bu haberin doğruluğı veya yanlışlığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Ayrıca Hiz. Yûsuf’un kardeşlerinin isimlerinin neler olduğunu Kur’an’da⁵³⁷ bizlere haber verilmemiştir. Ancak Hiz. Yûsuf’un kardeşlerinin isimleri Tevrat’ta zikredilmektedir.⁵³⁸ Bununla birlikte Hiz. Yâ‘kûb’un iki eşi olduğu, bunların isimleri ve diğler tafsilata Tevrat’ta rastlanılmaktadır.⁵³⁹

Hiz. Yûsuf’un kardeşleri ve onların sayıları dışında da farklı anlatımlar nakledilmektedir. Semerkandî, Kardeşlerden birinin Hiz. Yûsuf’un öldürölmesi fikrine karşı çıktığının bildirildiğı âyet⁵⁴⁰ bağlamında iki farklı görüş aktarmaktadır. Birincisi Kelbî’den naklen o kardeşin, kardeşlerinin yaşça en büyüğü olmamasına rağmen en akıllısı olan Yehûza; ikincisinin de Katâde ve Dahhâk’tan naklen kardeşlerinin en büyüğü olan Rubil olduğu rivayetleridir.⁵⁴¹ Hiz. Yûsuf’un öldürölmesi fikrine karşı

⁵³⁵ Semerkandî, *Tefsir*, II, 151.

⁵³⁶ Tevrat’ta bu isimler hemen hemen aynı şekilde yer almaktadır. Ancak tek fark, Semerkandî Lâya isimli eşinden 4 diğler cariyelerden 6 çocuğı olduğunu belirtirken Tevrat’ta Lâya’nın 6 çocuğı olduğu ifade edilmektedir. “Yakup’un on iki oğı vardı. Lea’nın oğulları: Ruben –Yakup’un ilk oğı– Şimon, Levi, Yahuda, İssakar, Zevulun. Rahel’in oğulları: Yûsuf, Benyamin. Rahel’in cariyesi Bilha’nın oğulları: Dan, Naftali. Lea’nın cariyesi Zilpa’nın oğulları: Gad, Aşer. Yakup’un Paddan-Aram’da doğan oğulları bunlardır.” (Bkz. Tekvin, 35, 23-26.)

⁵³⁷ Kur’an’da bu isimler zikredilmemektedir. Âyette, لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَأَخَوَتِهِ آيَاتٌ لِّلْمُتَلَكِّينَ “*Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, (almak) isteyenler için ibretler vardır, buyrulmaktadır.*” (Bkz. Yûsuf, 12/7)

⁵³⁸ Bkz. Tevrat, Tekvîn, 35, 23-27.

⁵³⁹ Ayrıca Bkz. Tevrat, Tekvîn, 35, 1 ve 29.

⁵⁴⁰ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْفُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ “*Onlardan biri, ‘Yûsuf’u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız, onu (kör) kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır’ dedi.*” Yûsuf 12/10.

⁵⁴¹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 152.

çıkan kardeşle ilgili olarak Semerkandî'nin naklettiği rivayetler Tevrat kaynaklı olup bu isimlerin hepsi de orada yer almaktadır. Oradaki bilgilere göre; Hz. Ya'kûb'un ilk oğlunun ismi Ruben olup⁵⁴² Yûsuf'un öldürüleceğini duyunca onu kurtarmaya çalışıp canına kıyılmasına ve kan dökülmesine engel olarak onu kuyuya attırmıştır.⁵⁴³ İlerleyen bölümlerde de bu sefer Yahuza'nın, kardeşlerine, "Kardeşimizi öldürür, suçumuzu gizlersek ne kazanırız?" diye sorduğu, sonra da "Gelin onu İsmailîler'e satalım. Böylece canına dokunmamış oluruz. Çünkü o kardeşimizdir, aynı kanı taşıyoruz" dediği ve kardeşlerinin de kabul ettiği nakledilmektedir.⁵⁴⁴ Hz. Yûsuf'un öldürülmesine karşı çıkan kişiyle ilgili olarak Katâde, Dahhâk ve Kelbî'nin verdikleri bilgilerin bu rivayetlerle uyduğu görülmektedir. Tevrat'taki bu anlatımlardan hareketle, Hz. Yûsuf'un öldürülmesini istemeyip buna karşı çıkanların, hem Ruben hem de Yahuda olduğu tespit edilmiştir.

Hz. Yûsuf'un satılışı ve onu satın alan kişi hakkında da bazı aktarımlar söz konusudur. Medyen'den Mısır'a yolculuk eden bir grup topluluğun geçerken kuyunun yakınlarında konakladığı, Kervancı başının sucularını su alması için kuyuya gönderdiklerinde Yûsuf'u kuyuda bulduklarına dair "kîle" lafzıyla bir rivayet aktarılmaktadır.⁵⁴⁵ Devamında, Katâde'den gelen nakilde Yûsuf'un kuyudan kurtulduğunu gören kardeşleri Yûsuf'un kendi kayıp köleleri olduğuna dair kervanı ikna eder ve onu çok az bir miktara köle diye kervana satarlar. Onu satanlarla ilgili olarak, İsrâiliyat nakletmekle ünlü mühtedi âlim Vehb b. Münebbih'den gelen haberde ise; onu satın alan kervanın Mısır'a götürüp orada satılığa çıkardığı, parayı fazla verenin onu satın alabileceği; nihayetinde Mısır Aziz'i dışında kimsenin gücünün yetmediği ve Aziz'in, Yûsuf'u eşi Züleyha'ya hizmetçi olarak aldığı anlatılmaktadır.⁵⁴⁶ Bu bilgiler Tevrat'ta da yer almaktadır. Oradaki ifadelerle göre; Midyanlı tüccarlar oradan geçerken, kardeşleri Yûsuf'u kuyudan çıkarır ve 20 gümüşe o İsmailîler'e satarlar. Ayrıca; İsmailîler'in de Yûsuf'u Mısır'a götürüp Mısır'da Firavun'un bir görevlisi olan

⁵⁴² Yaratılış, 35:23.

⁵⁴³ Bu rivayetler için bkz. Yaratılış 37:21-22.

⁵⁴⁴ Bu rivayetler için bkz. Yaratılış 26-27.

⁵⁴⁵ Ayrıca Yûsuf'un kuyuya düşmeden Cebrâil tarafından tutulduğu ve 3 gün boyunca Cebrâil'in ona yiyecek getirdiği, kurtulacağını müjdelediği de anlatılmaktadır. Bu rivayetler için bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 153-155.

⁵⁴⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 155.

muhafız birliği komutanı Potifar’a sattıkları belirtilmektedir.⁵⁴⁷ Hz. Yûsuf’un satıldığı miktarla ilgili olarak üç farklı görüş nakledilir. İsrâiliyyât nakleden râvilerden gelen bu rivayetlerde; Hz. Yûsuf’u, kardeşlerinin 10, 12, 20 veya 40 dirheme sattıkları anlatılmaktadır.⁵⁴⁸ Semerkandî, Mısır’da Yûsuf’u satın alan adamın Mısır hazinelerinin sorumlusu olduğunu belirtirken ismine dair herhangi bir bilgi nakletmemekle birlikte satın alınma sebebinin Azîz’in karısı Züleyha⁵⁴⁹ olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁰ Bu rivayetlerin Ehl-i kitap ile diyalog içinde olan ve kendilerinden İsrâiliyat nakledilen râvilerden gelmesi, bunların Ahd-i Atik’in midraşik tefsirlerine dayandığı izlenimini vermektedir. Semerkandî’nin Hz. Yûsuf’u satın alan kişi ve onun karısı hakkında naklettiği isimlere benzer isimlerin İbn Kesîr tarafından da nakledildiği görülmektedir.⁵⁵¹ İsimlerdeki küçük değişikliklerin yazma eserlerin tahkîki sırasında oluşabilecek yazım hatalarından veya kelimelerin türemesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Zaten tüm bu rivayetlerin, rivayetlerde geçen isimlerin ve anlatımların kaynağının Yahudiler olduğu açıkça görülmektedir.

Hz. Yûsuf kendisini satın alan kişinin yanında yetişir ve olgunluk çağına ulaşır. Bu süreçte Kur’an’da, efendisinin hanımının kendisine yaklaştığı ve onunla ilişkiye girmek istediği, Hz. Yûsuf’un da o anda yapacağı işin yanlış olduğunu kendisine hatırlatan bir burhan/delil gördüğü anlatılmaktadır.⁵⁵² Bu burhanla ilgili olarak Semerkandî, İsrâiliyat diye nitelendirilebilecek çeşitli rivayetlere yer vermektedir. Bu rivayetlerde Hz. Yûsuf’un gördüğü burhanın; yapacak olduğu işin kötülüğünü kendisine bildiren bir nida olduğu, Hz. Ya’kûb’un sûreti olup ona (şayet bu fenalığı yaparsa)

⁵⁴⁷ Yaratılış 37: 28, 36.

⁵⁴⁸ İkrime’nin 40; İbn Abbas, İbn Mesud ve Mücâhid’in, 20; Dahhâk’ın 12 dirheme satıldığını söylediği rivayet edilmektedir. Hatta bazılarının 10 dirheme satılmıştır dediği de söylenmektedir. Bu rivayetler için bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 155.

⁵⁴⁹ Tevrat’ta Potifar’ın karısı olaak geçmektedir. Bkz. Yaratılış 39: 1-23.

⁵⁵⁰ Semerkandî, *Tefsir*, II, 155.

⁵⁵¹ İbn Kesir, *Tefsir*, VIII, 24-25. Burada, İbn Kesir, satın alanın karısının, isminin Râil’den başka Züleyhâ (veya Zeliha)olduğunun söylendiğini de belirtir.

⁵⁵² وَرَأَوْنَهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ “Olacak bu ya, evinde bulduğunuz kadın onun nefsinden murat almak istedi, kapıları iyice kilitledi ve: “Haydi, gelsene!” dedi. Yûsuf hiç tereddüt etmeden: “Böyle bir şey yapmaktan Allah’a sığınırım. O, benim efendimdir. O bana güzel bir mevki verdi ve bana çok iyi davrandı. Doğrusu bunu kötüye kullananlar asla kurtuluşa eremezler” dedi. Kadın ona sahip olmayı kesinlikle kafaya koymuştu ve zihni hep onunla meşguldü. Eğer Rabbinin kesin delilini görmeseydi Yûsuf da onu arzulamıştı. Ancak biz, kötülüğü ve her türlü hayâsızlığı Yûsuf’tan uzak tutalım diye ona delilimizi gösterip kalbine sebât verdik. Çünkü o, bütün gönlüyle Allah’a bağlanmış samimi ve tertemiz kullarımızdan biriydi.” Yûsuf 12/23-24.

peygamberliğinin elinden gideceğini hatırlattığı, sonra ondan şehvetin çıkıp gittiği söylenmektedir. Diğer bazı rivayetlerde de; Hz. Yûsuf'un *وَلَا تَقْرَبُوا الرِّئَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاجِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا* "Zinaya yaklaşmayın, o ne kötü bir iş, ne kötü bir yoldur"⁵⁵³ âyetini görmesi diye açıklanmaktadır.⁵⁵⁴ Burhanın keyfiyetine dair nakledilen bilgilerden herhangi birinin doğru olma ihtimalinin yanında bunların hangisinin doğru olduğuna yönelik katî delillerin bulunmadığı ifade edilmektedir.⁵⁵⁵ Bu konuyla ilgili İbnü'l-Cevzî de rivayetleri naklettikten sonra, İbn Kuteybe'nin, bu burhan Allah'tan bir delildi, şeklindeki yorumunu en doğru olarak kabul edip rivayetlere dair şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Bunun haricindekiler hiçbir şey olmayıp bunların tümü ancak kıssacıların işlerinden başka bir şey değildir."⁵⁵⁶ İsrâiliyat'ın çoğunun kaynağının kıssacılar olduğu göz önünde bulundurulduğunda binaenaleyh Hz. Yûsuf kıssası, kıssacılara iyi bir malzeme olabilecek bir mahiyet arz etmesinden dolayı kıssanın İsrâiliyat olduğu tespit edilmiştir.

Kur'an'da Hz. Yûsuf'un burhanı gördükten sonra Züleyhâ'dan çekindiği⁵⁵⁷ ve kaçmaya çalışırken kadının onun gömleğini arkadan yırttığı⁵⁵⁸ olay⁵⁵⁹ ortaya çıkınca da delillerin Hz. Yûsuf'un lehinde olmasına rağmen onun hapse gönderildiği⁵⁶⁰ anlatılmaktadır. Hz. Yûsuf'un gömleğinin arkasından yırtılması, yani delil onun lehindeyken onun hapse atılma sebebiyle ilgili olarak senetsiz şöyle bir hikâyeye yer verilmektedir:

Kadın eşine (Mısır Azizi); İbrânî kölenin kendisini beni rezil ettiğini, her gittiği yerde onu suçlayarak, kendisini haklı çıkarmaya çalıştığını, bu sebeple onu hapsedip yahut kendisini durumunu ahaliye izah etmesi için serbest bırakmasını, böylelikle suçsuzluğunun anlaşılmasını ister. Eşinin bu arzusunu kabul eden Mısır Azizi de Hz. Yûsuf'u hapse attırır.⁵⁶¹ Olayın ortaya çıkması üzerine kadınla kocası arasında geçen

⁵⁵³ İsrâ, 17/32.

⁵⁵⁴ Semerkandî, *Tefsir*, II, 157.

⁵⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 100.

⁵⁵⁶ Cemalüddin Ebu'l-ferec Abdurrahman b. Ali bi Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, (thk. Abdürrezzak Mehdi), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-aRabiyye, 1422, II, 431.

⁵⁵⁷ Yûsuf 12/24.

⁵⁵⁸ Yûsuf 12/25.

⁵⁵⁹ Yûsuf 12/25-29.

⁵⁶⁰ Yûsuf 12/ 35.

⁵⁶¹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 161.

diyaloga dair Tevrat'ta, "Buraya getirdiğin kölen beni aşağıladı. Kölen bana böyle yaptı"⁵⁶² gibi kadının kendini savunmasına yönelik ifadelerin yer alması olayın devamı gibi görünmesi sebebiyle zihinlere rivayetin İsrâiliyat kaynaklı olduğunu getirmektedir.

Hız. Yûsuf hapse atıldıktan sonra, zindanda karşılaştığı iki genç kişi ve onun zindanda kalış süresiyle ilgili de bazı İsrâiliyat anlatımlarına yer verildiği görülmektedir. Semerkandî, Hız. Yûsuf'un konulduğu zindana, kralın yemeğini pişiren fırıncısıyla suyunu/içeceğini getiren sâkisi olan iki kişinin daha hapsedilğini aktarmaktadır.⁵⁶³ Bu durum Tevrat'ta şu da yer almaktadır. Orada Mısır kralının sakisiyle fırıncısının efendilerini gücendirdiği, Firavun bu baş sakiyle fırıncı başına öfkelenildiği, onları muhafız birliği komutanının evinde, Yûsuf'un tutsak olduğu zindanda gözaltına aldırıldığı ifade edilir.⁵⁶⁴ Bu rivayeti uzun bir şekilde Taberî, Muhammed b. İshak'dan nakletmektedir.⁵⁶⁵ Dolayısıyla bunun da Yahudi kaynaklı olduğu görülmektedir.

Semerkandî'nin Hız. Yûsuf'un hapisteki kalış süresiyle ilgili olarak çeşitli âyetlerin tefsirinde⁵⁶⁶ bazı görüşlere yer verdiği görülmektedir. Esmâ'î, Süddî ve Mücâhid'den gelen haberlerde, onun hapiste kalış müddeti 3 ila 9 yıl arasında olduğu belirtilirken, "bazıları der ki" şeklinde meçhul bir kalıpla aktarılan senetsiz bir rivayette de Hız. Yûsuf'un önce 7 yıl sonra da 5 yıl toplamda 12 yıl hapis yattığı nakledilmektedir.⁵⁶⁷ Kelbî'den gelen haberde, Yûsuf'un 5 yıl; bir başka rivayette zamanı belirsiz bir vakte kadar⁵⁶⁸ hapis yattığı nakledilmektedir.⁵⁶⁹ Bir yılın çeyreği kadar yattığını söyleyenler de vardır.⁵⁷⁰ Hız. Yûsuf'un hapiste Kitâb-ı Mukaddes'te açıklanmaktadır. Hız. Yûsuf'un hapiste birkaç yıl kaldığını belirten âyette⁵⁷¹ zikredilen "bid" kelimesinin müfessirlerce genel olarak 3 ila 9 arası için kullanıldığı ifade edilirken, Semerkandî bu kelime hakkında kendi görüşünü zikretmemektedir. Tevrat'ta

⁵⁶² Yaratılış 39:17-20.

⁵⁶³ Semerkandî, *Tefsir*, II, 161.

⁵⁶⁴ Yaratılış 40:1-3.

⁵⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, s. 154.

⁵⁶⁶ Yûsuf 12/ 35 ve 40.

⁵⁶⁷ Semerkandî, *Tefsir*, II, 163.

⁵⁶⁸ Yûkâlû lafzıyla günlerden bir gün, vakitlerden bir vakte kadar orada kalmıştır, rivayetini naklederek belirsizliğe işaret etmektedir.

⁵⁶⁹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 161.

⁵⁷⁰ Semerkandî, *Tefsir*, II, 163.

⁵⁷¹ "وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسِيَهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ" "Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, 'Efendinin yanında benden bahset' dedi. Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan söz etmeyi unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı." Yûsuf 12/42.

Yûsuf'un hapse girip bir süre orada kaldığı,⁵⁷² sonra iki kişi yanına hapsedilip onların rüyalarını tevil ettikten sonra da iki yıl daha hapiste kaldığı⁵⁷³ ve kralın rüya görüp onun rüyasını tevil edince 30 yaşında kralın yanındaki vazifesine getirildiği⁵⁷⁴ ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu ifadelerde Hz. Yûsuf'un hapiste ne kadar kaldığı açık değildir. Semerkandî'nin râvilerden konuyla ilgili aktardığı rivayetler, onların kendi görüş ve yorumları olabileceği gibi râvilerin, dönemlerindeki Ehl-i kitap'ın kendilerinden veya onların midraşlarından aktarmış olma ihtimalleri yüksektir.

Mısır ve Kenan diyarı da dâhil o dönemde her tarafı kasıp kavuran bir kıtlık baş gösterince Hz. Yûsuf'un kardeşleri Mısır'a buğday almaya gelirler. Bundan sonraki sürece dair Semerkandî şunları kaydetmektedir: “Mısır'a ulaştıklarında kardeşler Yûsuf'un huzuruna çıkarılırlar. Onlar Yûsuf'u tanıyamazlar fakat Yûsuf onları tanır. O, Huzurunda İbranice konuşan kardeşlerinin dillerini anlamamazlıktan gelir ve onlarla tercüman⁵⁷⁵ vasıtasıyla iletişime geçer.” Devamında müellif, Süddî'den naklen aynı durumu aktarır. Kıtlıktan dolayı Şam'dan buğday istemeye gelen on kardeşin saraya götürüldüğünden bahsedilmektedir. Yûsuf'un onları tanıdığı ancak onların Yûsuf'u tanımadığı da bildirilmektedir.

Yûsuf onlara kendilerini tanıttığını söyler. Onlar da hemen babalarından, kendilerinden, Yûsuf'tan, hatta babalarının Yûsuf'u kendilerinden çok sevdiğinden, o ölünce de bu sevgiyi kardeşi Bünyamin'e verdiğinden bahsedip Bünyamin'in babasının yanında kaldığını söylerler. Bunun üzerine Yûsuf, “Eğer doğru söylüyorsanız, babanızdan olan o kardeşinizi bana getirin bakalım.” diyerek getirmedikleri takdirde bir daha buğday vermeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁷⁶ Kardeşlere buğday verilir ve bir sonraki sefere bahsettikleri küçük kardeşlerin, yani babaları bir olan kardeşlerini de getirmeleri istenir.

Bu rivayette baba bir kardeşten kastedilen kişinin Bünyamin olduğunu, onun, Yûsuf'un ana-baba bir öz kardeşi olduğu Tevrat'ta aynı şekilde yer almaktadır. Orada, Hz. Ya'kûb'un karısı olan Rahel'in oğullarının; Yûsuf ve Benyamin olduğu ifade

⁵⁷² Yaratılış 39:20; 40:1.

⁵⁷³ Yaratılış 41:1.

⁵⁷⁴ Yaratılış 41: 46.

⁵⁷⁵ Bu ifade Tevrat'ta da aynen geçmektedir. Yaratılış 42:23.

⁵⁷⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 167.

edilmektedir.⁵⁷⁷ Ayrıca kardeşlerin Mısır'a gelip Hz. Yûsuf'un huzuruna çıkarıldıkları esnada aralarında geçen diyalog da büyük oranda Tevrat'taki anlatımla uyuşmaktadır. Orada; Hz. Yûsuf'un kardeşlerini görünce onları tanıdığı, bilerek onlara yabancı gibi davranarak sert konuştuğu,⁵⁷⁸ onları casuslukla suçladığı⁵⁷⁹ ve küçük kardeşleri Bünyamin'i getirmeden onları serbest bırakmayacağını⁵⁸⁰ söylediği anlatılmaktadır.⁵⁸¹ Semerkandî, Süddî'den naklen; Yûsuf'un, onları salmaya karar verdiğini; fakat Bünyamin'i getirinceye kadar onların içinde bir rehine istediğini, bunun için de kardeşlerinin Şem'un'u seçtiğini rivayet etmektedir.⁵⁸² Süddî'den gelen bu bilgiler Eski Ahit'te açıkça yer almaktadır. Burada, Hz. Yûsuf'un onları saldı; fakat Bünyamin'i getirinceye kadar da Şimon'u rehin aldığı anlatılmaktadır.⁵⁸³

Kardeşler ikinci defa Mısır'a geldiklerinde beraberlerinde Bünyamin'i de getirirler. Hz. Yûsuf kardeşlerine ziyafet vererek herkesi ikişerli oturtur. Kendisi de tek kalan kardeşi Bünyamin'in yanına oturarak ona öz kardeşi olduğunu bildirir. Sabahkeyin kardeşleri gitmek ister. Yüklerini alıp geri dönerlerken Hz. Yûsuf, Bünyamin'i rehin almak için onun yüküne kendi eşyasını saklatır⁵⁸⁴ ve böylelikle onu rehin almayı amaçlar. Bünyamin'in bu durumdan haberi vardır. Kardeşler yükleriyle birlikte yola koyulduklarından bir müddet sonra Eframin adında bir münadi arkaların seslenir.⁵⁸⁵ Kayıp kâseyi bulmak için aramalar yapılır⁵⁸⁶ ve saklanan eşya Bünyamin'in yüklerinden çıkar,⁵⁸⁷ apar topar hepsini Yûsuf'un huzuruna götürürler. Kenan beldesindeki cezanın karşılığını bizzat kardeşlerine söyleten Hz. Yûsuf Bünyamin'i rehin alır.⁵⁸⁸

⁵⁷⁷ Yaratılış 35:18, 24.

⁵⁷⁸ Yaratılış 42:7.

⁵⁷⁹ Yaratılış 42:9, 14.

⁵⁸⁰ Yaratılış 42:15, 19-20.

⁵⁸¹ Yaratılış 42:7, 9, 14-16, 20, 21.

⁵⁸² Semerkandî, *Tefsir*, II, 167.

⁵⁸³ Tevrat'ta hikâye özetle şöyle anlatılmaktadır: “Üçüncü gün, “Bir koşulla canınızı bağışlarım” dedi, “Ben Tanrı'dan korkarım. Dürüst olduğunuzu kanıtlamak için, içinizden biri gözaltında tutulduğunuz evde kalsın, ötekiler gidip aç kalan ailenize buğday götürsün. Sonra küçük kardeşinizi bana getirin. Böylece anlattıklarınızın doğru olup olmadığı ortaya çıkar, ölümden kurtulursunuz.”, rivayetin devamında Hz. Yûsuf'un kardeşlerinden ayrılıp ağlamaya başladığı, sonra tekrar dönüp onlarla konuştuğu, aralarından Şimon'u alarak gözleri önünde bağladığı anlatılmaktadır. Bkz. Yaratılış 42:18-20, 24.

⁵⁸⁴ Benzer ifade için bkz. Yaratılış 44:2.

⁵⁸⁵ Yaratılış 44:4-6.

⁵⁸⁶ Yaratılış 44:7-11.

⁵⁸⁷ Yaratılış 44:12.

⁵⁸⁸ Semerkandî, *Tefsir*, II, 170-171.

Bu rivayetin; kardeşlerin Hz. Yûsuf'un huzuruna çıkması ve onun sadece Bünyamin'i rehin alması gibi bazı anlatımlar Yaratılış'taki kısımlarla örtüşmektedir.⁵⁸⁹ Buna benzer bir rivayet çok daha uzun bir şekilde, Taberî tefsirinde Süddî'den nakledilmektedir.⁵⁹⁰ Semerkandî bu rivayeti senetsiz bir şekilde aktarmaktadır. Ancak Taberî de rivayetin Süddî gibi kendisinden İsrâiliyat rivayetlerinin geldiği bilinen bir raviden nakledilmesi İsrâiliyat olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Buraya kadar aktarılan ve değerlendirmesi yapılmaya çalışılan bu rivayetlerin haricinde, Semerkandî'nin, Hz. Yûsuf'un kanlı gömleği ve daha sonra babasının gözlerini bu gömleğin iyileştirmesi,⁵⁹¹ Hz. Yûsuf'un evliliği,⁵⁹² Hz. Ya'kûb'un oğulları torunları ve bütün sülalesinin sayısı⁵⁹³ ile Hz. Ya'kûb ve Hz. Yûsuf'un vefat tarihleri⁵⁹⁴ hakkında da farklı haberler aktardığı görülmektedir. Ayrıca, Yûsuf kıssası işlenirken, Hz. Yûsuf'un kuyuya atıldığı yaşı,⁵⁹⁵ orada kaldığı süre, olgunluk yaşı, kendisine ilim, hikmet ve peygamberliğin verildiği yaş⁵⁹⁶ ile ilgili de farklı rivayetler nakledilmektedir. Yine, Semerkandî'nin tefsirinde, kardeşlerin ona hırsızlık suçu isnat etmeleri ve bu hırsızlığın ne olduğuna yönelik⁵⁹⁷ çeşitli konular etrafında da birçok İsrâilî haberin rivayet edildiği görülmektedir. Konunun çok uzamaması adına örneklendirme yeterli görülmektedir.

2.2.1.6. Hz. Musa ve Hz. Harun

İsrâiloğulları'na gönderilen bir Resul olan Hz. Musa, Kur'an'da birçok yerde kıssası anlatılmakta olup kendisine atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda gerek Hz. Musa'nın kendisi gerekse de kıssasında yer alan olaylar ve şahısların birçok İsrâilî haberle arasında sıkı bir bağ görünmekte ayrıca Semerkandî'nin tefsirinde fazlasıyla yerini almaktadır. Bu bölümde önem arz eden birkaç rivayetin örnek olarak takdim

⁵⁸⁹ Yaratılış 43:29, 3; 44:1-33.

⁵⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 277-279.

⁵⁹¹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 175-176.

⁵⁹² Semerkandî, *Tefsir*, II, 166-167.

⁵⁹³ Semerkandî, *Tefsir*, II, 176.

⁵⁹⁴ Semerkandî, *Tefsir*, II, 178.

⁵⁹⁵ Semerkandî, *Tefsir*, II, 173.

⁵⁹⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 156.

⁵⁹⁷ Semerkandî, *Tefsir*, II, 172.

edilmesiyle yetinilecektir. Öncelikle, Hz. Musa ve Hz. Harun’un isimleri hakkındaki nakledilen bazı rivayetler örnek olarak zikredilebilir.

Semerkindî’nin ifadesine göre; “Musa” kelimesi Kıptîce iki isim olan; su ve ağaç kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. “Mû” kelimesi su; “şâ” kelimesi de ağaç/sazlıktır. Birleşik olan bu ismin Musa’ya verilış nedeni olarak, annesinin onun öldürüleceğinden korktuğı için onu bir tabuta koyup nehre bırakması, nehrin de onu Firavun sarayının etrafındaki sazlıklara götürüp bırakması Âsiye’nin cariyelerinin de onu su ve ağaçların içinde bulup sudan çıkarması gösterilmektedir. Bundan dolayı ona “Musa” isminin verildiğı belirtilmektedir.⁵⁹⁸ Kuteybe’den gelen bir nakilde Hz. Musa’nın künyesiyle alakalı olarak; Tevrat ehlinin Musa b. Mîşa b. Yûsuf b. Ya’kûb diye iddia ettiğı ancak müfessirlerin genel görüşünün Harun’un kardeşı Musa b. İmrân olduğı bildirilmektedir.⁵⁹⁹ Her iki rivayetin de Mukâtil ve Kuteybe gibi İsrâiliyat nakleden selef âlimlerinden gelmesi hasebiyle İsrâiliyat kökenli oldukları ifade edilebilir.

Tevrat’ta Hz. Musa’ya “Musa” adının konulması hakkında, Semerkandî’nin naklettiğı haberlere benzer bilgiler ve bu ismin verilış nedeni olarak nakledilen rivayetin detaylı hikâyesi yer almaktadır.⁶⁰⁰ Orada, Firavun’un kızının, Musa’yı evlat edindiğı, onu, sudan çıkardım, diyerek ona Musa ismini verdiğı ifade edilmektedir. Nitekim “Musa” lafzının İbrânîce “Moşe”, çıkarmak manasında kullanılan “Maşa” kelimesini çağrıştırdığı da belirtilmektedir.⁶⁰¹

Semerkindî, Hz. Musa ve Harun’un yaşları hakkında bir rivayet nakletmektedir. Rivayette anlatıldığına göre; Harun, Musa’dan 2 veya 3 yaş büyüktür.⁶⁰² Hz. Harun’un Hz. Musa’dan yaşça büyük olduğı Tevrat’ta da vurgulanmaktadır. Orada, Firavun’la konuştuklarında Hz. Musa’nın 80, Hz. Harun’un da 83 yaşında olduğı belirtilmektedir.⁶⁰³ Senetsiz “yükâlû” lafzıyla zikredilen bu rivayetin Ehl-i kitap’a dayanma ihtimali yüksektir.

⁵⁹⁸ Semerkandî, *Tefsir*, II, 510. Aynı rivayet Taberî tefsirinde de yer almaktadır. Bkz. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I, 665.

⁵⁹⁹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 304.

⁶⁰⁰ Mısır’dan Çıkış 2:3-10.

⁶⁰¹ Mısır’dan Çıkış 2:10, a. dipnot.

⁶⁰² Semerkandî, *Tefsir*, I, 428.

⁶⁰³ Mısır’dan Çıkış 7:7.

Kur'an'da Samirî'nin buzağı heykeli yapma olayından bahsedilmektedir.⁶⁰⁴ Hz. Musa Tur Dağı'na çıktığında arkada bıraktığı halkı Samiri'nin de teşvikiyle bir buzağı yaparak ona tapmaya başlamasını Semerkandî şu şekilde anlatmaktadır: "Kendisi bir kuyumcu olan Samirî halkı kıskırtarak ellerindeki altın ve süs eşyalarını toplayıp ateşe atmaktadır." Sonra onun Cibrîl'i, hayat atının üzerinde gördüğü ve altından bir avuç toprak alarak o ateşin üstüne (erimekte olan altınların içine) attığı aktarılmaktadır. "İbn Abbas'dan gelen rivayete göre, Samiri o heykele bir avuç toprağı savurunca heykelin kanlı canlı bir buzağı haline gelmiştir."⁶⁰⁵ Taberî'de bu heykelin canlı⁶⁰⁶ olmasının yanında böğüren bir buzağı haline geldiği belirtilmektedir.⁶⁰⁷ Kaynaklarda Samirî'nin Yahudi ve Hristiyan gelenekleri tarafından bilindiği ileri sürülmektedir.⁶⁰⁸ Ayrıca Tâhâ sûresinde yer alan bu kıssaya benzer bir olay Sâmîrî ismi anılmaksızın Tevrat'ta⁶⁰⁹ da var olduğu görülmektedir. Ancak buzağının ses çıkarma özelliğinin Tevrat'ta geçmemesi ve heykeli yapanın Harun⁶¹⁰ olduğunun bildirilmesi onu Kur'an'daki kıssadan ayıran iki temel özelliktir. Bunun dışında meydana çıkan benzerlikten dolayı Reformist Yahudiliğin öncülerinden Abraham Geiger gibi bazı kimseler, bu kıssanın Yahudi geleneğinden aktarıldığını hatta Hz. Peygamber'in ilgi çekmek için bunu Kur'an'a eklediğini iddia etmektedir. Geiger Kur'anla Tevrat arasındaki bu kıssaya dair iki temel farklılığı Midraş kitaplarındaki rivayetlerine dayandırarak iddiasını bir adım üste çıkarmıştır. Ancak bazı araştırmacılar bu hikâyeleri içeren Yahudi kaynaklarının İslâm'ın doğuşundan sonra ortaya çıktığını belirtmesi Geiger'in tezini çürütmektedir.⁶¹¹ Lakin Sâmîrî'nin Cebrâîl'in atının izinden bir avuç toprak almasına dair rivayetin ve bu tarz bilgilerin kökeninin Yahudi kültürüne ait olduğu görülmektedir. Bu sebeple bunlar da İsrâiliyat'tandır.

604 "فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجْلاً جَسَداً لَهُ خَوَارٍ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى قَتْسِي" *Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. (Ona uyanlar) "İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu" dediler.*" Tâhâ 20/88.

605 Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, I, 119.

606 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 149.

607 Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 138-139.

608 Mahmut Salihoglu, "Sâmîrî", *DİA*, XXXVI, 78.

609 Çıkış 32/1-35.

610 Çıkış 32/2-4. Taberî tefsirinde de Sâmîrî'nin Cibril'in atının izinden aldığı bir parça toprağı, Hz. Harun'a ateşe attırttığı bildirilmektedir. Semerkandî'nin Taberî'yi tamamen örnek almadığına dair delillerden birinin de farklılaştığı bu durum olduğu görülmektedir. (Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 672.)

611 Salihoglu, "Sâmîrî", *DİA*, XXXVI, 79.

Kur'an'da Yahudilere verilen bir inek kesme emrinden, bu emir sebebiyle onların çeşitli sorularından ve Hz. Musa arasında geçen diyalogtan bahsedilmektedir. Semerkandî, bir ineğin kesilme emrinin İsrâiloğulları'na gelmesiyle ilgili olarak İbn Abbas ve İbn Sîrin'den senetsiz 2 ayrı rivayet nakletmektedir. İbn Abbas'tan gelen nakilde; İsrâiloğulları'ndan iki kardeşin, amcalarının mirasını almak için ayrıca kızını kendine nikâhlayacak korkusuyla Âmil ismindeki tek oğlunu öldürüp köyün yakınlarına bıraktıklarından, katili köy halkınca meçhul olan bu zatın sabah olunca kan bedelini istemek için gelmesi sebebiyle işin içinden çıkamayarak Musâ'ya danışmaya gitmeleriyle ilgili olarak bir hikâyenin anlatıldığı uzunca bir habere yer verilmektedir. İbn Sîrin'in de Ubeydetü's-Selmânî'den İsrâiloğulları'ndan bir adamın mirasına konmak için akrabaları tarafından katledilerek herhang birinin kapısına bırakıp daha sonra da kan bedeli istemeye gelmesi üzerine tam kavga çıkacakken içlerinden birinin Hz Musa'ya danışma fikrini atmasıyla alakalı bir haber aktarılmaktadır. "Mesele, hüküm verilmesi için Musa'ya taşındığında o, konuyla ilgili hükmün kendisine bildirilmesi için Allah'a dua etmiştir. Bunun üzerine Allah, onlara bir inek kesmelerini emreder." Âyette geçen inek kesme emrinin bu olaylar üzerine indiği beyan edilmektedir.⁶¹² İbn Sirin'den aktarılan bu rivayet Taberî tefsirinde daha uzun ve farklı lafızlarla senediyle birlikte aktarılmaktadır.⁶¹³ Ancak İbn Abbas'tan nakledilen bu rivayete Taberî tefsirinde rastlanılmamaktadır. İbn Kesîr Ubeyde el-Selmânî ve diğer selef âlimlerinden konuyla ilgili nakledilen bu rivayetlerin birbirinden farklı olduğunu söyledikten sonra bunların İsrâiloğulları'nın kitaplarından alındığını, naklinin caiz olduğunu doğrulamak veya yalanlamak gibi bir tercihe girmeyerek hakikate uyduğu miktarda güvenilebileceğini belirtmektedir.⁶¹⁴ Dolayısıyla Semerkandî'nin aktardığı bu haberlerin İsrâiliyat olduğu görülmektedir.

Kur'an'da İsrâiloğulları tarafından Hz. Musa'ya yapılan bir eziyete atıf bulunmaktadır.⁶¹⁵ Fakat âyette bu eziyetin nasıl yapıldığı ve ne olduğuna dair herhangi

⁶¹² Semerkandî, rivayetin başında İbn Abbas'tan Tevrat'ta; İsrâiloğulları'na iki köy arasında katili bilinmeyen bir ölü bulunduğu takdirde diyetinin ölünün yakın olduğu köye ödetildiği hükmünün geçtiği bilgisine yer vermektedir. Semerkandî, *Tefsir*, I, 127.

⁶¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 76-77.

⁶¹⁴ İbn Kesir, *Tefsir*, I, 447-448.

⁶¹⁵ "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِندَ اللَّهِ وَجِيهًا" *Ey iman edenler! Mûsâ'yı incitenler gibi olmayın. Allah onun, hakkında söylediklerinden uzak, tertemiz biri olduğunu ortaya koymuştu. Gerçekten o, Allah katında itibarlı idi.*" Ahzab 33/69.

bir bilgiye yer verilmemektedir. Ancak Semerkandî tefsirinde Hz. Musa'nın Harun'la birlikte yolculuğa çıktıkları; fakat Harun'un orada öldüğüne dair bir tafsilata yer verilmektedir. Rivayetin devamında "İsrâiloğulları, Hz. Harun'u ölümünden Musa'yı suçlamakta ve onu katil olarak nitelendirmektedir. Hz. Musa İsrâiloğulları'ndan bir toplulukla birlikteyken Harun'un dirilip kendisini herhangi birinin öldürmediğini, eceliyle öldüğünü söylediği anlatılmaktadır."⁶¹⁶ Kitâb-ı Mukaddes'te, Hz. Musa ve Harun'un birlikte dağa çıkıp Harun'un dağın tepesinde öldüğü Hz. Musa'nın da onun oğlu ile birlikte onu gömüp aşağı indikleri⁶¹⁷ ifadelerine yer verilirken Hz. Harun'un Musa'dan önce ölmesi ve cemaatin Hz. Harun'a ağladığı⁶¹⁸ tefsirdeki rivayeti teyit etmektedir. Dolayısıyla bu rivayetin Yahudi kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu haberin daha uzun hali Ali b. Mûsa et-Tûsî kanalıyla Taberî tefsirinde Hz. Ali'den nakledilmektedir. O, bu âyette eziyet kelimesiyle kastedilen anlamın bu rivayet olduğunu caiz görmektedir.⁶¹⁹

Semerkandî'nin Hz. Musa ve kıssası kapsamında İsrâiliyat'a dair naklettiği rivayetler bu bölümde aktarılanlarla sınırlı değildir. Fakat konunun uzamaması ve örneklerin yeterli görülmesi adına bu rivayetlerle yetinilmiştir. Semerkandî'nin tefsiri *Bahrü'l-ulûm*'da, Hz. Musa ile alakalı çeşitli konularda İsrâilî rivayetleri aktarışına şahit olunmuştur. Bu haberlerin; Hz. Musa'nın asası,⁶²⁰ kekeme olma sebebi,⁶²¹ bebekken konulduğu sandığın atıldığı su,⁶²² sütanne aranması,⁶²³ Hz. Musa'nın olgunlaşma (ergenlik) yaşı,⁶²⁴ bir kıptî bir adamı öldürmesi, kıptî ve diğer kavga eden adamın kim olduğu, ona Mısır'ı terk etmesini bildiren adam⁶²⁵ vb. konuları da ele aldığı görülmektedir.

⁶¹⁶ Semerkandî, *Tefsir*, III, 62.

⁶¹⁷ Çölde Sayım 20:25-28.

⁶¹⁸ Çölde Sayım 20:29.

⁶¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 194.

⁶²⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 559; II, 339.

⁶²¹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 339.

⁶²² Semerkandî, *Tefsir*, II, 509-510.

⁶²³ Semerkandî, *Tefsir*, II, 511.

⁶²⁴ Semerkandî, *Tefsir*, II, 511-512.

⁶²⁵ Semerkandî, *Tefsir*, II, 512-513.

2.2.1.7. Hz. Dâvûd

Kur'an'da kıssası anlatılan Hz. Dâvûd İsrâiloğulları'na gönderilen bir peygamberdir. Semerkandî, Hz. Dâvûd'u ele alan bu bölümde, öncelikle onun döneminin kralı olan Tâlût, ardından Hz. Dâvûd ve Câlût'la karşılaşmasıyla ilgili olarak İsrâilî denilebilecek çeşitli rivayetleri tefsirine almaktadır.

Bakara sûresinde İsrâiloğulları'nın peygamberlerinden, Allah'ın kendilerine bir kral atamasını istemeleri üzerine, Allah'ın onlara Tâlût'u kral olarak tayin ettiğinden, ayrıca ona ilim ve cisimde bir genişlik verdiğinden bahsedilmektedir.⁶²⁶ Semerkandî'nin Tâlût'un kral tayin edilmesiyle alakalı olarak naklettiği bir haberde, İsrâiloğulları'nın, onun kendilerine kral olmasını kabul etmedikleri; zira onun ne kral ne peygamber soyundan geldiği,⁶²⁷ hatta onun Benî İsrâil'in en basit bir soyundan geldiğini serdettikleri belirtilmektedir. Yine Tâlût'un hakir biri olarak tanındığından, şarap satan ve korkak bir adam olduğundan, fakat Allah'ın ilmiyle ilimlenen bir âlim olduğuna, özellikle de savaş bilgini olduğuna dair yûkalü lafzıyla çeşitli bilgilere yer verilmektedir.⁶²⁸ Bu bilgilerin hepsi de Kitâb-ı Mukaddes kaynaklıdır. Nitekim orada Tâlût, Saul⁶²⁹ ismiyle zikredilmekte olup Rabb'in Samuel'e kavmi üzerinde hüküm sürecek kişinin Saul olduğunu söylediği⁶³⁰ ve onun İsrâil oymaklarının en küçüğü olan Benyamin oymağından, hatta bu oymağın da en küçük kabilesinden olduğu belirtilmektedir.⁶³¹ Yine orada Samuel'in Saul'u halka kral olarak tanıttığı onların da bunu kabul ettikleri;⁶³² ancak bazılarının kendi kurtuluşlarından endişe ederek onun kral olmasından hoşlanmadıkları⁶³³ ifade edilmektedir. Ayrıca orada, Tâlût'a verilen ilim ve

⁶²⁶ إِنَّ اللَّهَ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ اصْطَبِفْهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكُهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (Bakara 2/247). Bu âyette; peygamberlerinin İsrâiloğulları'na, Allah'ın kendileri için Talut'u kral seçtiğini söylemesi üzerine, onların Talut'u küçümseyerek, Kabilesinin basit bir Kabile olduğu söylemeleri ve kendilerini onun kurtarmasının mümkün olamayacağını iddia etmelerinden bahsetmektedir. Ayrıca âyette Allah'ın Talut'a ilim verdiğinden ve gücünü artırdığı da ifade edilmektedir.

⁶²⁷ Zira nübüvvetin Yakup b. Levi'nin oğullarında, krallığın da Yahûdi Kabilesinde olduğundan bahsedilmektedir. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, I, 218.

⁶²⁸ Semerkandî, *Tefsir*, I, 218.

⁶²⁹ I. Samuel 9, 2.

⁶³⁰ I. Samuel 9, 17.

⁶³¹ I. Samuel 9, 21.

⁶³² I. Samuel 10, 24.

⁶³³ I. Samuel 10:27.

fiziki güç hakkında da Semerkandî'nin rivayet ettiği haberlerle eşleşen anlatımlar vardır. Şöyle ki, Saul'e Tanrı'nın başka bir kişilik verdiği, o gün bütün belirtilerin gerçekleştiği, Tanrının ruhunun güçlü bir biçimde üzerine indiği ve Saul'un onlarla birlikte peygamberlikte bulunmaya başladığı anlatılmaktadır.⁶³⁴

Kur'an'da, birbirinden davacı olan iki kişinin, davalarını bir hükme bağlaması için Hz. Dâvûd'a başvurmaları hikâyeye edilmektedir.⁶³⁵ Bu anlatımla ilgili olarak Semerkandî bazı rivayetlere yer vermektedir. Nakillere göre; Dâvûd'un mihraptayken bir gün penceresine konan bir kuşu yakalamak için elini uzattığı, dördüncü seferde kuşa uzandığı ve bu esnada karşı tarafta banyoda duş alan bir kadın gördüğü anlatılmaktadır. Kadının Dâvûd'u fark edince saçlarıyla bedenini örttüğü, hemen giyinip evden çıktığı da rivayetin devamında nakledilmektedir. Dâvûd'un kadının evini ve eşini öğrenmesi üzerine kendisin bu kadınla evlenebilmesi için kocasını öldürmesi gerektiğini böylece onunla rahatlıkla evlenebileceğini düşündüğünden bahsedilmektedir. Bunun üzerine Dâvûd komutanlarından birine, savaşta adamı öldürecek bir görev tayin edilmesini yazar. Adam savaşta ölür ve kadının iddeti de bitince Davut kadını ister ve evlenirler. Dâvûd bu hatayı yapınca onun yanına iki melek sarayın surlarını aşarak gelir.⁶³⁶

Bu rivayetlerin tamamı genel hatlarıyla Kitâb-ı Mukaddes'teki anlatımlarla eşleşmektedir. Oradaki hikâyeye göre; bir akşamüstü Dâvûd'un yatağından kalkarak, sarayın damında gezinirken damdan beri yıkanan bir kadın gördüğü, kadının güzelliğinden ötürü Dâvûd'un onun kim olduğunu öğrenmek için birini gönderdiği anlatılmaktadır. Ayrıca Dâvûd'un kadını getirmeleri için ulaklar gönderdiği kadınınsa onun yanına geldiğinde, onunla zina ettiği, ardından gebe kalıp durumu Dâvûd'a haber ettiği, bunun üzerine Dâvûd'un Yoav'a bir mektup göndererek Uriya'yı savaşın en şiddetli olduğu cepheye yerleştirmesini ve öldürülmesini yazdığı, denilen yapınca da adamın orada öldüğü, kadınınsa Dâvûd'la evlendiği hikâyeye edilmektedir.⁶³⁷ Bu rivayetlere göre, Hz. Dâvûd evli bir kadınla zina yapmış, sonra onunla evlenebilmek için de kocasını ölmesi için bir savaşa göndermiştir.

⁶³⁴ Bu hikayeler için bkz. 10:9-10.

⁶³⁵ Sâd 38/21-25.

⁶³⁶ Semerkandî, *Tefsir*, III, 132-133.

⁶³⁷ Bu rivayetler için bkz. II. Samuel 11, 2-5, 14-17, 26-27.

Semerkindî'nin naklettiği bu rivayetlerin kaynağının Kitâb-ı Mukaddes olduğu görülmektedir. Binaenaleyh İslâm âlimleri arasında da her ne kadar bu şekilde mukayese yapılmasa da bu rivayetlerin İsrâiliyat olduğunu söyleyenler olmuştur. Mesela, İbn Kesîr Hz. Dâvûd'a gelen iki davacı meselesinin anlatıldığı âyetler bağlamında müfessirlerin bu kıssayla ilişkili olarak çoğunun İsrâiliyat'tan alınmış olan bazı kıssalar naklettiklerini; fakat bu hususla ilgili olarak da Hz. Peygamber'den uyulması gereken herhangi bir hadisin de varid olmadığını ifade etmektedir.⁶³⁸

Hz. Dâvûd ve kıssasıyla ilgili olarak, örnek olarak aktardığımız bu rivayetlerin haricinde Semerkandî'nin; Hz. Dâvûd'un zırh yapması,⁶³⁹ Lokman'la karşılaşması,⁶⁴⁰ kardeş sayısı ve babasının adı⁶⁴¹ gibi birkaç konu etrafında da bazı haberlere yer verdiği görülmektedir.

2.2.1.8. Hz. Eyyûb

Kur'an'da sabrıyla öne çıkan Hz. Eyyûb ile ilgili Semerkandî çeşitli rivayetlere yer vermektedir. “Denildiğine göre onun künyesi, Eyyûb b. Merzâ; karısının ismi Rahime veya Maheyn binti Mîşa b. Yûsuf b. Ya ‘kûb’dur.” Hz. Eyyûb’ün çeşit çeşit, sınıf sınıf malları; 300 çift öküzü, inek, deve ve koyun gibi hayvanları olduğu belirtilmektedir. Şeytanın onun bu durumunu kıskandığından, bu vesileyle Yüce Allah ile arasında geçen diyalogdan bahsedilmektedir.

Şeytan, Eyyûb’ün bu sabrının sebebini dünyada refah içinde olmasına bağlamaktadır. Bu nedenle Allah’tan onun malına zarar vermek için izin istemektedir. Allah peygamberinin her haline hamd eden bir kul olduğunu bildiği için ona müsaade eder. Şeytan ateş sûretiyle önce koyunlarını, çobanlarını, ardından ekinlerini yakar. Her zararını da Nebî’ye haber verir. Sonra 7 oğlu ve 3 kızının⁶⁴² içinde bulunduğu evi yıkarak onların ölmesine neden olur. Hz. Eyyûb’ün her musibeti

⁶³⁸ İbn Kesir, *Tefsir*, XII, 81-82.

⁶³⁹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 220; III, 67.

⁶⁴⁰ Semerkandî, *Tefsir*, III, 21.

⁶⁴¹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 220.

⁶⁴² 7 erkek 7 kız diyenler de vardır şeklinde bir bilgi de eklenmektedir. Bir sonraki âyette (Enbiya 84) bunu diyen kişi Kelbî ve diğerleri şeklinde açıklanmaktadır. Semerkandî, *Tefsir*, II, 375-376.

duyduğundaki teslimiyeti ve Allaha övgüsü aynıdır. Malı veren de o, alan da o şuurunu sürdürmektedir.

Kıssanın devamında, peygamber namazda secde etmekteyken hastalığn onu yakaladığı vücudunda yaralar çıktığı eşi hariç tüm akraba ve komşularının onu terk ettiği anlatılmaktadır. Hatta komşularının ondan rahatsız olduğu ve bulundukları yerden taşınmasının istediği de bu bilgilere ilave edilmektedir. “İblis doktor kılığında Hz. Eyyûb’un karısının karşına çıkarak; peygamberin şarap içerse veya küfür ederse iyileşeceğini söyler. Hz. Eyyûb onun şeytan olduğunu anlar ve karısına kızarak şayet iyileşirse ona 100 sopa vuracağını belirtir.” Semerkandî bu bilgilerin ardından bela diye nitelendirdiği onun bu hastalığının kimine göre 7,⁶⁴³ kimine göre 10 sene olduğunu belirttikten sonra 18 yıl olduğu ifade edilen hadisi paylaşmaktadır. Görülmektedir ki o çoğu zaman sadece açıklama yapmak için bu bilgileri kullanmıştır.⁶⁴⁴ Sonra Eyyûb’un eşini kovduğu fakat onun evden kovulduktan sonra kendi kendine, Eyyûb’e kimin bakacağını ve onun yalnız kaldığını düşünerek geri döndüğü rivayet edilir. Eve döndüğünde iyileşmiş ve gençleşmiş olan Hz. Eyyûb’le karşılaşır; fakat onu tanıyamaz. Biraz konuştuktan sonra onun Eyyûb olduğunu anlar. Rivatette; Allah’ın da ona, Eyyûb’le birlikte bu imtihana sabrettiği için merhamet ettiği, Eyyûb’e yemininden teberri için karısına 100 başağı veya sapını bir araya getirerek tek bir kere vurmasını emrettiği anlatılmaktadır.⁶⁴⁵ “İyileştikten sonra, Allah Eyyûb’e helak ettiği ailesini aynıyla geri vermişti. Onlar Eyyûb’ün imtihanı gereği öldükleri için Allah bu sıkıntıyı ondan giderince kızlarını, çocuklarını, davarlarını ve evlatlarını ona geri verdi...” Bir rivayete göre de Allah’ın ona, ailesinin ve çocuklarının öldükten sonra hiçbirisini geri vermediği, bunun yerine eşinin tekrar 26 çocuk doğurduğu anlatılmaktadır.⁶⁴⁶

Semerkandî’nin aktardığı bazı haberler, Taberî tefsirinde hiç yer almazken bazıları ise onun naklettiği rivayetlerin çok özeti gibidir. *Cami’ul-beyan*’da Hz. Eyyûb’le ilgili rivayetlerin büyük çoğunluu Vehb b. Münebbih, Hasan-ı Basrî ve İbn

⁶⁴³ İbn Kesir tefsirinde bazıları diye ifade edilen, onun 7 yıl bu durumu çektiğini belirten Hasan ve Katade’dir. Semerkandî ise Sad sûresi 44. Âyette 7 sene diyen kişinin Vehb b. Münebbih olduğunu bildirmektedir. (Semerkandî, *Tefsir*, III, 137-138) Taberî tefsirinde bu hastalığı 7 sene çektiğini belirten rivayet Hasan’dan nakledilmektedir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVI, 353.

⁶⁴⁴ Semerkandî, *Tefsir*, II, 375-376.

⁶⁴⁵ Semerkandî, *Tefsir*, III, 137-138.

⁶⁴⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 375-376.

Abbas'tan gibi ravilerden nakledilmektedir.⁶⁴⁷ Ayrıca Taberî, Vehb b. Münebbih ve diğer bazı râvilerin bu konuyla ilgili Ehli kitap âlimlerinden naklettiklerini söylediği bazı rivayetleri de aktarmaktadır.⁶⁴⁸ Hz. Eyyûb'le ilgili hem bazı hadislerdeki⁶⁴⁹ hem de seleften gelen nakillerdeki anlatımlar birçok yönden Kitâb-ı Mukaddes'in Eyyûb Kitabı'ndaki anlatımlarla büyük benzerlik göstermektedir. Nitekim orada da, Eyyûb'un kız-erkek çocuklarının ve büyük sürülerinin olduğundan; çocuklarının, bu imtihanı için bir gün öldürüldüğünden ve sürülerinin yanarak helak olduğundan bahsedilmektedir. Yine imtihan gereği onun tüm bedeninde çibanlar çıktığından, karısının onun bu haline dayanamayıp isyan etmesi üzerine Eyyûb'un ona sert çıkıp kızmasından ve onun üç arkadaşının olduğundan bahsedilmektedir. İmtihanın sonunda da sahip olduklarının kendisine geri verildiği ve tekrar çoluk çocuğa karıştığı anlatılmaktadır.⁶⁵⁰ Fakat belirtilmelidir ki, Kur'an'da onun asi olmayan ve sabreden bir kul oluşundan bahsedilirken, Eski Ahit'in Eyyûb Kitabı'nda ilk zamanları sabırlı olan sonradan isyan eden bir kul portresi çizilmektedir. Dolayısıyla oradaki anlatımla Kur'an'daki anlatım farklılaşmaktadır. Geline bu noktada tefsirlerdeki uzunca nakledilen bu rivayetlerin bir kısmının Kitâb-ı Mukaddes'te yer aldığını, diğer bir kısmının da Eski Ahit'in midraşik tefsirlerinde ve Yahudiliğin apokrif metinlerinde yer almasının muhtemel olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.1.9. Hz. İsa

Kur'an'da Mâide olarak geçen ve Hz. İsa'nın Kabilesine Allah'a iman etmeleri için gökten indirilen sofradaki yiyecekler ve onları yiyenlerin sayıları hakkında birçok rivayet günümüze ulaşmıştır. Adını sofraya manasına gelen Mâide kelimesinden alan bu

⁶⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 334-352, 353-363, 365.

⁶⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 351-353.

⁶⁴⁹ Hz. Eyyûb'le ilgili olarak Enes b. Malik, Ebû Hureyre ve İbn Abbas'tan merfu olarak nakledilen bazı hadisler de mevcuttur. Bu hadislerde Hz. Eyyûb'un insanlık tarihindeki en çok sıkıntı ve belaya maruz kalan kişi olduğundan, onun tabi tutulduğu imtihanından ve bu imtihanın süresinin 18 yıl olduğundan bahsedilmektedir. Yine hadislerde, Hz. Eyyûb'un yanına gelip giden iki arkadaşının olduğu, onun biri buğday diğeri arpa koyulması için iki ambarının olduğu ve bunların Eyyûb iyileşince mükafaat olarak bir bulut vasıtasıyla ağızlarına kadar doldurulduğu ve diğer bir rivayette de çıplak olarak yıkanırken üzerine altın çekirgeler yağdırıldığı gibi anlatımlara yer verilmektedir. Hadisler ve değerlendirmeleri için bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, IX, 429; XII, 100; Semerkandî, *Tefsir*, II, 375-376.

⁶⁵⁰ Tüm bu rivayetler için bkz. Eyüp 1, 2, 3 ve 42. Bölümler.

sûrenin 115. âyeti bağlamında⁶⁵¹ Semerkandî tefsirinde gökten indirilen sofraya dair bazı bilgiler yer almaktadır. Hz. İsa'ya gökten indirilen sofradaki yiyecekler ve ondan yiyenlerin sayıları ile ilgili rivayetler Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde bulundukları gibi Semerkandî tefsirinde de şu şekilde geçmektedir: “Sofrada ekmek ve iki balık bulunuyordu. Ondan yiyenlerin sayıları ise beş bin küsur veya on iki bin kadardı.”⁶⁵² Bu konuda Kitâb-ı Mukaddes'te şunlar yazılıdır: “Beş ekmeği ve iki balığı alarak göğe bakarak şükran duası etti.”⁶⁵³ “O ekmekten yiyenler beş bin erkek idiler.”⁶⁵⁴ Bahsi geçen rivayetler ile ilgili Hz. Peygamber'e ait sahih bir hadis bulunamadığı için bu rivayetlerin hepsi İsrâiliyat'tandır.

2.2.1.10. Zül-Karneyn

Zülkarneyn Kur'an'da ismi zikredilen peygamber olup olmadığı ihtilaflı kişilerdendir. Kehf sûresinin 83-96. âyetlerinde⁶⁵⁵ Zülkarneyn kıssası da anlatılmaktadır. Zül-Karneyn hakkında Semerkandî tefsirinde isminden dolayı çeşitli haberler nakledilmektedir. Semerkandî, Zülkarneyn'in kim olduğu, Zülkarneyn'in mânası ve niçin bu ismi aldığı hususunda tefsirinde onun adı İskender olduğunu kaydederek şu rivayetlere yer verir:

Vehb b. Münebbih: Aralarında ihtilafa düşen ehl-i kitap'tan bazı kimselerin dediğine göre onun Zülkarneyn diye isimlendirilmesinin nedeni İran ve Rûm'un kralı olmasındandır. Bazıları da başında boynuza benzeyen iki şey olduğu için, iki boynuzlu anlamında bu isimle adlandırıldığını söyler. Bazıları da der ki: Güneşin doğduğu ve battığı yere ulaşması sebebiyle Zülkarneyn denmiştir. Kavmine, rüyamda güneşe yaklaşıp ondan bir parça aldığımı gördüm, diye rüyasını anlattığı

⁶⁵¹ قَالَ اللَّهُ إِنِّي مَنَزَلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ “Allah da şöyle buyurdu: Ben onu size şüphesiz indireceğim; ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, kâinatta hiçbir kimseye etmediğim azabı ona edeceğim!” (Mâide 5/115)

⁶⁵² Semerkandî, Tefsir, I, 468.

⁶⁵³ Luka, 9,16; Matta 14,19.

⁶⁵⁴ Matta 14,21.

⁶⁵⁵ وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا “(Resûlüm!) Sana Zülkarneyn hakkında soru sorarlar. De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım...” (Kehf 18/83)

için Zülkarneryn diye isimlendirilmiştir.⁶⁵⁶ Zeccac dedi ki: İki tane örgüsü olduğu için Zülkarneryn diye isimlendirilmiştir.⁶⁵⁷

Semerkandî'nin Zülkarneyn'in kim olduğu, Zülkarneyn diye isimlendirilmesinin sebebi hakkında zikrettiği ve İsrâiliyat'tan olduğu söylenen bu haberleri İbn Kesîr tefsirinde görmek mümkündür. İbn Kesîr, onun Rûm ve Fars olduğu hakkındaki görüşlere işaret ederek uzunca aktarılan bu rivayetin çirkinliklerle dolu olup İsrâiliyat olduğunu ve Hz. Peygamber'e ulaşmadığını belirtmektedir. Ayrıca Ebû Zûr'a er-Râzî gibi kıymetli bir şahsiyetin Delâilü'n-Nübüvve adlı kitabında bu haberin tamamını kaydetmesine olan şaşkınlığını dile getirmiş ve kayıta münker tarafların bulunduğunun altını çizmiştir. Bunlardan biri Zülkarneyn'in Bizans'lı olduğudur. Nitekim onun Rûm olan Makedonya'lı Filip'in oğlu ikinci İskender olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁵⁸

2.2.1.11. Hz. Süleyman

Hz. Süleyman İsrâiloğulları'na gönderilmiş bir elçi olup Semerkandî'nin, kıssaları ve kendisi hakkında en çok İsrâiliyat naklettiği peygamberlerdendir.

Neml süresinde Hz. Süleyman'ın ordusuyla seferdeyken hüdhüd adında bir kuşu aradığından ve onu bulamadığından bahsedilmektedir.⁶⁵⁹ Bu kuşun kayboluş sebebi hakkında hüdhüdün su bulma rehberi olduğuyla ilgili bir rivayete yer verilmektedir. Müellifin, İbn Abbas'tan naklettiği bu rivayete göre, “Yeryüzü hüdhüd için cam gibi görünüyor, o yerin altındaki suları görebiliyordu.”⁶⁶⁰ Hüdhüd ile ilgili bu rivayetin Ehl-i kitap'tan öğrenilen bilgiler olduğu söylenmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili rivayete bakıldığında rivayetin senedi tam olmamakla birlikte İkrime kanalıyla İbn Abbas'tan nakledildiği görülmektedir. Ayrıca Taberi tefsirinde İbn Abbas'ın Hz. Süleyman'ın hüdhüdü aramasının sebebine dair Abdullah b. Selâm'a bazı sorular sorduğu tespit

⁶⁵⁶ Vehb b. Münebbih'ten gelen bu haberi çok öz bir şekilde Taberî tefsirinde de görülmektedir. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 371

⁶⁵⁷ Semerkandî, *Tefsir*, II, 310.

⁶⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'an*, IX, 182.

⁶⁵⁹ وَتَقَعَّدَ الطُّيْرُ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدُودَ أَمْ كَانَ مِنَ الْعَائِبِينَ “Süleyman kuşları gözden geçirdi ve “Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?” diye sordu.” Neml 27/20.

⁶⁶⁰ Semerkandî, *Tefsir*, II, 492.

edilmiştir.⁶⁶¹ Nitekim ondan gelen rivayetin kaynağı da yine Yahudi âlimleri ve geçmiş kültürü bilen tâbiîn âlimleridir. Dolayısıyla rivayeti İsrâiliyat olarak değerlendirmek mümkündür.

Hüdhüd orduya geri dönünce Hz. Süleyman’a Yemen’de Belkîs adında Allah’a şirk koşan bir kraliçenin olduğunu haber verir⁶⁶² ve Süleyman onu İslam’a davet eder.⁶⁶³ Fakat önce, Belkîs Hz. Süleyman’a bazı hediyeler gönderir.⁶⁶⁴ Semerkandî bu hediyelerin; altından iki kız, misk ve amber ile on kız on erkek cariyeyi gönderdiğini nakletmektedir.⁶⁶⁵ Bunların Eski Ahit’te ifade edilen hediyelerle benzerlik arz ettiği bilinmektedir. Orada Belkîs’in gerek kendisi Hz. Süleyman’ın yanına giderken gerekse de elçilerini gönderirken çeşitli mücevherler ve altınlar gönderdiği belirtilmektedir.⁶⁶⁶ Rivayetin devamında hediye olarak Belkîs’in ona gönderdiği erkeklere kadın elbiseleri, kadın cariyelere de erkek elbiseleri giyindirerek onun peygamber⁶⁶⁷ mi sıradan bir padişah mı olduğunu tespit etmek için yaptığı sınav anlatılmaktadır. Sınavı Hz. Süleyman basit bir testle geçmektedir.⁶⁶⁸

Selef âlimleri Ehl-i kitap’tan bu meselelere dair nakiller bulunmuşlardır. Bu sebepten, böyle rivayetlerin tümünün Ehl-i kitap kaynaklı olduklarını söyleyebiliriz. Bu teferruatlar mevcut Ahd-i Atik’te yer almasa da muhtemelen ya Eski Ahit’in midraşik tefsirlerinden ya da özellikle Belkîs ile ilgili olan kısımları Himyer-Yemen mitolojilerinden nakledilmiştir. İbn Kesîr de bu rivayetlerin çoğunun İsrâiliyat’tan alınmış olduğunu belirtmektedir.⁶⁶⁹

Hz. Süleyman’ın Belkîs’la karşılaşmasına ve Belkîs’in fiziki özelliklerine dair bazı İsrâiliyat haberleri mevcuttur. Mücâhid’den aktarılan rivayete göre, Belkîs’in

⁶⁶¹ Bu rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 30-32.

⁶⁶² Neml 27/22-24.

⁶⁶³ “أَلَا تَعْلَمُونَ عَلَيَّ وَأَتُونِي مُسْلِمِينَ” “Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun” denilmektedir.” Neml 27/31.

⁶⁶⁴ “وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَظَرُوا بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ” “Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler?” Neml 27/35.

⁶⁶⁵ Semerkandî, *Tefsir*, II, 495.

⁶⁶⁶ Bkz. I. Krallar 10: 2, 10.

⁶⁶⁷ Ayrıca Belkîs elçilerine Hz. Süleyman’ın güler yüzlü olursa peygamber; onlara karşı asabi davranırsa sıradan bir padişah olduğunu da tembih etmektedir. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 495-6.

⁶⁶⁸ Rivayetin devamında Hz. Süleyman kızlarla erkekleri ayırt etmek için onlara birer su kabı verir ve yüzlerini yıkamalarını söyler. (O günün adetlerine göre) kızlar tek elini erkekler iki elini suya sokarak yüz yıkarlarmış, denilmektedir rivayette. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 495-496.

⁶⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsir*, X, 406.

annesini çok kılları bulunan bir peridir.⁶⁷⁰ Cinlerin, Süleyman'ın Belkıs'la evlenmesinden ve bu yolla Süleyman'ın ondan bazı şeyler öğreneceğinden korktuğu, bundan dolayı Belkıs'ın Süleyman'la evliliğinden hoşlanmadığına dair aktarılan Rivayetin devamında “yükalü” lafzıyla cinlerin Hz. Süleyman'a onun bacakların hayvan toynağına benzediğini söylemesi üzerine Hz. Süleyman'ın Belkıs'ın bacaklarına bakmak istediği anlatılmaktadır.⁶⁷¹ Mukâtil'in anlattığına göre, Süleyman Belkıs'la evlenir. Ondan Davut isminde oğlu olur. Hatta bu konuyla ilgili mevzu bir hadis de paylaşır.⁶⁷² Yine başka bir ayetin tefsirinde Mukâtil'den gelen haberde Belkıs'ın annesinin bir cin olduğu ve ona “arş-u azîm” denildiği anlatılmaktadır.⁶⁷³ Semerkandî'nin Mukâtil'den aktardığı rivayetin aynısının Ahd-i Atik'in Ester kitabının Ârâmîce şerhinde (Targum Şenî) farklı şekillerde anlatılmaktadır. Belkıs'ın annesinin (bayan cin) peri olduğunu ifade eden müellifi destekleyecek bu anlatımda da Belkıs'ın annesinin peri kızı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu şerhte Belkıs'ın bacaklarında tüylerin bulunduğu, Süleyman'ın altından sular akan billur bir döşemeye sahip bir saray yaptıрма sebebinin Belkıs'ın hakkındaki bu söylentilerin doğruluğunu tespit etmek için olduğu, zira onun saraya girerken, orayı derin bir su zannederek ıslanmasın diye eteklerini kaldırmasıyla Süleyman'ın onun bacaklarını gördüğü şeklinde bilgilere yer verilmektedir. Fakat Yahudi kültürüne ait olan bu şerhin yazımının İslamiyet'in zuhurundan sonra olduğu ileri sürüldüğünden dolayı oradaki bu tür anlatımların Kur'an'daki Süleyman-Belkıs kıssasından etkilenilerek yazıldığı da iddia edilmektedir.⁶⁷⁴

Kur'an'da Hz. Süleyman'la ilgili anlatılan kıssalardan birinde onun imtihana tabi tutulduğu ve tahtına bir ceset bırakıldığı anlatılmaktadır.⁶⁷⁵ Fakat bu imtihanın veya konusunun ne olduğu, tahtına bırakılan cesetin neye benzediği ayette açıkça belirtilmemiştir. Semerkandî bu imtihanın ne ve nasıl olduğuna dair açıklamalarda

⁶⁷⁰ Müellif rivayetin muhalif görüşünü de devamında “kale bazihüm” lafzıyla aktarmaktadır. Bu görüşe göre, cinler; Âdem cinsinden olmadığı için araların şehvet ve neslin olması mümkün değildir. Semerkandî bu rivayetin Belkıs'ın annesinin cin olduğu için söylendiğini; dolayısıyla insan ve cini kastederek cisimleri, cinsleri ve yaratılışları farklı olan iki varlığın birbiriyle tenasülde bulunmasının ve birbirinden olmasının akla mantığa aykırı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 498.

⁶⁷¹ Rivayet oldukça uzundur. Müellif kıllı bacakla ilgili detaylı tafsilata girmiştir.

⁶⁷² Muhakkik hadisin mevzu olduğunu belirtmektedir. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 498.

⁶⁷³ Semerkandî, *Tefsir*, II, 493.

⁶⁷⁴ Oryan Seyfi YüceTürk, “Belkıs”, *DİA*, V, 421.

⁶⁷⁵ “وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ عَلَىٰ كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ “Andolsun biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üzerine bir ceset bıraktık, sonra bize (tövbe ederek) yöneldi.” Bkz. Sâd 38/34.

bulunmakta, tahtına konan cesedin keyfiyetinin nasıl olduğu ve tahta bırakılmasının sebebine yönelik uzun ve çeşitli İsrâîlî rivayetler nakletmektedir.

İbn Abbas, Ebî Salih, Hasan, Said b. Cübeyr, Ma‘mer, Katâde, Mücâhid ve İbn Ebî Necih’in onun kürsüsü üzerine atılan ceset ile şeytanın kastedildiğini belirten rivayetleri aktarmaktadır. Senetsiz aktarılan bu rivayetlerin her birinde çeşitli sebepler öne sürmektedir. İbn Abbas’ın Ebû Salih’ten naklettiği haberde Hz. Süleyman’ın, halkına İsrâîloğulları dışında kimseyle evlenmemelerini emretmesine rağmen kendisinin yabancı bir kadınla evlenmesi sebebiyle böyle bir imtihana tabi tutulduğu belirtilmektedir. Ayrıca kendisine “Sahr”⁶⁷⁶ denilen bu şeytanın yüzüğü alarak 40 gün⁶⁷⁷ tahtta oturduğu da eklenmektedir. Hasan’dan gelen rivayette herhangi bir sebebe değinilmezken K‘âb’a bu ayeti sorduğunda aldığı cevaba binaen şeytan dediği anlatılmaktadır. İbn Ebî Necih’in Mucâhit’ten⁶⁷⁸ naklettiği rivayette de şeytanla Hz. Süleyman arasında geçen diyalog yer almaktadır. Bu haberde, Hz. Süleyman’ın şeytana insanları nasıl fitneye düşürdüğünü sormasına karşılık şeytanın şayet yüzüğünü ona gösterirse cevap vereceğini söylediği, onu görünce de alıp denize attığı ve yüzüğü bir balığın yuttuğu söylenmektedir. Böylece Hz. Süleyman’ın hükümrانlığı kendisinden alınarak şeytana Hz. Süleyman’ın benzerliği verildiği Şeytanın da gelip Hz. Süleyman’ın kürsüsü ve tahtı üzerine oturarak kadınları dışında Hz. Süleyman’ın bütün mülküne sahip olduğu, tahta şeytan oturunca insanlara kendisinin Süleyman olduğunu söylemesine rağmen onu yalanladığı gibi anlatımlara yer verilmektedir.⁶⁷⁹ Bu rivayetlerin tümünü nakleden müellif de devamında bazı kimselerin bunların doğru olmadığını bir şeytanın nebinin tahtına kurulamayacağını belirtip en iyisini Allah bilir diyerek o cesedin şeytan olduğu yönündeki rivayetlere karşı muhalif görüşü de ortaya koymuştur. Konuya dair ilgi çekici bir başka haber de Vehb b. Münebbih’ten

⁶⁷⁶ Hz. Süleyman’ı kandıran ve tahta oturan bu şeytanın ismi hakkında da ihtilaf edildiği tespit edilmiştir. İbn Ebî Necih’in Mucâhit’ten naklettiği rivayette de şeytanın bu isimle söylendiği zikredilmektedir. Aynı zamanda Âsaf adıyla da bilindiği belirtilmektedir. Bu görüşü Taberîyle aynıdır. Zira İbn Cerîr de âyette anılan şeytânın adının İbn Abbâs ve Katâde’nin görüşlerine göre Sahr; Mücâhid’in görüşüne göre Âsaf olduğunu söylemektedir. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, III, 136; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 87-88.

⁶⁷⁷ Ma‘mer’den gelen nakilde 40 gece olarak geçmektedir. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, III, 136. Taberî’de bu rivayet Süddî’den nakledilmektedir. Bkz. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 91.

⁶⁷⁸ İbn Ebî Necih’in Mucâhit’ten naklettiği rivayetin aynısı Taberî’de de geçmektedir. Semerkandî Taberî’yi zikretmediğine göre bu rivayeti Mücâhid’den almış olma ihtimali yüksektir. Bkz. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 88-89.

⁶⁷⁹ 40 günlük imtihanın ardından Hz. Süleyman’ın yüzüğü balığın karnında bulduğu da devamında anlatılmaktadır.

nakledilmektedir. Hz. Süleyman'ın Ehl-i kitap'tan bir kadınla evlendiği, kadının kendi kölesini isteği üzerine onun öldürmesine karşılık böyle bir imtihanla sınıandığı ifade edilmektedir. Hz. Süleyman'ın tahtına ceset bırakılmasının izahına yönelik nakledilen haberlerden sonuncusu da o cesedin oğluna ait olduğunu belirten görüştür ki senetsiz nakletmiştir. Ayrıca diğer görüşleri reddetmiş olması bu görüşü benimsediğini destekler niteliktedir. Bir gün ölüm meleğinin Hz. Süleyman'ı ziyaret sebebiyle geldiği, oğlunun onu görüp korktuğu ve renginin attığı, heybetinden hastalandığı anlatılmaktadır. Devamında Hz. Süleyman'ın rüzgâra emrederek onu bulutların üzerine taşıttığı ancak ölüm meleğinin orda onun canını kabzettiği gibi ifadeler yer almaktadır.⁶⁸⁰

Buraya kadar Semerkandî'den aktarılan bu rivayetlerin çok daha uzun ve tafsilatlı detaylı hallerini İbn Kesîr görmek mümkündür. O bu rivayetlerin tamamının İsrâiliyat olduğunu söylemektedir.⁶⁸¹ Lakin bu rivayetlerin hiçbirinin ne Kur'an'da ne de sahih hadislerde dayanaklarının bulunmaktadır. İbn Kesîr; İbn Abbas'a kadar haberin isnadının kuvvetli olduğunu, İbn Abbas'ın bunu ehli kitaptan aldığını iddia etmektedir. Ayrıca kitap ehlinin arasında Hz. Süleyman'ın peygamberliğine inanmayan, bu sebeple Hz. Süleyman hakkında yalan söyleyen bir grubun varlığından söz etmektedir. Bununla beraber o; cinlerin, Hz. Süleyman'ın kadınlarına musallat olamayışı Allah'ın peygamberine bir ikramı olarak kadınlarını onlardan koruduğunun nişanesi saymıştır. Kıssanın kendisine Saîd b. Müseyyeb ve Zeyd b. Eslem gibi Seleften bir topluluktan ve başkalarından da uzunca rivayet olunduğunu hepsinin de kitâb ehlinin kıssalarından alınmış şeyler olduğunu kaydederken doğruyu en iyi Allah bilir diyerek noktalandırmaktadır.⁶⁸² İslam inanç sistemiyle tamamen zıt olan bu görüşler, Yahudi inanç ve kültüründe yer alabilmektedir.

Kur'an'da Hz. Süleyman'a yönelik Yahudilerin iddiaları ele alan ayet bağlamında⁶⁸³ Hârût ve Mârût isimli iki meleğin Bâbil ülkesine Allah'ın emrettiği

⁶⁸⁰ Tüm bu rivayetler için bkz. Semerkandî, *Tefsir*, III, 136.

⁶⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsir*, v. XII, s. 92.

⁶⁸² Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, v. XII, s. 93.

⁶⁸³ “Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki meleğden, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler.

yasakları duyurması için indirildiğinden bahsedilmektedir. Bu ayette ayrıca sihir ve Hz. Süleyman'ın hükümranlığı konusu da yer almaktadır. Birçok konuyu içinde barındırmasına rağmen oldukça kısa sayılabilecek bir ayet olması sebebiyle konu ile ilgili tefsirler ortaya çıkmış ve rivayetler dile gelmiştir. Semerkandî, bu iki şahsın yaptıkları ve kim olduklarına yönelik meseleyi izah sadedinde bazı İsrâiliyat rivayetlerine yer vermektedir.

Semerkandî, Hârût ve Mârût ile ilgili olarak tefsirinde İbn Abbas'tan şu rivayete yer verir:

Hız. Âdem'den sonra insanlar Allahü Teâlâ'ya şirk koşmaya Allahtan başka putlara tapmaya başlamışlardı. İnsanların bu durumunu gören melekler Allah'a şöyle dua etmişlerdi: "Ey Rabbimiz sen kullarını en güzel şekilde yarattın. Çeşitli nimetleri rızık olarak verdin. Onlar ise sana asi olup başka şeylere taptilar." demişlerdi. Bunun üzerine Allah meleklerle buyurdu ki: "Onlar elbette ki mazurdurlar ve günaha girmiş durumdadırlar." Melekler yine de insanları mazur görmeyip beddua etmeye başladıklarında Yüce olan Allah onlara şöyle buyurdu: "İçinizden iki melek seçin de ben onları yeryüzüne indireyim, kendilerine emirlerimi ve yasaklarımı bildireyim." Melekler de Hârût ve Mârût'u seçtiler Allah da onları yeryüzüne indirdi. Onlara emirlerini bildirdi ve zinayı, adam öldürmeyi, içki içmeyi yasakladı. Melekler yeryüzünde hakla hükmederek bir müddet beklediler. Bu süreçte diğerkadınlardan daha güzel bir kadın ortaya çıktı. Hârût ve Mârût hemen kadının yanına gidip ona tatlı söz söyleyip kendileriyle zina yapmasını istediler. Kadın da şöyle dedi: "Sizler puta tapmadıkça, adam öldürmedikçe veya içki içmedikçe bu teklifi kabul etmem." Onlar da bu üçünden en az şerli olanı şarabı içmektir diyerek şarabı içtiler. Onu içtiklerinde ise hem kadınla zinada bulundular hem adam öldürdüler hem de puta taptilar. Bu sebeple onlar ile melekler arasındaki manevi perde ortadan kaldırıldı. Melekler yaşananları gördüler. Âdemoğlunu mazur görüp insanlar için istiğfar ettiler. Hârût ve Mârût 'a dünya ve ahiret azabından birini seçin denilince "Dünya azabı gelip geçicidir ahiret azabı ise sonsuzdur." diyerek dünya azabını seçmişlerdir. Bu ikisi kıyamete kadar azap çekecektir." ⁶⁸⁴

Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!" (Bakara 2/102)
Semerkandî, Tefsir, I, 143.

Semerkindî'nin naklettiği bu rivayetin, bazı hadis kaynaklarında Abdullah b. Ömer⁶⁸⁵ kanalıyla merfû bir hadis olarak nakledilmiştir. İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde isnadı⁶⁸⁶ zayıf olarak nitelendirildiği görülmektedir.⁶⁸⁷ Ayrıca İbn Kesîr tefsirinde konuyla ilgili rivayetler Hz. Ali ve İbn Abbas'tan da nakledilmekte olup⁶⁸⁸ birçok muhaddis tarafından, merfû olarak nakledilen bu hadisin senedinde bulunan bazı râviler farklı açılardan cerh edilmektedir.⁶⁸⁹

Hârût ve Mârût kıssası ile ilgili olarak İbn Kesîr, böyle bir hadisin merfû olmayıp, İbn Ömer'in onu Ka'b el-Ahbâr'dan işitmesinin, onun da bunu İsrâiloğulları'nın kitaplarından nakletmiş olmasının daha doğru sayılabileceğini ifade etmektedir.⁶⁹⁰ Abdürrezzak'ın Ka'b el-Ahbâr'dan bu hadisi nakletmesi İbn Kesîr'in görüşünü teyit etmektedir.⁶⁹¹ Dolayısıyla kaynağı Hz. Peygamber'e değil de Ka'b'a dayanan böyle bir rivayetin İsrâiliyat olduğu Hz. Peygamber'e isnadının sonradan gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim Hârût ve Mârût kıssasıyla ilihili sahih hiçbir hadisin bulunmadığı da ifade edilmektedir.⁶⁹² Bununla birlikte Hârût ve Mârût 'a dair Kur'an'da mevcut bir tafsilatının bulunmayışı ve hadislerde de herhangi bir bilginin yer almamasına rağmen tefsirlerde onlarla ilgili çok detaylı rivayetler nakledilmektedir. Bazı âlimler tarafından, bu rivayetlerin uydurma veya zayıf oldukları, bu sebeple tenkit edildikleri beyan edilmektedir.⁶⁹³ Sahabe ve tâbiîne dayanan Hârût ve Mârût 'la ilgili rivayetlerin tamamı İsrâiliyat olarak nitelendirilip kaynaklarda Yahudi literatüründeki

⁶⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 414; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *el-İhsan fî takribi Sahihi İbn Hibbân*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988, XIV, 63-64, Hadis no: 6186; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 523.

⁶⁸⁶ Orada bu hadis; Yahya b. Ebû Bekr, Züheyr b. Muhammed, Musa b. Cübeyr, Nafi ve İbn Ömer kanalıyla zikredilmiştir.

⁶⁸⁷ Ebû Hâtim, *Sahihu İbn Hibbân*, XIV, 64, Hadis no: 6186; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 523.

⁶⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsir*, c. I, ss. 525-526, 528-529.

⁶⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 413-418, 4. Dipnot. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 523-526.

⁶⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 524-525.

⁶⁹¹ Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemmâm b. Hemmam b. Nâfi', el-Hamîrî el Yemânî, es-San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, thk. Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1419, I, 283.

⁶⁹² Detaylı bilgi için bkz. Kürşat Demirci, "Harut ve Marut", *DİA*, XVI, 263; Karaman, Hayrettin (ve heyet), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB yayınları, 2012, I, 171. İbn Abbas'dan nakledilen bu hadis için İbn Kesîr de benzer şeyleri şu sözleriyle kaydetmektedir: "Hâsılı, bütün bu tafsilatlı rivayetler İsrâilî haberlerden neşet etmekte olup bu mevzûda merfû, muttasıl, sahih bir isnad da bulunmamaktadır. Kur'an'ın akışından anlaşılan odur ki kıssa özet olarak verilmiş, genişliğine sergilenmemiş ve uzun uzadıya açıklanmamıştır." (Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 523).

⁶⁹³ Karaman, *Kur'an Yolu*, I, 171-172.

referanslarına işaret edilmektedir.⁶⁹⁴ Buna göre, Hârût ve Mârût 'la ilgili İslam kaynaklarındaki rivayetlerin çok az farklı bir Yahudi tefsiri olan Midraş Avkir'de,⁶⁹⁵ Kitab-ı Mukaddes şerhlerinde (The Other Bible) ve Yahudi efsanelerinde (Legned Of Jev)⁶⁹⁶ yer aldığı belirtilmektedir. Konuyla ilgili tüm bu aktarımlar İsrâiliyat'ın kaynağının Yahudilik olduğunu teyit etmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Hârût ve Mârût'un yaşadıklarını dile getiren rivayetin batıl; akıl, mantık ve İslâmî ölçüler yönünden reddi gerektiren bir rivayet olduğu ifade edilmektedir. Zira bu haber sahih yollarla Hz. Peygamber'e ulaşmamaktadır. Bu sebeple bu tarz rivayetler İsrâiliyat'tan sayılmaktadır.⁶⁹⁷

Burada ele alınan örneklerin dışında, Semerkandî tefsirinde Hz. Süleyman'a dair çeşitli rivayetler daha tespit edilmiştir. Konunun hacmini genişletmemek adına bu örnekler ismen zikretmekle yetinilecektir. Bu rivayetler; Hz. Süleyman'ın ordusuyla vardığı karınca vadisinin nerede olduğu,⁶⁹⁸ Belkıs'ın tahtının ebatı,⁶⁹⁹ onun saklanması, getirilmesi ve getirenlerin kimliği,⁷⁰⁰ Hz. Süleyman'ın emrine verilen rüzgâr,⁷⁰¹ Hz. Süleyman'ın ölümü, esasına dayalı kaldığı süre, değneğine uzun süre dayalı kalmasının nedeni, değneği kemiren kurdun cinsi⁷⁰² gibi haberleri içermektedir.

⁶⁹⁴ Ahmet Bekir, Hüseyin Tunçbilek, “Harut ve Marut İki Melek mi?”, *HÜİFD*, sy. 4, s. 22-27. Ayrıca Harut ve Marut ile ilgili rivayetlerin değerlendirmesi için bkz. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 161-193.

⁶⁹⁵ Orada; Tufan'dan sonra putperestliğin devam ediyor olmasının Elohim'i kızdırdığı, Şemhazai (Bazı kaynaklarda Azza veya Uzza) ve Azael adında iki melek Tanrı'ya, yeryüzünde bozgunculuk yapacak olması sebebiyle insanı yaratmasının kötü olduğunu söylediği, bu iki meleğin Tanrı'nın hükmünü yama vaadiyle yeryüzüne indirildikleri, ancak güzel bir kıza âşık oldukları anlatılmaktadır. (Bekir vd.“Harut ve Marut”, s. 26.) . Bu hikâyenin benzeri İncil'de de yer almaktadır (Yaratılış 6:2-4).

⁶⁹⁶ Bu kitapta da hikâye şöyle anlatılmaktadır: Tanrı'nın iki meleği ölümlülere sinamak için yeryüzüne gönderdiği ancak onların bir kadına âşık olmakla sinanarak ağır ceza aldıkları bilgisi yer almaktadır. Bekir vd.“Harut ve Marut”, s. 25.

⁶⁹⁷ Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Erzurum, 1974, s.188.

⁶⁹⁸ Semerkandî Şam'da olduğunu belirtmektedir. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 491.

⁶⁹⁹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 493.

⁷⁰⁰ Semerkandî, *Tefsir*, II, 496-7.

⁷⁰¹ Semerkandî, *Tefsir*, III, 26.

⁷⁰² Semerkandî, *Tefsir*, III, 67-8.

2.2.1.12. Ashâb-ı Kehf

Kur'an'ın 17. sûresi olan Kehf sûresinde, sûreye ismini veren “Ashâb-ı Kehf” kıssası anlatılmaktadır. Sûrenin 9. âyetinden itibaren anlatılmaya başlanılan “Ashâb-ı Kehf” kıssası hakkında Semerkandî tefsirinde birçok rivayet nakledilmiştir. Ashâb-ı Kehf, diğer adıyla Ashâbü'r-rakîm olarak da bilinmektedir ki Kehf sûresinin baş tarafı bu kişileri konu almaktadır.

Ashâb-ı Kehf'in isimleri başta Taberî olmak üzere birçok müfessir tarafından tek tek sayılmıştır. Üzerinden 20-25 asır geçmiş bir vakıdaki şahısların adlarını, ilahi bir açıklama olmadığından bilmek mümkün değildir. Bu sebeple tefsirde İsrâiliyat üzerine açıklama yapan Abdullah Aydemir de konuyla ilgili araştırmayı lüzumsuz görmüştür.⁷⁰³ Kehf sûresinde geçen Ashâb-ı Kehf'in köpeklerinden bahseden âyet bağlamında⁷⁰⁴ Semerkandî'nin İbn Abbas'tan naklettiği rivayet şudur:

Ashâb-ı Kehf yedi kişidir. İsimleri de en büyükleri Mekselina, Temliha⁷⁰⁵, Matronis, Sarinus, Nüvanis, Keştut, Bayunûs, Batnebur ve Leyenus olup köpeklerinin adı ise (İbn Abbas'a göre) Kıtımîr'di. Sa'id b. Cübeyr'den nakledilen rivayette ise köpeğinin adının Ferferîn olduğu ifade edilmektedir. Müfessir ayrıca bu köpeğin renginin alaca olduğuna dair bir görüşe de yer vermektedir.⁷⁰⁶

Kur'an'da Ashâb-ı Kehf'le zikredilen rakîm'le alakalı tarih ve tefsir kitaplarında çeşitli görüşlere yer verilmektedir. Ashâb-ı Kehf kıssası ile ilgili olarak nakledilen bu haberler, Hristiyan kaynaklarındaki tasvirlerle uyuşmaktadır. Kaynaklarda geniş olarak nakledilen çeşitli rivayetlerde adları dokuz kişi olarak verilse de Ashâb-ı Kehf,

⁷⁰³ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.216.

⁷⁰⁴ “(İnsanların kimi:) ‘Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir’ diyecekler; yine: ‘Beş kişidir; altıncıları köpekleridir’ diyecekler. (Bunlar) bilinmeyen hakkında tahmin yürütmektir. (Kimileri de:) ‘Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir’ derler. De ki: Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Öyle ise Ashâb-ı Kehf hakkında, delillerin açık olması haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar hakkında (ileri geri konuşan) kimselerin hiçbirinden malumat isteme.” (Kehf 18/22)

⁷⁰⁵ Kaynaklarda Yemliha, Temlika olarak bilinen bu isim incelediğimiz *Bahrü'l-‘ulûm*'da Temliha olarak geçmektedir. Bu sebeple tefsirde geçtiği şekliyle tezimize almayı uygun gördük. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XV, 165; İbn Kesir, *Tefsir*, IX, 122; Semerkandî, *Tefsir*, II, 295.

⁷⁰⁶ Semerkandî, *Tefsir*, II, 295.

Hristiyan kaynaklarındaki gibi farklı tasvirde ifade edilmektedir.⁷⁰⁷ İbn Kesîr de bu konuda aktarılanların çoğunun ehli kitabın rivayetleri olduğunu söylemektedir.⁷⁰⁸

2.2.1.13. Tâlût ve Câlût

Semerkindî, Hz. Dâvûd ve Câlût'un karşılaşması, daha sonra da Tâlût ve Dâvûd'un arasında geçen bazı olaylar hakkında da İsrâiliyat sayılabilecek rivayetler nakletmektedir. Kur'an'da Tâlût önderliğinde İsrâiloğulları'nın Câlût ile savaşmaları ve bir ırmakla imtihanlarından bahsedilir.

Konu ile ilgili âyet⁷⁰⁹ bağlamında Semerkandî tefsirinde Tâlût kıssası ile ilgili olarak Tâlût'un ordusunun ve nehirden avuçlarıyla su içenlerin sayısı zikredilmemektedir. Tâlût'un melik olunca yetmiş bin kişilik bir ordu ile savaşa çıktığı ayrıca 313 kişi dışında herkesin nehirden avuçlarıyla su içtiği ve savaşı terk ettiği anlatılmaktadır.⁷¹⁰ Rivayette; Câlût'un da yüz bin kişilik ordusu olduğundan bahsedilmektedir.⁷¹¹ Konu ile ilgili âyetten⁷¹² hareketle Semerkandî, Tâlût ve Câlût'un harp için orduları ile karşı karşıya geldiklerinde Câlût'un başına demirden bir miğfer taktığının bu miğferin ağırlığının da Kelbî'den naklettiği rivayete göre 300 rıtlı olduğu bildirmektedir.⁷¹³

Kitâb-ı Mukaddes'te bu konu şöyle geçmektedir: “Ve Filistîler ordugâhından adı Golyat olan Gatlı pehlivan çıktı... Ve başında tunç başlık vardı ve üzerine pullu zırh

⁷⁰⁷ İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, III, 466.

⁷⁰⁸ İbn Kesir, *Tefsir*, IX, 122.

⁷⁰⁹ فَشَرَبُوا مِنْهُ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ اللَّهُ كَمِ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ “Tâlût askerlerle beRaber (cihad için) ayrılınca: Biliniz ki Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesna kim ondan içmezse bendendir, dedi. İçlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve iman edenler beRaberce ırmağı geçince: Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak hiç gücümüz yoktur, dediler. Allah'ın huzuruna varacaklarına inananlar: Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beRaberdir, dediler.”(Bakara 2/249)

⁷¹⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 219.

⁷¹¹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 220.

⁷¹² وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّثْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ “Câlût ve askerleriyle savaşa tutuştuklarında: Ey Rabbimiz! Yüreğimizi sabırla doldur; bize direnme gücü ver; kâfir kavme karşı bize yardım et, dediler.”(Bakara 2/250)

⁷¹³ Semerkandî, *Tefsir*, I, 220.

giyinmişti; zırhın ağırlığı beş bin şekel tunçtu.”⁷¹⁴ Kur’an’da Câlut ile ilgili âyetlerde miğfer ağırlığı ile ilgili açık bir ifade bulunmaması ve rivayetlerin Kitabı Mukaddeslere dayandırılması sebebiyle bu rivayet İsrâiliyat’tandır.

2.2.1.14. Tabut ve Sekîne

Tâlut’un Câlut’la savaşı nedeniyle Kur’an’da Tâbut, Sekîne ve Bakiyye’den bahsedilmektedir. Tâlut’un melikliğini kabullenmeyenlere, Tâbut bir işaret olarak gelmiştir. İçinde ise Rablerinde bir sekinet ve bir bakıyye bulunmaktadır. Oysa Kur’an’da Tâbût’un içerisinde bakıyye olduğu zikredilmiş, detaylara fazlaca inilmemiştir. Konuyla ilgili rivayetler incelendiğinde bunların Ehl-i kitap’dan nakledildiği görülmektedir.

Konu ile ilgili âyete⁷¹⁵ binaen Semerkandî, Tâbût’un içerisinde bulunduğu ifade edilen bakıyyenin ne olduğu hakkında da senetsiz olarak şu rivayeti nakleder: “Tabutun içinde Tevrat’ın bazı parçaları, bir ölçek kudret helvası, altın bir tas, Hz. Musa’nın asâsı ve Hz. Harun’un sarığı bulunmaktadır.”⁷¹⁶ Kitab’ı Mukaddeste ise bu tabut şöyle geçmektedir: “Musa Allah’ın ahit sandığını taşıyan Levililere emredip dedi: bu şeriat kitabını alın ve onu Allah’ınız Rabbin ahit sandığının yanına, sana karşı orada şahit olsun diye koyun.”⁷¹⁷ Semerkandî tefsirindeki bu rivayetle Tevrat’la örtüştüğü için bu ve benzeri rivayetlere İsrâiliyat denilmektedir.

⁷¹⁴ Bkz. I. Samuel, 17, 4-5.

⁷¹⁵ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ (Bakara 2/248) “Peygamberleri onlara: Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut’un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut’un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Musa ve Harun hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir alâmet vardır, dedi.” (Bakara 2/248)

⁷¹⁶ Semerkandî, Tefsir, I, 219.

⁷¹⁷ Bkz. Tesniye, 31, 25-26.

2.2.2. Yaratılışla ilgili haberler

2.2.2.1. İnsanlığın Yaratılışına Dair Rivayetler

Semerkandî insan neslinin yaratılmasıyla ilgili olarak Süddî'den bir rivayete yer vermektedir. Bildirildiğine göre;

Yüce Allah, Hz. Âdem'i cennetten yeryüzüne indirmeden önce kudret eliyle sıvazladığı sağ tarafından beyaz inci gibi cennetliklerin zürriyetini çıkarıp “Rahmetimle cennetime girin.” denilmesinin ardından aynı şekilde Âdem'in sıvazladığı sol yanından simsiyah bir sûrette cehennemliklerin zürriyeti çıkar ve onlara da “Gazabımla cehenneme girin.” denilir.⁷¹⁸

Konuyla ilgili âyet⁷¹⁹ kapsamında verilen rivayetin akabinde ashâbü'l-yemîn⁷²⁰ (sağcılar) ve ashâbü's-şimâl⁷²¹ (solcular) denilişinin bu itibarla olduğu belirtilmektedir. Bu rivayetin, Süddî'den nakledilmesi dolayısıyla İsrâiliyat kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür.

Âraf 7/172'de, “Onların sırtlarından/bellerinden zürriyyetlerini çıkardı” şeklindeki âyet bağlamında İbn Abbas, Ebû Hureyre, Ömer b. Hattab, Enes b. Malik, Abdullah b. Amr, Hişam b. Hakîm, Ebû Eme ve Ubey b. Ka'b gibi birçok sahâbîden merfu ve mevkuf olarak hadisler nakledilmiştir. İbn Kesîr, tefsirinde sahabeden gelen bu hadislere benzer siyakta bazı maktu hadislerin Süddî, Mücâhid, Said b. Cübeyr, İkrime, Hasan-ı Basrî, Katâde ve diğer başka selef âlimlerinden de nakledildiğini belirtmektedir. Süddî'nin rivayetin bazı bölümleri, hadislerde ifade edilen, “Allah Âdem'in sırtına dokundu ve oradan zürriyetini çıkardı”, “Bir grup iman etti, bir grup da inkâr etti” şeklindeki bazı kısımlarla uyuşmaktadır.⁷²² Bu rivayetlerin, konuyla ilgili

⁷¹⁸ Semerkandî, *Tefsir*, I, 565.

⁷¹⁹ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ۖ شَهِدْنَا ۚ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَٰذَا غَافِلِينَ “Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz...” Âraf 7/172.

⁷²⁰ وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere!...” Vâkı'a, 56/27.

⁷²¹ وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ “Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!” Vâkı'a, 56/41.

⁷²² Tüm bu hadisler için bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 433-448.

bazı merfu hadislerden beslenilerek ve râvilerin kendi katkılarıyla da geliştirilerek aktarıldıklarını söylemek mümkündür.

2.2.2.2. Şimşek ve Gök Gürlemesi

Yaratılışla ilgili haberden biri şimşek ve gök gürlemesi hakkındadır. Rad sûresinde gök gürültüsünün Allah'ı hamd ile tesbih ettiği, meleklerin de O'nun heybetinden dolayı tesbih ettiğini, onlar, Allah hakkında mücadele edip dururken göğün, yıldırımlar gönderip onlarla dilediğini çarptığıyla ilgili bir âyet geçmektedir.⁷²³ Bu sebeple tefsirde gök gürültüsü meleğe, şimşek ise onun elindeki bez parçalarına benzetilmektedir. Konu ile ilgili olarak incelediğimiz eserde zikredilen rivayet de şudur:

Seleme b. Küheyl'e (ö. 122/740) gök gürültüsü ve şimşegin mahiyeti sorulduğunda o da "Gök gürültüsü bulutları dağıtan bir melek, şimşek ise meleklerin ellerinde bulunan paçavralar (bez parçaları) dır" cevabını vermiştir.⁷²⁴ Gök gürültüsünün meleğe benzetildiği bu ve benzeri rivayetlerin İslâmi inançlarla hiçbir ilgisinin olmadığı açıkça ifade edilmektedir.⁷²⁵

2.2.2.3. Aya ve Gecenin Yaratılışına Dair Rivayetler

Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: *وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّبَنَاتٍ لِّبَنَاتٍ فَضَلَّ مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا* "Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz, her şeyi açık açık anlattık."⁷²⁶ Bu

⁷²³ "وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ" *Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder; O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır. Onlar Allah hakkında tartışıp dururken O, yıldırımlar gönderip bunlarla dilediğini çarpar. O'nun azabı pek şiddetlidir.* Rad 13/13.

⁷²⁴ Semerkandî, *Tefsir*, II, 187.

⁷²⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.108.

⁷²⁶ İsrâ 17/12.

İbn Kesîr de İbn Abbas'tan buna benzer bir örneği merfu olarak nakletmiş ve bu haberi her bakımdan garip olarak ifade etmiştir.⁷³²

2.2.2.5. Arzın Tabakaları, Altında ve Üstünde Bulunanlar

Kur'an'da *لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى* “Göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O'nundur.”⁷³³ âyetinde geçen “toprağın altında olanlar” ifadesi müfessirlerin çeşitli rivayetlerle bu âyeti açıklamaya çalışmasına sebep olmuştur. Bu müfessirlerden biri de Ebü'l-Leys es-Semerkandî'dir. Konu ile ilgili olarak Semerkandî tarafından zikredilen rivayet de şudur:

İbn Abbas bu âyet hakkında şunları kaydetmiştir: Arz balığın üzerine uzatılmıştır. Balık suyun üstünde, su kayanın üstünde, kaya öküzün iki boynuzu üstünde, öküz ise nemli toprağın üstündedir. Bu nemli toprağın altında ne olduğunu Allah azze ve celleden başkası bilemez.”⁷³⁴

Taberî bu rivayete yer vermez ancak İbn Kesîr merfu olarak nakledilen buna benzer bir rivayet için “Bu gerçekten garip bir hadis olup siyakı da gariptir. Hadisi sadece Kasım b. Abdurrahman rivayet etmiştir”⁷³⁵ diye ilave eder. İsrâiliyat üzerine derin araştırmalar yapan Aydemir de bu rivayetleri destekleyen âyet veya hadislerle rastlanılmadığını belirtmektedir.⁷³⁶ Arzın tabakaları ve altında üstünde bulunanlarla ilgili rivayetler de İsrâiliyat'tan sayılmaktadır.

⁷³² İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*, IX, 314;

⁷³³ Taha 20/6.

⁷³⁴ Semerkandî, *Tefsir*, II, 336.

⁷³⁵ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*, XIV, 83;

⁷³⁶ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.94.

2.2.3. Farklı Konulara Dair İsrâîlî Haberler

2.2.3.1. Hurûf-ı Mukattaa

Kur'an'ın bazı sûreleri "hurûf-ı mukattaa" ismiyle bilinen bazı harflerle başlamaktadır. Bunların hakikî manasını yalnızca Allah bilir. İslâm'ın ilk devirlerinde hemen hiçbir kimse bunlara mana vermeye kalkmamışken, sonraki yıllarda art niyetli kimselerin, kendi fasit akaid ve mezheplerini takviye amacıyla bu âyetlere mana vermeye kalkıştığı belirtilmiştir. Bu durumun da Ehl-i sünnet ulemasını bu konuya ittiği onları, Kur'an'ın ruhuna has biçimde bu harfleri manalandırmaya teşvik ettiği ifade edilmiştir.⁷³⁷ Semerkandî, hurûf-ı mukattaalarla ilgili bazı rivayetlere yer vermektedir. Bu rivayetlerin içerisinde İsrâiliyat olarak değerlendirebilecek bazı haberler mevcuttur. Mesela, Kur'an'ın müteşâbihlerinden sayılan bu harflerden biri de Kur'an'ın 2. sûresinin başında yer almaktadır. Semerkandî, Hz. Peygamber'in bir grup Yahudiyle arasında geçen bir olayı aktarmaktadır. Rivayete göre;

Aralarında Mâlik b. Sayf, Şu'be b. 'Amr, Ebû Yasir b. Ahtab, Huyey b. Ahtab (ö. 5/626) ve Kâ'b b. Eşref'in (ö. 3/624) yer aldığı Yahudi topluluğundan bir grup, Hz. Peygamber'e vahyedilen Bakara sûresinin ilk harflerini tek tek sorarlar. Rasûlullah'tan dinledikleri hurûf-ı mukattaaları ebced hesabına göre yorumlayarak ümmetinin ömrünün 71 yıl olacağını hesaplarlar. Çünkü "الم" bağlamında, Elif'in 1, Lâm'ın 30, Mîm'in ise 40 anlamına geldiği ve Allah'ın bu harfler üzerinden bu yılları kastettiği ifade edilmektedir.⁷³⁸ Bunun üzerine Hz. Peygamber tebessüm etmiş, Yahudiler de "Bundan başka var mı?" diye sormuşlardır. Hz. Peygamber المص olduğunu söyleyince onlar, bu da çoktur zira onu doksan olarak tespit etmişlerdir. Rasûlullah onlara الر gibi başka hurûf-ı mukattaalar da okuyunca, artık daha fazla hesap yapmayarak⁷³⁹ Rasûlullah'ın huzurundan ayrılmışlardır.

⁷³⁷ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.390.

⁷³⁸ Yahudilere göre her harfin bir sayısal değeri vardır. Bu sebeple onlar, yaptıkları ebced hesabıyla böyle bir hükme varmışlardır. Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, I, 88.

⁷³⁹ Zira ra harfinin tek başına bin olduğunu ifade edip işin içinden çıkamamışlardır.

Bu rivayetin üzerine Semerkandî, “Herkes aklının erdiği kadar ilimden nasibini alır” diye ilave edip bunların hurûf-ı mukattaa olduğuna temas ederek konuyu noktalandırmaktadır.⁷⁴⁰

Semerkandî’nin “kâle bazihüm” diyerek senetsiz naklettiği bu rivayet, daha uzun bir şekilde Taberî tefsirinde, İbn Abbas kanalıyla Cabir b. Abdullah’tan nakledilmektedir. Taberî de bu rivayetin İsrâîlî olduğuna değinmesi mümkün olmayıp⁷⁴¹ sahabe ve tâbiînin görüşlerinin dışında bir görüşü barındıran bu rivayeti “fasit” olarak nitelendirmiştir.⁷⁴² Ayrıca Taberî, yine benzer bir rivayeti de nakletmekte olup senedinin, güvenilmeyen bir raviden gelmesinden dolayı sağlam olmadığını, haliyle de böyle bir rivayeti nakletmenin hoş olmadığını da ifade etmektedir.⁷⁴³ İbn Kesîr de Semerkandî ve Taberî gibi bu harflerin cümel harfleri olduğunun ifade edildiği rivayete yer verdikten sonra, bu haberin senedinde⁷⁴⁴ Muhammed b. Sâib el-Kelbî’nin bulunduğunu ve onun da güvenilir olmayan biri olduğunu söyleyerek rivayeti cerh etmiştir. Ayrıca hurûf-ı mukattaaalara yönelik bu tür yaklaşımlarla ilgili olarak dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmaktadır. O, mukataa harfleriyle ilgili böyle yorumlar yapmanın amaçtan sapma olacağını, bu hususla ilgili zayıf bir hadisin olduğunu, bu hadis de haddi zatında bu gibi işlerle uğraşmanın batıl olduğuna delalet ettiğini belirtmektedir.⁷⁴⁵ Taberî ve İbn Kesîr’in bu değerlendirmelerine dayanarak her iki rivayetin senedinin zayıf oldukları, hatta bu haberlere güvenilemeyeceği sonucuna varılmaktadır. Bununla birlikte senette yer alan bazı râvilerin yalancılıkla itham edilmeleri, onların bu naklettikleri rivayetin uydurma olduğu anlamına gelmez. Bununla birlikte kaynaklarda sayı ve harf gizemciliğine dayalı yorumlama sistemlerinin aslının diğer din ve kültürler olduğu ve İslâm’a daha sonra girdiği belirtilmektedir.⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ Semerkandî, *Tefsir*, I, 88.

⁷⁴¹ Zira henüz o dönemde İsrâiliyat diye bir kavram yaygın değildi.

⁷⁴² Taberî, *Câmiü’l-beyân*, I, 221- 222.

⁷⁴³ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, I, 210.

⁷⁴⁴ İbn Kesir de uzunca naklettiği bu rivayette, Taberîyle aynı senedi zikretmektedir.

⁷⁴⁵ İbn Kesir, *Tefsirü’l-Kur’an*, I, 257-258.

⁷⁴⁶ İbrânice’de “Gematria” şeklinde adlandırılan hurûfî anlayış Yahudi geleneğinin M.Ö. 3. yy’lardaki kaliptik literatürde ortaya çıktığı ve sonraki dönemlerde takipçileri tarafından geliştirildiği düşünülmektedir. Erken dönemlerden beri baskı altında olan ve gnostik çevrelerle ilişki kuran Hristiyanların da üyelerine gizli bilgi sunabilmek amacıyla metinlerin farklı bölümlerine şifreli cümleler koydukları ve bu şekilde Hristiyanlıkta da hurûfîliğe rastlandığı söylenmektedir. İslâm’dan önce Araplar arasında çeşitli yöntemlerle gelecekte haber verme uygulaması bulunmakla birlikte bu uygulama

Kur'an'da ilk âyetleri hurûf-ı mukattaa olup adını bu âyetlerden alan sûrenin harfleriyle ilgili Semerkandî de tefsirinde çeşitli manalar verilenlerden bir diğeri de Kâf sûresinin ilk âyetidir.⁷⁴⁷ Semerkandî, Kâf'ın mânasıyla ilgili, onu dağa benzeterek, onun Kâf Dağı olduğunu belirtip İbn Abbas'tan naklettiği şu rivayeti tefsirine kaydetmektedir: “İbn Abbas: yeşilliği bütün bir âlemi saran yeşil, zümrüt bir dağdır, dedi. Gökyüzünün yeşil görünmesi bundandır. O dağ, perdelerin arkasındadır. Güneş o dağı dolandır. O dağ ile o perde arası bin yıllık yoldur. O dağı karanlıklar kaplamıştır...”⁷⁴⁸ Bu rivayetlerin; akıl, mantık ve İslâmi esaslara uymayan Ehl-i kitap'tan duyduklarını aktarmaya özenen kimselerin naklettiği hurafe olup İsrâiliyat'tan sayılmaktadır.⁷⁴⁹

2.2.3.2. Kıyamete Yakın Çıkacak Dâbbe

Semerkandî kıyamete yakın zamanda ortaya çıkacak Dâbbe'nin sıfatları hakkında Ebû Hureyre, Mukâtil, Abdullah b. Amr, İbn Cerîr⁷⁵⁰ ve İbn Zübeyr'den görüşler nakletmektedir. İbn Cerîr ve İbn Zübeyr uzunca bir rivayette Dâbbe' nin başının öküz başı, kulaklarının fil kulağı, gözlerinin domuz gözü, boynunun deve kuşu boynu, göğsünün aslan göğsü, renginin kaplan rengi, pençesinin kedi pençesi, kuyruğunun ve ayağının davarınki gibi, uyluğundan ayağına kadar olan kısmın yirmi dört arşın olan bir canlı şeklinde tarif ettikleri söylenmektedir. Rivayetin devamında Dâbbe, beraberinde Musâ'nın asası ve Süleyman'ın yüzüğüyle birlikte çıkacağı, Musâ'nın asasıyla Müslümanın yüzüne beyaz bir çizgi çiziceği, kâfirin yüzüne ise Süleyman'ın mührüyle bir damga vuracağı, onun da yüzünün kararacağı, böylece müminlerle kâfirler birbirlerinden ayrılacağı ifade edilmektedir. Ayrıca müminlere, cennetliksiniz; kâfirlere

İslâmiyet'te yasaklanmış, fakat buna rağmen bir takım değişikliklerle cahiliyedeki fal anlayışının Yahudi hurûf anlayışıyla bütünleştirilerek Kur'an'ın bazı harflerine –hurûf-ı mukattaaalar gibi- yerleştirilmesi tarzında İslâmî şekle büründürülerek devam ettirildiği ifade edilmektedir. Ahd-i Atik'te ve Ahd-i Cedid'teki hurûfik örnekleri ve detaylı bilgi için bkz. Mehmet Emin Bozhüyük, “Hurûf”, *DİA*, XVIII, 398.

⁷⁴⁷ ق وَالْقُرْآنَ الْمَجِيد “Kâf. Şanı yüce Kur'an'a yemin olsun!” (Kâf 50/1)

⁷⁴⁸ Semerkandî, *Tefsir*, III, 268.

⁷⁴⁹ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.390.

⁷⁵⁰ Taberî de bu rivayet yer almaktadır. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XVIII, 125-126.

de cehennemliksiniz, diye nida ettiği de eklenmektedir.⁷⁵¹ Canlının evsafına ve nerede çıkacağına dair Semerkandî'nin bu nakillerinden çok daha fazlası tefsirlerde yer almaktadır.⁷⁵² Bilindiği vakit herhangi bir fayda sağlamayan bu tür haberleri Fahreddin er-Razi, Ebû Hayyan, Âlûsî gibi müfessirler tarafından tenkit edilmektedir.⁷⁵³

2.2.3.3. İsrâilioğulları'ndan Bir Rahibin Kıssası

Semerkandî'nin kıssa tarzında İbn Abbas'tan naklettiği uzunca bir rivayete yer verdiği görülmektedir. Rivayette İsrâilioğulları arasında Allah'a kulluk yapan zahitliği ve bilgeliği ile meşhur muhsin bir rahibin kıssası örnek olarak anlatılmaktadır. Hikâyede, bu rahibe delirmiş ve hastalanmış kimselerin getirildiği, onun duâsıyla bu kimselerin şifa buldukları anlatılmaktadır. Bununla birlikte ağabeylerinin kız kardeşlerini, bu rahibin yanına bırakması böylece şeytanın da Rahibi kandırarak kızla zina ettirdiği ve kızın hamile kaldığından bahsedilmektedir. Rivayetin devamı şöyledir:

Şeytan bundan sonra durmaz daha da ileri gider ve rahibe onu öldürmesini, aksi takdirde bu fuhşiyatı insanlar öğrenirse başına gelebileceklerinin korkusunu verir. Bunun üzerine rahip, kızı öldürür ve defneder. Bu sefer şeytan insan kılığında kızın kardeşlerine giderek durumu ve kızın defnedildiği yeri haber verir. Rahibe yakalarlar ve hesap sorarlar. Şeytan rahibe gelerek tekrar ona, kendisini zina ayıbından kurtardığını, eğer sözünü dinlerse yine kurtaracağını söyler. Rahip de, “Tamam” deyince, bunun üzerine şeytan, “Bana secde et!” der. O da, secde eder ve sonra kurtulamayıp öldürülür.⁷⁵⁴

Taberî'nin tefsirinde bu rivayet, Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud'dan mevkuf olarak daha uzun bir biçimde nakledilmektedir.⁷⁵⁵ İbn Kesîr ise, bu rivayetin İbn Abbas, Mukâtil b. Hayyan ve Tâvus'tan da nakledildiğini ifade etmektedir.⁷⁵⁶ Hadisin mevkuf olması, bu rivayetin genel olarak İsrâiliyat nakletmesiyle meşhur ravilerden oluşması, bu hikâyenin Ehl-i kitap'dan alındığı yani İsrâiliyat olabileceği ihtimalini arttırmaktadır.

⁷⁵¹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 593. Ayrıca bkz. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, X, 432-433.

⁷⁵² Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XVIII, 118-128; İbn Kesir, *Tefsir*, X, 430-435.

⁷⁵³ Yıldırım, Müslim, *Beyzâvî Tefsirinin İsrâiliyyât Açısından İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 187.

⁷⁵⁴ Semerkandî, *Tefsir*, I, 430-431.

⁷⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 541-544.

⁷⁵⁶ İbn Kesir, *Tefsir*, XIII, 498.

Fakat Rasûlullah'ın ashabına bazen sabahlara kadar sürecektir şekilde İsrâiloğulları'ndan kıssalar naklettiğini bildiren hadis⁷⁵⁷ dikkate alındığında, hikâyenin Rasûlullah'tan işitilmiş olma ihtimalinden de bahsetmek mümkündür.

Şeytanın insanı kandırmasından bahseden bir âyet bağlamında⁷⁵⁸ bu rivayet nakledilmiştir. Şeytanın insanı kandırma meselesi âyetle vurgulanan noktalardan biridir. Bu hikâyenin, âyetle ifade edilen kandırma işi daha iyi anlaşılabilir, somut örnekler üzerinden muhatapların hafızasına şeytanın oyunları iyice kazınsın diye tefsirlerde nakledilmektedir. Dolayısıyla da olaya bu açıdan bakıldığında bu gibi rivayetlerin faydalı olduğu, diğer bir ifadeyle âyetlerdeki mesajın muhataba daha iyi ulaştırılmasında olumlu işlev gördüğü sürece, rivayet amacına ulaşmış olmaktadır. Dolayısıyla bu tür işlevi bulunan İsrâiliyat'ı, taşıdığı mana ve mesajı göz ardı ederek tenkit edip reddetmek bütün bir tefsiri tenkit etmek demek olur ki kanaatimizce bu da doğru bir yaklaşım değildir.

2.2.3.4. Ruh (Bir Melek)

Bazı insanlar⁷⁵⁹ Hz. Peygamber'e ruh hakkında birtakım sorular sorarlar. Kur'an'da, *"Sana ruh hakkında soru soruyorlar"* şeklinde ifade edilen âyetle⁷⁶⁰ geçen ruh kelimesi hakkında Semerkandî seleften gelen bazı haberlere yer vermektedir. Bu haberler arasında İbn Abbas'dan gelen şöyle bir nakil bulunmaktadır, Ruh'un yüz bin tane kanadı bulunan bir melek olduğu, şayet bu kanatları açılırsa doğu ile batı arasındaki mesafeyi kaplayacağı ifade edilmektedir.⁷⁶¹

Taberî'nin İbn Abbas'dan naklettiği rivayette ruhtan maksadın melek olduğu ifade edilmektedir. Bunun dışında bu rivayete başka bir şey ilave edilmez.⁷⁶² İbn Kesîr de İbn Abbas'ın ruhu melek olarak tefsir ettiğine işaret eder lakin kanatlarının

⁷⁵⁷ Ebû Dâvud, İlim 11 (3663).

⁷⁵⁸ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ *"Münafıkların Yahudileri savaşa teşvik etmeleri şeytanın insanı kandırmasına benzer. Zira şeytan insana, 'Allah'a nankörlük edip, kâfir ol!' der. İnsan da ona aldanıp kâfir olunca, 'Ben senden uzağım. Çünkü ben alemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' deyip çeker gider."* Haşr 59/16.

⁷⁵⁹ Semerkandî bu âyet-i celilenin sebep-i nüzûlü hakkında Abdullah b. Mes'ud'dan bir rivayet nakletmektedir. Hz. Peygamber ile birlikte dolaştıkları bir gün bir yahudi topluluğunun ruhtan sormaları üzerine bu âyetin nazil olduğu anlatılmaktadır. (Bkz. Semerkandî, *Tefsir*, II, 282.)

⁷⁶⁰ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا *"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir."* (İsrâ 17/85)

⁷⁶¹ Semerkandî, *Tefsir*, II, 282.

⁷⁶² Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XV, 70.

bulunduğundan hiç bahsetmez. Ancak ruhun yüz bin başı ve her bir başında yüz bin yüzü olduğuna dair Hz. Ali'den mervi olan rivayet için “ bu haber hem garip hem de acayıptır”⁷⁶³ der. Ayrıca İbn Kesîr, İbn Abbas'ın ve Hz. Ali'nin bu sözüne benzer bir merfu hadisini aktarır ve bunun ‘garib’ hatta ‘münker’ bir haber olduğunu ifade eder.⁷⁶⁴ Bu rivayetlerin ehli kitaptan nakledilen ve senedi sahih olmayan rivayetler olduğu söylenmektedir.⁷⁶⁵

Konuyla ilgili örnekleri artırmak mümkündür.⁷⁶⁶

2.2.3.5. Kâbe ve Mescidi Aksa'nın İnşaa Zamanları

Kur'an'da Beytullah'ın temellerini, Hz. İbrahim'in yanına oğlu İsmail'i de alarak yükselttiği açıkça ifade edilmektedir.⁷⁶⁷ Bu âyete rağmen Kâbe'nin ilk kez kim tarafından yapıldığı birçok tefsire konu olmuştur. Zira kimi Hz. Âdem tarafından inşa edildiğini iddia ederken kimisi Allah'ın emri ile meleklerin yaptığını öne sürmüştür.⁷⁶⁸ Bu konu ile ilgili İsrâîli rivayet Semerkandî tefsirine şu şekilde yansımıştır: “Hz. İbrahim oğlu İsmail'in yardımını ile Kâbe'yi tamamladı. Melekler de taş taşıdılar. Kâbe'nin taşları şu beş dağdan getirilmiştir: Turisina, Turizeyda, Cûdi dağı, Lübnan ve Hira dağlarıdır.”⁷⁶⁹

Şayet Kâbe melekler tarafından inşa edilseydi muhakkak Kur'an'da buna da yer verilirdi. Oysa ne böyle bir bilgi ne de meleklerin Kâbe için taş taşıdığı dağların isimleri Kur'an'da yer almaktadır. Kaynaklar bu tarz rivayetlerin tamamını gayri sahih ve İsrâîliyat'tan olarak değerlendirmektedir. ⁷⁷⁰ İbn Kesîr tefsirinde bu rivayete yer vermemektedir.

⁷⁶³ İbn Kesir, *Tefsir*, IX, 75;

⁷⁶⁴ İbn Kesir, *Tefsir*, IX, 74.

⁷⁶⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.105.

⁷⁶⁶ Ayrıca Bkz. Kehf 18/94, 97, Nisa 4/159, Araf 7/83, 103, 136, 143, Hud 11/40, 43.

⁷⁶⁷ “وإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ” *“Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz en işitensin, bilensin.”* (Bakara 2/127)

⁷⁶⁸ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 356.

⁷⁶⁹ Semerkandî, *Tefsir*, I, 158.

⁷⁷⁰ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s.361.

SONUÇ

İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren kaynaklarda “Kütüb” şeklinde zikredilmekte olan “İsrâiliyat” kavramı, ilk olarak hicrî IV. yüzyılda kullanılmaya başlanmış ve sonrasında terimleşerek anlam genişlemesine uğramıştır. Önceleri, çoğunlukla Yahudi, az da olsa Hristiyan kültüründen İslâm'a giren rivayetleri tanımlanmak için kullanılan İsrâiliyat kavramı, günümüzdeki çalışmalarda ise, çok daha kapsamlı bir kültür yelpazesini içine alacak şekilde genişletilmektedir. Geniş anlamıyla İsrâiliyat; başlangıçta kaynağı Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlere dayanan, ancak daha sonra Arapların toplumsal hafızalarına ve kıssacıların uydurmalarına kadar genişleyen, İslâm'ın erken dönemlerinde çoğunlukla sözlü, ilerleyen dönemlerde de yazılı olarak nakledilip, bir kısmı uydurma, mitolojik anlatımlardan ibaret olan, bir kısmı da tarihsel gerçeklikleri barındırma ihtimali yüksek olan rivayetlerdir.

İsrâilî rivayetlerin başlangıcını İslâmiyet öncesine kadar götürmek mümkündür. İslâmiyet'ten önce Arapların, çeşitli vesilelerle semavî dinlerin mensuplarıyla iletişim içerisinde olmaları kültürel, dinî ve lugavî etkileşimde bulunmaları, İsrâiliyat'ın Hz. Peygamber'den önceki câhiliye döneminde Arap toplumu içerisinde yayılmasına sebep olmuştur. Câhiliye dönemindeki İsrâiliyat'ın yoğunluğu, tesir derecesi ve yaygınlığının hicrî II. ve III. yüzyılla mukayese edildiğinde farklı ve daha yoğun olduğu görülmektedir.

Çalışmadaki temel hedef Semerkandî tefsirinde yer alan İsrâilî rivayetlerin var olup olmadığını tespit ederek onları Yahudi ve Hristiyan kaynaklarıyla mukayese etmektir. Ancak İsrâilî rivayetler hakkında yapılan incelemelerde bu rivayetlerin kaynağını sadece Yahudilik ve Hristiyanlığa dayandırmanın isabetli olmadığı görülmüştür. Nitekim Kur'an'da adı geçen İrem, Belkîs, Lokmân, Âd, Semûd, Ashâbu'r-Ress gibi kişi veya kavimlerle ilgili âyetlerin tefsirinde aktarılan rivayetlerin kaynağını yalnızca semavî dinlere dayandırmak eksik kalmaktadır. Örneğin İrem, Âd ve Semûd gibi Arap asıllı kavimlerle ilgili câhiliyeden beri Araplar arasında bilinen çok sayıda mit ve haber halk arasındaki sözlü gelenekte yaşamaktaydı. Bu kavimler hakkındaki İsrâilî rivayetlerin senetlerinin mühtedi olmayan Arap sahabe ve tâbiine

dayanması durumu teyit eden önemli unsurlardandır. Binaenaleyh bu konular hakkındaki nakilleri sadece Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında aramak yerine Arap efsaneleri ve tarihini de itibara almak gerekir.

Çalışmamızda, bir haberin İsrâiliyat sayılıp sayılmayacağını tespitteki zorluklar da dile getirilmiştir. Buna göre tefsirdeki bir rivayetin İsrâiliyat olup olmadığı belirlenirken onların Kur'an ve Sünnet'te yer alıp almadığı, kıssacıların uydurup uydurmadığı, başta Yahudi ve Hristiyan dinleri olmak üzere başka din ve kültürlerin kaynaklarıyla mümkün olduğunca mukayesesı yapılmıştır. Bu noktada diğer din ve kültürlerin kaynaklarıyla mukayesenin zorluğu da gözden kaçırılmamalıdır. Zira bu kaynaklardan aktarılan rivayetlerin referansları Süryânîce, Ârâmîce ve İbrânîce gibi çeşitli dillerden oluşmaktadır. Dilbilgisi kısıtlılığı ve metinlere ulaşmadaki sorunlar tefsirlerde yer alan İsrâilî rivayetlere dair mukayese yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu konudaki diğer bir olumsuzluk ise ilk dönem râvî ve kaynakların aktardıkları metinlerin bir kısmının, yangın, savaş gibi doğal nedenlerden dolayı veya metinleri apokrif sayan din adamları tarafından yok edilmesi ile bunların günümüze ulaşamamasıdır. Sayılan tüm bu olumsuzluklar çalışmanın temel hedefine ulaşmasına mani olmuştur. Dolayısıyla İsrâilî rivayetler mukayese edilirken bütün kaynaklara ulaşılammış ve tespit bu anlamda eksik kalmıştır.

Müfessirin zikretmiş olduğu İsrâiliyat'a dair haberler genelde peygamber kıssaları ile ilgilidir. Ayrıca Semerkandî'nin Hârût ve Mârût, Tâlût ve Câlût, İsrâiloğulları'nın Câlût ile savaşmaları, Hz. İsa'nın kabilesine Allah'a iman etmeleri için gökten indirilen sofradaki yiyecekler ve onları yiyenlerin sayıları, Hz. Nûh'un gemisinin ebatı ve oğullarının isimleri, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin isimleri, Zülkarneyn, Kaf Dağı, Cebrâil'in kanadının sayısı, İsrâiloğulları'nın kıssaları gibi konularda İsrâilî rivayetlere yer verdiği görülmektedir. O, "nûn" harfinin anlamı ve "Dâbbe" hakkında da İsrâiliyat kapsamında değerdendirilebilecek rivayetlere yer vermiştir.

Semerkandî'nin naklettiği İsrâilî rivayetler çoğunlukla selef âlimlerine nispet edilmiştir. Onun, seleften aktarıla gelen rivayetlere önem vererek hemen her kıssada İsrâilî rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Bu nakillerden bazısını Mukâtil, Taberî ve İbn Kesîr gibi müfessirlerin tefsirlerinde bulmak mümkün olduğu gibi bazısı da bu

eserlerde yer almayan rivayetlerdir. Söz konusu tefsirlerde yer alan birçok rivayet Semerkandî'nin tefsirinde bulunmazken bunun tam aksi de söz konusudur.

Semerkandî tefsirinde zikredilen rivayetlerde umumiyetle isnad zinciri bulunmamaktadır. Ebü'l-Leys çoğu zaman kaynak belirtmeyip sadece isme atıfta bulunmaktadır. Ravisiz ve tek ravili olan nakilleri incelendiğinde, Ehl-i kitap'a sorduğu sorularla ve kendisinden İsrâiliyat aktarılmasıyla meşhur olan başta Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr b. Âs, Abdullah b. Sellâm veya Temîm ed-Darî gibi sahâbîlerden çok az sayıda nakil yaptığı tespit edilmiştir. Hatta İbn Abbas dışında neredeyse hiçbir sahabeden İsrâiliyat nakli bulunmamaktadır. İbn Abbas ise, aktarılan nakillerin büyük çoğunluğunda yer almaktadır.

Semerkandî'nin aktarmış olduğu İsrâilî haberlerin çoğunun tâbiîn ve tebe-i tâbiînden nakledilen rivayetler olduğu görülmektedir. Bilhassa İsrâilî rivayetleri aktarmasıyla meşhur ilk râvi olduğu iddia edilen Kâ'b el-Ahbâr'ın ismi tek bir yerde geçmektedir. İsrâiliyat nakletmekle meşhur diğer bir ravi Vehb b. Münebbih, ona nazaran İsrâiliyat naklinin daha fazla yapıldığı bir isimdir. Bununla beraber Semerkandî; Mukâtil b. Süleyman, Mücâhid, İkrime, Atâ b. Ebî Rabâh, Süddî, Katâde, Kelbî, Dahhâk, Hasan-ı Basrî, Said b. Cübeyr, Vekî' (ö. 306/918), Şa'bî ve Taberî gibi âlim ve müfessirlerden İsrâiliyat türü rivayetler aktarmaktadır. Bu sebeple Semerkandî'nin tefsirinde aktarılan İsrâilî rivayetlerin büyük çoğunluğunun tâbiîn ve sonrasına dayandığı söylenilebilir. Buna ise ilerleyen dönemlerde mühtedilerin artması ve İsrâiliyat türü rivayetler içeren kaynaklara kolay ulaşılmasının neden olduğu söylenebilir. *Bahrü'l-'ulûm*'daki İsrâilî rivayetlerin ekserisi, Süddî ve Kelbî gibi rivayetlerinin güvenilir olmadığı belirtilen ve yine Mukâtil b. Süleyman gibi hadis âlimlerinin itibar etmedikleri isimlerden nakledilmektedir. Semerkandî senetlere de yer vermediğinden, onun tefsirine İsrâilî rivayetler açısından temkinli yaklaşılmalıdır.

Semerkandî, tefsirinde rivayetleri bazen “anlatılır ki, denilir ki, rivayet edilir ki” gibi ifadelerle aktarırken bazen de bu kalıplara dahi yer vermeden kendi kanaatiymiş gibi, râvisiz bir şekilde İsrâilî haberleri nakletmektedir. Onun râvisiz ve “kîle” lafzıyla naklettiği rivayetler, râvileriyle nakledilenlerle neredeyse aynı orandadır. Râvisiz aktarılan bu haberlerin ilk râvilerini ve kaynağını çeşitli eserlerden araştırdığımızda,

bunların önemli bir kısmının, daha önce belirtilen tâbîîn ve tebe-i tâbîîn âlim ve müfessirlerinden nakledildiği tespit edilmiştir.

Semerkindî tefsirindeki İsrâîlî rivayetlerin kaynağı üç kısımda ele alınabilir: Bunlardan ilki Kitâb-ı Mukaddes’le mukayese edildiğinde oradaki haberlerle örtüşen rivayetlerdir. İkincisi Kitâb-ı Mukaddes’te tespit edemediğimiz Talmud ve Midraş metinlerinde yer alan anlatımlardır. Üçüncüsü de Arapların toplumsal hafızalarından aktardıkları yahut kıssacılar tarafından kurgulanan haber ve bilgiler ile “kısas-ı enbiyâ” türü eserlerdir. Nitekim tespit edilen rivayetlerden bazılarının kaynaklarda uydurma haber olarak değerlendirildiği görülmektedir. Semerkindî tefsirindeki İsrâîlî rivayetlerin Kitâb-ı Mukaddes ve şerhlerinde tespit edilenleri çoğunlukla Tâlût-Câlût, Hz. Süleyman, Belkıs, Hz. Dâvûd, Hârût-Mârût gibi kişiler hakkındaki nakillerdir.

Bahrü’l-‘ulûm’daki en önemli özelliklerinden biri, rivayetlerin senetsiz ve kaynaksız olarak aktarılmasıdır. Yine Semerkindî, bazı İsrâîlî rivayetleri özet olarak vermiştir. Zira Taberî veya İbn Kesîr tefsirinde ayrıntılı olarak yapılan bazı nakillerin Semerkindî tefsirinde yalnız konunun ilgili yerinde özet şekilde nakledildiği görülmektedir. Bununla beraber, onun tefsirinde, kıssalara dair diğer tefsirlerde nakledilen çok sayıda rivayetin yarısı veya daha azıyla yetinildiği ifade edilmelidir.

Semerkindî İsrâîlî rivayetleri aktarırken bu rivayetlere dair herhangi bir değerlendirme veya görüş belirtmemiştir. O, kimi nakillerin ardından, hiçbir değerlendirme yapmaksızın, “En iyisini Allah bilir” ifadesini kullanmaktadır. O, bu rivayetlere yönelik değerlendirme ve tenkitlere yer vermediği gibi bunların kaynaklarıyla ilgili de bilgi vermemiştir. Kendisine kaynaklık eden ve ondan önce yaşayan Taberî bu rivayetlere sistematik biçimde olmasa bile eleştiriler yapmaktadır. Ancak Semerkindî İsrâîliyat naklederken İbn Cerîr atıfıyla Taberî’den istifade etse de tenkit noktasında onu izlememiştir. Fakat İsrâîlî rivayetlerin yaygın olduğu, özellikle de seleften gelen nakillerin sistemli şekilde tenkit edilmediği bir dönemde tefsirini kaleme alan Semerkindî’nin bu yaklaşımı anlaşılabilir. Diğer birçok müfessir gibi o da, geçmiş din, millet ve kültürlerle dâir birikimi, bunların sıhhatini bir yana koyarak, yansıtmak istemiştir.

KAYNAKLAR

- Aktan, İbrahim, *Ebü'l-Leys es-Semerkandi'nin Hayatı ve Bustânü'l-Arifîn Adlı Eserindeki Merfu HadislerinTahriri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), KTÜ, SBE, Trabzon, 1999.
- Aydınlı, Abdullah “A‘rec, Abdurrahman b. Hürmüz”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 350-351.
- Altıkulaç, Tayyar “Ebû Ca‘fer el-Kâri”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 116.
-, “Kisâi, Ali b. Hamza”, *DİA*, Ankara 2003, XXVI, 69-70.
-, Tayyar “Ya‘kûp el-Hadramî”, *DİA*, Ankara 2013, XXXXIII, 282-284.
- Aybakan, Bilal “Şâfi‘”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 223-233.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Erzurum, 1974.
- Albayrak, İsmail, “Metinsel Diyalog: İslamiyat”, *İslamiyat*, V/3, (2002).
- Alqudah, Zaher, *Ebü'l-Leys es-Semerkandi'nin en-Nevâzil adlı eserindeki ‘Kitâbü'l-Hiyel’ Bölümünün Edisyon Kritiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- Bağdadi, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb, *Târihu Bagdâd*, Tunis: Darü'l-Garbi'l-İslami, t.y.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1387 / 1955.
- Brockelmann, Carl, *Târihu'l-edebi'l-arabî*, Kahire: el-Hey‘etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, Ankara 2016, I, 358-363.
- Bozhüyük, Mehmet Emin, “Hurûf”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 397-401.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, thk. Muhibuddin el-Hatîb-Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Kahire 1400.
- Büyük, Enes, *Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-uyûn adlı tefsirinde isrâiliyyât*, Basılmamış Doktora Tezi, Rize, 2014.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Cessâs, Ebû Bekr, *Ahkâmü'l-Kur‘an*, (thk. Abdü’s-Selam Muhammed Ali Şahin), Beyrut-Lübnan: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.

- Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-ferec Abdurrahman b. Ali bi Muhammed, *Zâdü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*, (thk. Abdürrezzak Mehdi), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-arabiyye, 1422.
- Çelebi, Kâtip, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib, *Keşfü'z-zünûn*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2014.
-, *Süllemü'l-vusûl*, (thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnaut), İstanbul: Ma'hedü'l-Buhus ve'd-Diraseti'l-Arabiyye, 2010.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
-, "Ebû Abdurrahman es-Sülemî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 87.
- Dinler, Ebü'l-Leys es-Semerkindî ve *Mukaddimetü's-salât* İsimli Eserin Tahkîkî, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2006.
- Ebü'l-Fida, İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd.), Kahire: Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türa, 774/1373.
- Ersöz, İsmet, "Ashâb'ı Kehf", *DİA*, İstanbul 1991, III, 465-467.
- Erul, Bünyamin "Übey b. Ka'b", *DİA*, Ankara 2012, XXXXII, 272-274.
- Erdoğan, Mehmet, "Hinduvânî", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 118.
- Ferra, Ebû lutyâyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemi, *Meani'l-Kur'an*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Firestone, Reuven, "İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü ", çev. Ertuğrul Döner ve Ahmet Rıfat Geçioğlu, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2014, cilt: XIV, sayı: 3, s. 191-222.
- Güngör, Mevlüt "Cessâs", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 427-428.
- Hamevi, Şihabuddin Yakut, *Mu'cemu'l-Buldan*, Dar'u Sadr, Beyrut, 1977.
- Harman, Ömer Faruk "Havvâ", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 542-545.
-, "Hâbil ve Kâbil", *DİA*, Ankara 1996, XIV, 376-378.
-, "Kitâb-ı Mukaddes", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 75-76.
- Hatiboğlu, İbrahim, "İsrâiliyat", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 195-199.

- İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Miknasi İbnü'l-Kadi, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sadr, 1990.
- İbn Vâdih, Ahmet b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb, *Târihu'l-Ya'kûbî*, thk. Seyyit Muhammed Sadık, Beyrut: Mektebetü'l-haydariyye, 1964/1384.
- Kahveci, *Ebü'l-Leys es-Semerkandi ve Kelamî Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), KTÜ, SBE, Trabzon, 2000.
- Kandemir, M. Yaşar, “Kâ'b el-Ahbâr”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 1-3.
- Karacabey, Salih, “İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlahi Mesajın Birliği Meselesi”, *UÜİFD*, XII/1, (2013).
- Kaya, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım Ve Kitâb-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, Beyrut: Daru'l-Erkam, [ts].
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakati2l-Hanefiyye*, (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv.), 2. bs., Cizre: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1872.
- Kuzudişli, Ali, *Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004.
-, “el-Kütüb'ten İsrâiliyat'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu”, *CÜİFD*, XVI/1, (2012).
-, “İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?” *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 1 (Kış 2017): 25- 53.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâidü'l-behiyye*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâiliyât ve'l mevdûât fî kütübi't-tefsir*, Kahire: Mektebetü 's-sünne, 4. baskı, [ts].
- Mevdûdî, Ebu'l Al'â, *Tefhîmu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî, Yûsuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Muhammed b. İdris eş- Şâfi'î, *el-Ümm*, Dârü'l-m'arife, 1393.

- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhate), Beyrut: Daru'l-ihyaü't-türâs, 1423.
- Mücteba, Uğur, “Va’z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Ankara 1986), sy. XXVIII, ss. 291-326.
- Na’nâ’a, Remzi *el-İsrailiyyat ve eseruha fî kütübî't-tefsir*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1970.
- Özel, Ahmet, “Hizanetü'l-Ekme”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 180-182.
- Öztürk, Mustafa, “Kur'an, Kitâb-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/1, (2004).
- Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-hakim (Tefsiru'l-menâr)*, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990.
- Salihoglu, Mahmut, “Sâmirî”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, XXXVI, 78-79.
- Smerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsiru's-Smerkandi*, (thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmecid), Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1413 / 1993.
-, Ebü'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, (sadeleştiren Mehmet Karadeniz), İstanbul: Sezgin Neşriyat ve Ciltvi, 1993.
-, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tenbihu'l-ğâfilîn*, (thk. Abdülazaîz Muhammed Vekil), Cidde: Dârü's-Şürûk, 1980.
-, *Ukûbetü ehli'l-kebâir* (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut, 1985.
-, *Rusûmü'l-kudât* (Thk. Muhammed Casim Hadisi), Bağdat, 1985.
- Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums: Qur'anwissenschaften, hadith, geschichte, fiqh, dogmatik, mystik*, Leiden: E.J. Brill, 1967.
- Sibeveyh, *el-Kitab*, (tahkik: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn), Kâhire, 1988, I, 331.
- Şeybânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahit, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Amr Abdü's-Selam Tedmerî, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-arabiyye, 1417/1997.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd.), Kahire: Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türas, 773.
-, *Tarihu'r-rusul ve'l-mulûk*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl, Beyrut: Daru's-Sadr, 1387/1967.

- Topal, Hüseyin, *Semerkandî'nin Bahrü'l-'ulûm'unda Kur'an İlimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005.
- Tottoli, Roberto, "İslami Literatürde İsrâiliyyat Teriminin Kökeni ve Kullanımı", çev. Mesut Kaya, *Marife*, Konya 2010, c. X, sy. 2.
- Uysal, Muhittin "Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mulahazalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 22, ss. 33-58.
- Ünver, Mustafa, *Tefsirdeki Öteki Celâleyn'de İsrâiliyât*, Samsun: Sidre, 2008.
- Yazıcı, İshak, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1992.
-, İshak, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 473-475.
-, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî: hayatı, eserleri ve tefsirindeki metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1982.
- Yılmazgöz, Ayşe, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî ve Muhtelifu'r-Rivaye adlı eserinin analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.
- Yurt, Mehmet Emin, *Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefîru'l-Kur'an'ında Esbâb-ı Nüzûl*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2011.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuhu*, (thk. Abdülcélil Abduh Şelebi), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.
-, *el-İsrâiliyyât fî't-Tefsiri ve'l-Hadîs*, Kâhire 1990.
-, *Târîhu'l-islâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1989/1409.
-, *Siyeru â'lâmin-nübelâ*, (thk. Şuayb Arnavud), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1996.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l Arabi'l mübta'ribin ve'l-müsteşrikin*, Kahire: Matbaatu Kustasus, 1956.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Habibe		ÇELİK YILMAZ
Doğum Yeri ve Yılı	Kelkit		1991
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		İngilizce
ve Düzeyi	İyi		Orta
Eğitim Durumu	Başlama- Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2005	2009	KARTAL MEHMET AKİF ERSOY ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ
Lisans	2009	2013	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Yüksek Lisans	2013	2019	İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.Kavaközü Ortaokulu	2015	2016	Şırnak Silopi Kavaközü Ortaokulu
2.Hüseyin Temizel İHO	2016	2017	İstanbul Sancaktepe Hüseyin Temizel İHO
3.Sultan II. Abdülhamit Anadolu İHL	2017	2018	İstanbul Sancaktepe Sultan II. Abdülhamit Anadolu İHL
4. Tolga Çınar MTAL	2018	...	İstanbul Sancaktepe Tolga Çınar MTAL
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Medeniyet yolcuları projesi, (Eğitimde İyi Örnekler)Hatırımdasın Öğretmenim, İstanbul'u Okuyorum vd.		
İletişim (e-posta):	mihrimahsultan10@gmail.com		
Tarih		16/09/2019	
İmza			
Adı Soyadı		Habibe ÇELİK YILMAZ	

